

J. L. Jürgens ja K. Tasak.

Maadeteadus

rahvakoolidele ja
keskkoolide alamatele klassidele.

Teine anne.

Euroopa.

Piltidega ja kaartidega.

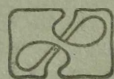

Tallinnas, 1920.

G. Pihlaka kirjastus.

Palutakse järgmised trükiwead ära parandada enne raamatu tarwitusele wõtmist.

			Trükitud on:	Peab olema:
Chk.	1 rida	10 ja 11 ülevalt	Urall	Uralli
"	2 "	12 "	jõekond	jõgikond
"	"	13 "	jõekonnad	jõgikonnad
"	4 "	6 alt	tuleb juurde lisada: 1 □-kilom. pääl 39 inim.	□-kilom. pääl 39 inim.
"	5 "	19 "	lambakarjalid	lambakarju
"	8 "	21 ülevalt	tuleb juurde lisada: 1 □-kilom. pääl 68 inim.	□-kilom. pääl 68 inim.
"	9 "	14 alt	tuleb juurde lisada: 1 □-kilom. pääl 120 inim.	□-kilom. pääl 120 inim.
"	12 "	10 ja 11 ülevalt	fielweetflaga	fielweetflaga (Schweiz'iga)
"	16 "	3 alt	japuuwilja	ja puuwilja
"	17 "	21 ülevalt	niiskus	niiskus
"	"	13 alt	on	on poolsaare idapoolses osas
"	"	10 "	waata	waata „Maadeteadus I“
"	19 "	11 ülevalt	on wälja jäänud: Suurem osa Balkani poolsaare elanikkudest on Slaawi lugu (bulgaarlased ja serblased)	
"	24 "	15 alt	meffasid	meffi
"	30 "	" "	lõunapoolses	läänepoolses
"	31 "	20 "	wäin	maakiffus
"	32 "	23 ülevalt	jõekonnas	jõgikonnas
"	"	25 "	jõekond	jõgikond
"	"	11 alt	Pahemal	Paremal
"	"	10 "	paremal	pahemal
"	33 "	20 ülevalt	tasendatud	tasendatud
"	39 "	9 ja 5 alt	jõekondade	jõgikondade
"	40 "	23 ülevalt	Sedde	Säde
"	42 "	4 alt	on Wiljandi jõgi	on K õ p u jõgi, millele Wiljandi jõgi waoleb
"	47 "	8 ülevalt	Maakonna ja kubermanguwalitsuse linn	Riigi päälinn ja maakonnalinn
"	54 "	9 "	pahemal pool	paremal pool
"	56 "	8 "	Wormli	Wormli saarel
"	57 "	1 alt	Wörätsjärwe	Wörtsjärwe
"	62 "	11 ülevalt	eestlastest	eestlasteks
"	67 "	1 alt	nimefada	nimetatud
"	75 "	19 "	on juurde lisada: Warta jõe linn (160.000 elan.).	ääres asub wana Posen'i
"	76 "	4 ülevalt	soomlased	soomlased (ingerlased)
"	86 "	12 alt	raudkii	raudki-
"	"	11 alt	meetr-	meetri

A 3248.

2

L 14873230

5745

Euroopa.

Euroopa seisab maakera idapoolkera põhjapoolses jaos 36. ja 71. põhjalaiuse-kraadi vahel. Mered, mis seda maailma jagu kolmelt küljelt piiravad, kergendavad suurel määral läbikäimist teiste maailma jagudega. Nii on lõuna pool Wahe meri looduslik tee Euroopalt Aafrikasse, Lõuna- ning Ida-Aasiasse ja Austraaliasse. Atlandi meri ühendab Euroopat Ameerikaga ja Lääne-Aafrikaga. Hegi Põhja-Jäämeri on Euroopa kallastel meresõidule kõlblikum kui mujal. Kõige lähemas ühenduses on Euroopa Aasiaga, millest teda Urali mäed, Urali jõgi, Kaspia meri, Manõtsh'i jõe laulikmaa ja Must meri lahutavad. Euroopa on maade- ja looduseteaduslikult Aasia läänepoolne hiigla poolsaar. Kuid Euroopal on ka niipalju iseäraldusi, iseäranis ajalooliselt ja kultuuriliselt, et teda täie õigusega ise maailma jaoks nimetada võib.

Merekäärude ja poolsaarte rohkeuse poolest on Euroopa teistest maailma jagudest ees, niisama ka maisamaa saarte hulga poolest.

Euroopa on 4^{1/2} korda vähem kui Aasia, 4 korda vähem kui Ameerika ja 3 korda vähem kui Aafrika. Ta on üle 8^{3/4} milj. wersta ehk ligi 10 milj. kilomeetrit suur, nii siis vähe suurem kui Austraalia.

Looduse ja kliima poolest võib Euroopat nelja osasse jaotada: Lõuna-Euroopa poolsaared, Keik-Euroopa, Loode-Euroopa ja Ida-Euroopa.

Lõuna-Euroopa poolsaared.

Pirenei poolsaar.

Piirid. Kõige suurem Lõuna-Euroopa poolsaartest on Pirenei poolsaar (umbes 600.000 -kilom.), mida lääne poolt Atlandi ookean ja ida poolt Wahe meri ümbritsevad. Põhja

poolt piirab teda Biscaya (biskaaja) laht ja Pirenei mägestik; Aafrikalt lahutab Pirenei poolsaart Gibraltari väin (kõige kitsamas kohas 15 wersta lai). Pirenei poolsaarel on trapeetsi kuju. Suuremad lahed ja poolsaared puuduvad, ainult loodepoolises nurgas on kallas merewoolude läbi katkestatud.

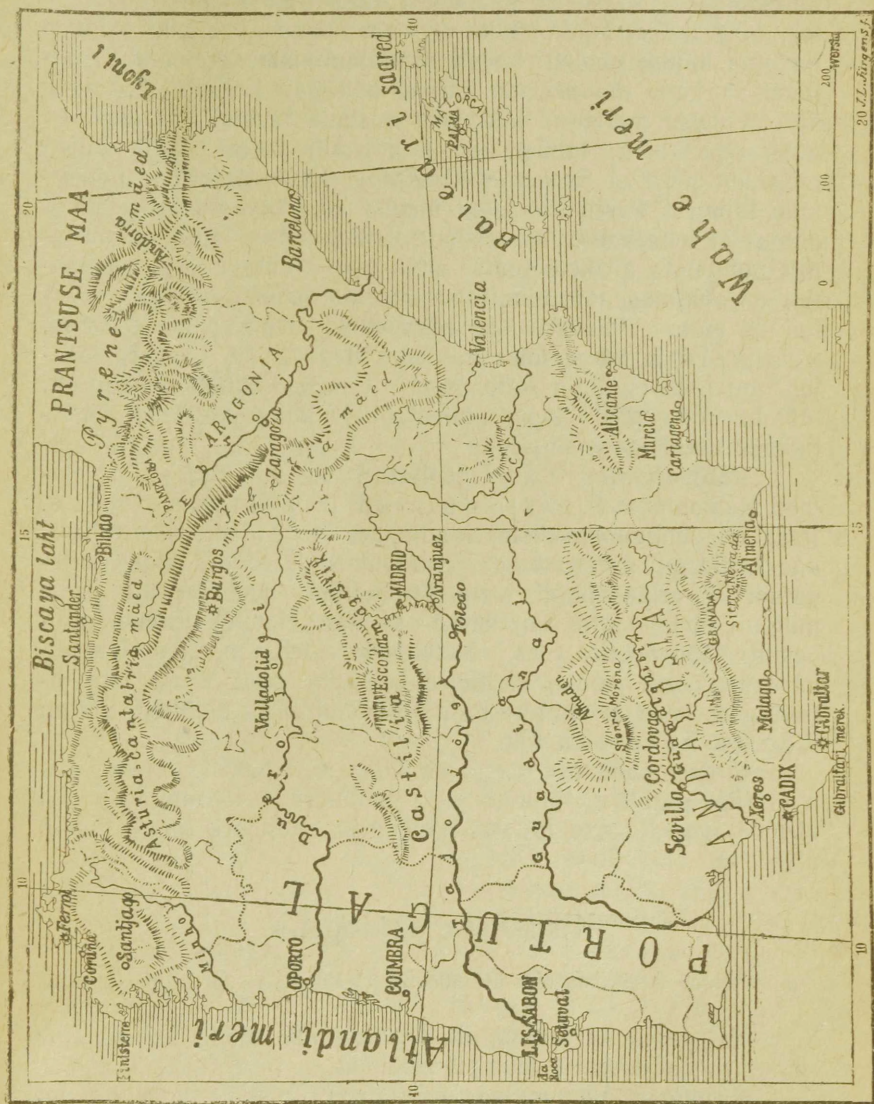
Maapind. Suurem jagu Pirenei poolsaare pinnalt on kõrgendik — **Kastiilia** ehk Castilla (kastilja) kiltmaa, Hispaania keeli „meseta“ — laud. Kastiilia kiltmaa jaotatakse „**Kastiilia piirimägestiku**“ läbi kahte jakku. See mägestik seisab mitmelt ida poolt lääne poole minewalt mäeharult koos. Kastiilia piirimägestikult põhja pool asub **Wana Kastiilia kiltmaa** (Duero jõekond) ja lõuna pool **Uue-Kastiilia kiltmaa** (Tajo [teeho] ja Guadiana [uadjaana] jõekonnad). Oma idapoolses jaos on Wana-Kastiilia kiltmaa tühi rohtlaas, lääne pool aga pakub ta meile Duero ja Minho (minjo) jõgede ning nende harude tegewuse läbi sündinud orgude ja kuristikude tõttu enam mägise maakoha kuju. Uue-Kastiilia kiltmaa on iseäranis omas idapoolses jaos, mancha (mantsha), weel tühjem ja kõrbetaolisem kui Wana-Kastiilia kiltmaa. Kastiilia kiltmaad piirawad põhja poolt **Kantabria-Asturia** mäed, mis mööda Biskaya lahe randa ida poole lähewad. Kirde ja ida poolt piirawad kiltmaad **Iberia** mäed ja lõuna poolt **Sierra-Morena** mägestik. Iberia ja Sierra-Morena mägestikud ei ole muud midagi, kui kiltmaa kõrgemate serwade järlud kallakud. Iberia mäed langewad järjult Ebro jõe lausikmaale ja **Valencia** wiljarikka tafandiku poole alla. Niisama järjult langewad ka lõuna pool Sierra-Morena kallakud wiljarikka **Andalusia*** lausikmaale, kust poolt waadates ka Sierra-Morenal mägestiku kuju on, kuna põhja poolt, kiltmaalt, waadates, mägestikku näha ei ole. Andalusia lausikmaad piirawad lõuna pool mäeharud, milledest **Sierra-Nevada** kõige kõrgem on. Siin leiduwad pääle Alpi mägede kõige kõrgemad Euroopa mätipud, näit. **Mulahacen** („Hasfani hobueesl“), üle 3 wersta kõrge, mille nõwakul kõige lõunapoolses Euroopa jääliugustik asub.

Kõikides Pirenei poolsaare jõgedes, pääle Guadaluiviiri ja põhjalääne serwas olewa weerikka jõe Minho (minjo), on wäga wähe wett, kuna nende weejooks rutuline ning kange ja kaldad kõrged on, ning nende alamal jooksul kärestikka leidub. Nendel põhjustel on pääle nimetatud kahe kõik selle poolsaare jõed laewakäigule kõlbmatad.

Pirenei poolsaart lahutab Euroopa mannermaast (Prantsusmaast) **Pirenei mägestik**, mis Biscaya lahest Lion'i laheni ula-

*) Andalusia — wandaalide maa; see Germaani suguharu elas siin 5. aastaja algul p. Kr.

tab. Pirenei mäed on Alpi mägedest palju madalamad, kõige kõrgemad mäetipud on üle 3 wersta (kuni 3.400 meetri) kõrged. Selle mägestiku põhjapoolsed küljed on järfumad, siin on enam niiskust ja selle tõttu on siin ka lügawaid orguid ja kuristikka küllalt. Pirenei mägestiku keskmises osas on palju mäetippusid, mis igawese lumega kaetud on, näit. **Anethou** (anetuu) mägi

Pirenei poolfaare kaart.

(üle 3¹/₄ wersta kõrge). Põikorgulid on siin mägestikus wähe ja needki ei ole läbikäimiseks just sündlad, umbes 1¹/₂ wersta merepinnalt kõrgemal. Sellepärast wiib ka wäga wähe teelid Pirenei mägede kaudu Prantsusmaalt Pirenei poolsaarele. Pirenei mägestiku jääliugustikud ei ole suured.

Kliima ja loodus. Pirenei poolsaar asub Wahe mere kliimawöös. Suwel on poolsaarel kuiw ning kuum, talwel — soe, ning wahel sajab lühike aeg hoowihma. Poolsaare kiltmaa on oma kliima poolest täiesti rannalauikmaa wastand. Kiltmaal on kuiw mannermaa kliima, sest igast küljest takistawad kõrged mäed meretuuli kiltmaale niiskust toomast. Suwel on siin wäga kuum, talwel aga wõrdlemisi külm. Igast küljest mägedelt piiratud Aragonia lauikmaal on ka sarnane mannermaa kliima. Poolsaarel sajab ülepea liiga wähe wihma; ainult põhja- ja loodekallas on niiskuse poolest rikas, Atlandi ookeanilt puhuwate niiskete tuulte mõju all. Suurem jagu poolsaarelt on rohthlaas, mis ainult karjakaswatamiseks kõlbab. Metsali on wähe. Puudest olgu nimetatud: buukipuu, tamm, kastanid ja kõrgemates kohtades isegi kask. Suured maa-jaod on põlluks täitla kõlbmatad. Kus aga küllalt niiskust on, lääl haritakse põldu suure püsidesega ja katsutakse teda kunstlikkude abinõudega niifutada.

Rahwast elab Pirenei poolsaarel üle 26 milj. Siin elawad Romaani soost hispaanlased ja portugaalased. Need on poolsaare endiste elanikkude, ibeeride, järeltulijad, aga keltidega, roomlastega, germaanlastega ja araablastega segatud. Ibeeride puhalt werd järeltulijad (neid on üle poole miljoni) nimetatakse baskideks; nad elawad Pirenei mägestiku läänepoolses jaos. Pääle selle elawad poolsaarel wäiksel arwul weel juudid, muftlased ja lõuna pool araablaste järeltulijad, keda moriskodeks nimetatakse. Walitsew usk on Rooma-katoliku usk.

Pirenei poolsaare maad on kahe riigi päralt. Hispaania riigi päralt on suurem jagu poolsaart ja idaranna lähedal olewad saared, kuna Portugali riik poolsaare lääne kaldal asub.

Hispaania kuningriik.

(ligi 450.000 □-wersta ehk üle 500.000 □-kilom. ja 20 miljoni inim.).

Hispaania on kuningriik, kus kuninga wõim kahekojalise parlamendi („kortes“) läbi piiratud on.

Rahwas. Hispaanlane on enamasti wäikese kaswuga, tugewa keha-ehitusega, terasel waimuga. Ta on elawa iseloomuga, mehine ja tüdimata; ta on uhke, siiski lihtne ja lahke.

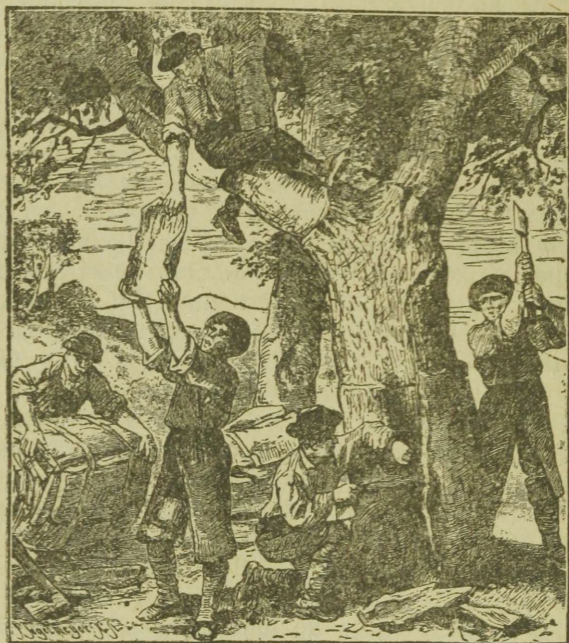
Hispaanlased armastavad lõbu, kõiklugulid etendusi, iseäranis aga härgade wõitlust siirkuses.

Rahwa töö. Hispaania on pääasjalikult põllutöö-maa, põlluharimine, mis siin ennewanasti kõrgel järjel oli, on väga langenud. 32% kõigest maapinnast seisab harimata ja tarwitamata. Põlluharimise wiisid on Hispaanias väga mitmesugused iga maakonna kliima ja looduse järele. Niiske ja pehme kliimaga põhja- ja loodepoolsetel rannamaal kaswataks wiljarikastes ning hästi haritud orgudes nisu ning pääle selle weel otre, juurewilja ja kartulid.

Wiljapuudelt leidub siin kõige enam õunapuid. Lopsaka rohuga aasadel on suured weiste karjad. Piima-asjandus ja juustuwalmistamine seisab siin kaunis kõrgel järjel. — Kastilia kiltmaa oma kuiwa mannermaa kliimaga on ainult põhja- ning läänepoolses jaos põlluharimisele kõlbulik. Siin külwataks nisu ja maisi. Suuremalt jaolt on kiltmaa kuiw rohtlaas, kus pääasjalikult rohi kaswab, mis ainult lammastele toiduks kõlbab. Niisamasugused omadused on ka Aragonia lausikmaal, Ebro jõe kallastel. Sellepärast kaswatawad inimesed siin karja, iseäranis peene willaga lambaid. — Kiltmaa kagupoolses osas on suured maatükid kõwa esparto-rohuga kaetud, millest korwisi ja põrandamattisi punutakse ning paberit walmistatakse. Põhja-Aafrikas nimetatakse seda rohtu halfa-rohuks. Kiltmaa edelapoolses nurgas, kus mäeküljed tammepuu-messaga kaetud on, kaswataks palju ligu, keda tammetõrudega lõõdetakse. Kiltmaal walitseb suurmaaomandus. Mõisnikud rendiwad maatükkilid rentnikkudele harimiseks ehk peawad rohtlaanes suuri lambakarjajaid.

Wahe mere soojadel kallastel, kus wähe wihma sajab, on suured kraawid ja muud kunstlikud niisutamise-abinõud liise seatud. Niisuguseid kunstlikult niisutatud põldusid („huerta'sid“) ja aedu leidub jõgede kallastel. Jõe weli ei niisuta siin mitte üksi põllupinda, waid ta on ka wäetisaineks, sest jõweli sisaldab siin rammufat lubjast kõntsa. Keerulise kaanalite ja kraawide wõrgu abil lastakse huertas jõwett põldude pääle ja aedadesse. Niiviisi niisutatud põldude päält saab kaks ja isegi kolm saaki aastas. Siin külwatakse nisu, maisi, ube ja kanepit ning kõige lõunapoolsemates maakohtades isegi tropika taimi: riisi, puuwilla, suhkrupilliroogu. Aedades kaswataks wiinapuid, õlipuid, mooruspuud ja kõiklugu lõunamaa wiljapuid: apelsini-, tsitroni-, graanati-, wirliku-, mandlipähklipuid ja m. Huertad on Hispaania pää rikkuseks. Heinamaadel tehtakse aastas 10 korda heina. Siin toob iga desšätin üle 2500 fr. aastas kasu, sellepärast maksetakse siin desšätini maa eest ka kuni 30.000 fr. Huertade ringkonnas walitseb wäike ja keskmine maaomandus. — Looduse poolest kõige

rikkam Hispaania maakond on Andalusi laulikmaa Guadalquiviri jõe kallastel. Sooja kliima ja jookswate wete rohkele tõttu on see laulikmaa oflekui paksu rahwaga aed, kus kastani-, apellini-, fiifronipuude metsad õlipuuadodega ja wiinamägedega waheldawad. Siin kaswawad ka kõiksugused juurewiljad, mandlid, riis, suhkru-pilliroog ja safran. Sierra Nevada lõunapoolsel küljel kaswawad pääle datlipalmipuude ka korgitammed, millede pehmet koort teisteses maadesse wälja weetakse. Need puud on rahwale suureks lisetuleku allikaks. — Kõige

Korgitamm.

tähtsam rahwawaranduse allikas on aga wiinamäed. Weinialmistamise poolest on iseäranis tähtsad Tajo jõe alamjooksul asuw Valencia linn ning lõunarannas Malaga.

Põldudel kaswatatakse Hispaanias pääasjalikult nisu, aastas läbistikku umbes üle 20 miljoni tšhetwerti. Siin kaswanud wilja ei jatku aga rahwale. Sellepärast weetakse siia suures hulgal wilja teistest riikidest. Riisi kaswatatakse aastas umbes 700.000 tšhetwerti. Hispaanlaste armsam toit on kaunawiljad, mida suurel hulgal kaswatatakse. Juurewiljadest kaswatatakse kõige enam sibulaid.

Mäetöö, mis mineraalide rohkuse pärast rahwale suureks sisetuleku - allikaks võiks olla, on wähe korraldatud. Wiimase ajal on mäetöö siin wäljamaa, iseäranis Inglis ja Prantsuse kapitali abil edenema hakkanud. Kiltmaa lõunapoolsel kallakul leidub suurel hulgal waske (Rio Tinto linna juures), tina, elawhõbedat (Almaden'i linna juures) ja kiwiüüsi. Põhjapoolsel kallakul leitakse kiwiüüsti, rauda, tiinki ja kagu pool — tina, hõbedat, ning rauda. Kõik Hispaanias kaewatud mineraalid weetakse ümbertöötamatalt siit wälja teistesse riikidesse.

Wabriku tööstus seisab wäga madalal järjel. Nimefamifewäär on puuwilla, willase ja siidiriide walmistamine kirdepoolsetes linnades. Puuwillariide wabrikute poolest on iseäranis tähtsad Wahemere kaldal asuw **Barcelona** linn ja **Valencia**. Barcelonas (üle 1/2 milj. elan.) on ka suured siidiriidewabrikud ning raua- ja masinatehased. — Suured siidiriidewabrikud on ka Guadalquiviri jõe ääres asuwas **Sevilla** (sewilja) linnas. Põhja pool leidub rauatööstust ja Andalusia linnades naha-, tubaka- ning sigariwabrikuid.

Kaubandus ei ole Hispaanias maa loodusliku rikkuse kohaselt edenenu, sest kitsad teerajad ja maanteed on siin lagedasti ainukesteks läbikäimise teedeks. Raudteed, mis siin prantslaste rahaga on ehitatud, ei täida kaugeltki läbikäimise nõudmisi, ka ei peeta neid korras. Pääwäljaweo aineteks on wiin, lõunamaa puuwili, kõrgid, espartorohi ja metallimuld (tina, elawhõbe, wask, raud, ja hõbe.) Kõige elawam on kaubawahetus Prantsuse- ja Inglismaaga. Tähtsamad kaubalinnad on **Barcelona** Hispania idarannal, **Cadiz** ja **Málaga** lõuna rannal.

Maa loodusliku rikkuse pääle waatamata, on hispaanlaste aineline järg wäga wilets. Maata inimesi, töölisi, on Hispaanias wäga palju ja selle tagajärjel on tööpalk wäga wäike. Teiseks harib hispaanlane põldu wanal isaisade wiisil ja põlgab kõiki uuendusi. Põlluharija rahwa waelus kaswab iga aastaga; paljud rändawad maalt wälja, iseäranis Ameerikasse.

Hispaania rahaasjandus on wilets. *)

Üleüldine **haridus** on Hispaanias madalal järjel. Isegi kõrgemast seisusest inimesed on suurelt jaolt wähe haritud. 10 ülikooli pääle waatamata on kõrgem haridus puudulik ja ei seisa meie aja teaduse kõrgusel. Rahwakoolid on wiletsas seisukorras, walitsus ei hooli rahwaharidusest.

*) Hispaania riigi ja rahwa majandusliste olude edenemisekäigust leiab lugeja pikemaid seletusi raamatust: J. L. Jürgens ja R. Rawakivi „Lõbu ja teadus“ II. lehek. 78—105.

Kastiilia kiltmaal, weeta ja puudeta tšandikul, asub Hispaania kuningriigi pääninn **Madrid**, Tajo jõeharu *Manzanares* ääres, mis suwel tühjaks kuiwab. Linn on kuningriigi keskel ja on kõikide tähtsamate Hispaania linnadega raudtee läbi ühendatud. Õpeasutuste poolest seisab see linn Hispaanias esimesel kohal. Siin on mitmed tähtsad muuseumid ja kuulus pildikogu, 7 akadeemiat, ülikool ja rikas raamatukogu. Linn kaupleb wiljaga ja toreduse-asjadega. Ka wabrikuid on linnas olemas. Elanikka on Madridis üle 600.000.—

Pirenei mägedes asub Hispaania ja Prantšuse kaitse all olew väike **Andorra** wabariik (10.000 in.). — Hispaania riigi päralt on ka **Baleaari** saared Wahe meres. Inimesed elawad siin aiatööst ja kalapüügist.

Endised Hispaania määratumad asumaad on korratu, lohaka ja osawusea walitsuse tõttu peaaegu kõik kaduma läinud. Ainult mõned tähtsusea asumaad Afrikas on weel järele jäänud: Marokko rannas **Ceuta** (dše-uta) kindlus, kuhu Hispaaniast kurjategijad elama saadetakse, jagu Sahara kõrbe läänekallast, **Kanaari** saared ja **2 Guinea** saart.

Portugali wabariik.

(ligi 80.000 □-wersta ehk üle 90.000 □-kilom. ja 6 miljoni in.).

Loodus ja kliima. Portugali riik on Pirenei poolsaare lääne-osas. Hispaania mäed ulatawad ka Portugali piiridesse aga siin on nad palju madalamad ja kaowad Atlandi mere kalda lauslikmaale ära. Portugali piirides woiwad laewad Minho, Duero ja Tajo jõgedel käia. Kliima poolest ei ole Portugalil Hispaaniaga mitte palju sarnadust. Atlandi mere läheduse ja niiske meretuulte tõttu on Portugalis niiske merekliima. Iseäranis palju wihma sajab põhjapoolses jaos, Minho ja Duero jõgede wahel. Siin on väga wiljarikas maa ja põlluharimise ning wiinamarjade kaswatamise poolest on see Portugali esimene maakond. Rahwast elab siin väga paksult ja inimesed on siin kaunis jõukad, mis aga lõunapoolsetest maakondadest mitte ütelda ei wõi. Lõuna-Portugalis tuleb maawarise misli tihti ette.

Rahwa töö ja aineline järg. Ehk Portugali rahwa tähtsam töö küll põlluharimine (iseäranis maisikaswatamine) on, siiski seisab põlluharimine siin nii madalal järjel, et wilja niipalju ei kaswa, et teda kõikidele jatkuks, waid teistest maa-dest tuuakse leiba juurde. 19. aastal ajal on põllutöö tõstmiseks Portugalis palju tehtud. Aga praegugi on weel suurem jagu maad mõisnikkude käes, kuna talupojad suuremalt jaolt rentnikud on. Rohumaa on siin suuremalt osalt lammaste, kitsede

ja hobueeslite karjamaa, ainult põhjapoolses Portugalis leidub ka heinamaid.

Kõige tähtsam Portugali rikkuseallikas on wiinamäed ja wiljapuu-aiad, ehk siin küll rõõwmardikad wiinamägede palju kahju on teinud. Tööstus ja mäekaewandus on madalal järjel. Tarbeasju tuuakse walmilt Inglismaalt. Wäljamaale weetakse siit puuwilja, weini, puu-õli, ja korgipuu koort, aga kauplemine on täiesti inglaste käes.

Portugalis on **rahwaharidus** kõrgemal järjel, kui Hispaanias. Portugalis on palju enam rahwakoolisid, kus õpetus makсутa ja funduslik on.

Portugali päälinn on **Lisbóa** ehk **Lisfabon** Tajo jõe ääres, umbes 360.000 elan. Lisfabon on ilufas ja wäga wiljarikas maakohas. Tema on selle maa kõige tähtsam kaubalinn, wäga ilufa ja ruumika sadamaga.

Duero jõe ääres asub Portugali teine kaubalinn **Oporto** ehk **Porto** (170.000 el.). Oporto on ka tööstuse linn. Nime-tamiseswäärt on siin siidiriide-wabrikud. Tähtis on Oporto nimelt weinide (portweini) wäljaweo poolest.

Asumaad. 1) Tähtsamad asumaad Aafrika mannermaal on: osa Senegambia st, Rio-Grande jõe ääres; osa Alam-Guinea st (Angola); Sofala ja Mosambiki kaldad. 2) Aafrika saared: Madeira, Azori ja Rohelise neeme saared. 3) Aalias: mõned linnad Ida-India läänerannal ja Macao saar (Hiina lõunarannal).

Apennini ehk Itaalia poolsaar.

(üle 255.000 □-wersta ehk üle 280.000 □-kilom. ja 55 miljoni elan.)

Apennini poolsaar jaotab Wahe mere ida- ja lääneosasle. Poolsaare lõunapoolses otsas sünnitab Taranto laht kaks wäikest poolsaart: Apulia, mis Balkani poolsaarele läheneb, ja Kalabria poolsaare. Wiimaseft lahutab Meslina wäin Siziilia saare ära.

Terwe poolsaare pääl elab üks katoliku usku Itaalia rahwas. Seda ilufa kehaehitusega ja hääde waimuannetega rahwast arwatakse tema keele päraft, mis Rooma keeleft sündinud, Roomani rahwaste hulka.

Rahwaharidus on siin keskmisel järjel: umbes pooled kõigist Itaalia elanikkudeft on kirja-oskajad. Itaalias on 21 ülikooli, nende leas 11 esimelejürgulist, i. o. kõigi teaduskondadega. Algkoolis käimine on funduslik ja maksuta.

Põhja-Itaalia.

Maapind. Pääle Lombardia laulik maa on Põhja-Itaalias veel mägine Liguria maakond, Genova (dsheenowa) laheft põhja pool. Lombardia laulikmaast põhja ja lääne pool

Apennini poollaare kaart

on kõrged Alpi mäed ja lõuna pool Apennini mäed. Lombardia jaolt künkline, jaolt tasane laulikmaa, lõpeb ida pool, Adria mere ääres, soodega ja madalate landudega (laguunidega). Wiimased on luifede läbi mereft lahutatud.

Jõed ja järwed. Lombardia laulikmaal on enam jõgesid, kui kuskil mujal Euroopas, sest Alpi mägedes sajab rohkesti vihma. Pääle selle täidab jõgesid mäetippudel olew lumi ja jääliugustikkude jää sulamise puhul weega. Kõige tähtsam jõgi on siin **Po**, mis Lääne-Alpides algab, lääne poolt ida poole minnes Lombardia laulikmaast läbi jookseb ja Adria merde langeb. Alpi mägedest tulewad ka kõik Po jõe pahempoolsed weerikkad harud. Nad saawad alguse jääliugustikkudest ning oma jooksluteel pikki kitsaid ning sügawaid Alpi orge tekitawad nad pikklikka käänulisi järwi. Näit. jookseb **Ticino** (tiitlhino) **Lago-Maggiore** (madlhoore) järwest läbi, **Adda** — **Como** järwest ja **Mincio** (mintsho) — **Garda** järwest. Alpi mägedest tuleb ka **Adige** (ádidshe) ehk **Etsch'i** jõgi, mis Po'ga kõrwti jookseb ja jõeluus temaga ühineb. — Kõikidel Lombardia jõgedel on wäga madalad kaldad ja nad oleklid maa ümberringi ammugi looks muutnud, kui elanikud Po ja tema harude kallastele tammisid poleks ehitanud. Weetõusude ajal wiib Po jõgi palju muda ühes; see kogub jõe põhja ning tõstab ta aasta-aastalt kõrgemale, nii et juba nüüd jõgi tammide wahel tasandiku pinnast hulga kõrgemal woolab. Wiljapõldusid niisutatakse siin pääle jõgede weel kaanalite abil. Kaanalitest on mõned suuremad, nii et ka laewad nende pääl käia wõiwad.

Kliima ja loodus. Suure hulga jõgede (ja kaanalite) pääle waatamata, on Lombardia laulikmaa kliima kuiw; suwel on siin palam, talwel külm. Vihma sajab kõige enam kewadel ja sügisel. Kuiwa põhjuseks on see, et Alpi ja Apennini mäed lääne- ja edelatuuli siia niiskust toomast takistawad. Kõige parem kliima on Lombardia järwede kallastel, kus ka taimelaste wäga lopsakas on.

Maaharimine. Sooja kliima ja jõgede rohkeste tõttu on Lombardia laulikmaal põlluharimise edenemise tingimised kõige paremad. Jõgede ja kaanalite läbi on kõik maapind wäikesteks põllulapikesteks jaotatud, mida mitte adraga üles ei künata, waid labidaga ümber kaewatakse. Iga põllu ümber on puud istutatud; põllu pääl on wilja- (mandli-, pähkli-, ja kastani-) puude read ja ka mooruspuud (millede lehti siidiuslid lõowad). Puude ümber, kuni nende ladwani, kaswawad wiinapuud. Wabaks jäetud maatükkide pääle, mis puude wahel leiduwad, külwatakse maisi, nisu, ja juurewilja. Soostes kohtades aga, näit. Po jõe suus, kaswatatakse riisi. Nii on siis üks maatükk ühtlasi põld, wiljapuu-aed ning wiinamägi ja annab Itaalia põllumehel korraga leiba, weini, materjali riide tarwisi (siidi) ja kütet. Heinamaadelt, mida kaanalid niisutawad, wõib kuus korda aastas heina niita. Mägede külgedele on astmed raiutud, sinna mulda pääle kantud ja siis wiljapuud pääle istutatud.

Siidivalmistamine on siin väga tähtis. — Kariloomadest kasvatatakse siin kõige enam veiseid.

Cinnad. Suure wiljarikkuse tagajärjel elab rahvast Lombardia laulikmaal väga paksult. Rahwa rohke arwu tõttu on siin ka palju linnu. Kõige suuremad ja rikkamad nende seas — Torino, Milano, Venezia ja Bologna (bolonja) — on sellepärast nii edenunud, et nad kauplemiseks väga sündsa koha pääl on. Siia tulewad need raudteed kokku, mis Itaaliat teiste riikidega ühendavad. (Mont-Cenis (mon senii) mäetee kaudu — Prantsusemaaga; Simploni mäetee kaudu — Helveetsiaga ja Prantsusemaaga, Sankt Gotthardi mäetee kaudu — Helveetsiaga ja Saksamaaga, Brenneri mäetee kaudu — Austeriaga.

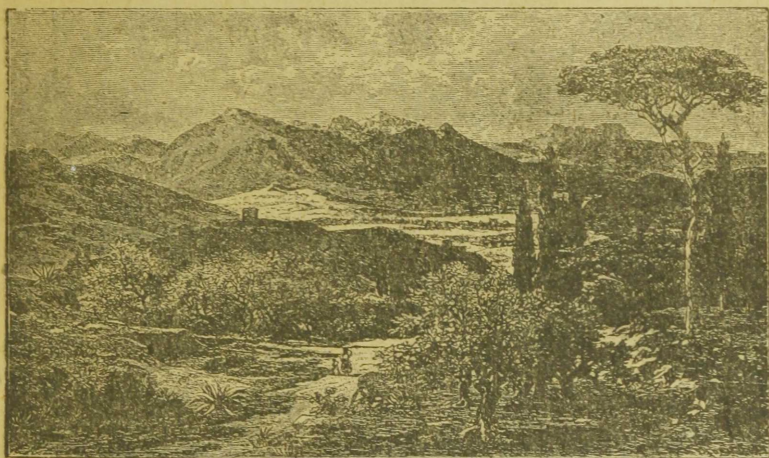
Torino ehk Turin (üle 350 000 inim.) on Po jõe kaldal. Siit lähewad teed Itaaliast Prantsusmaale ja Schweizi. Torino on üks tähtsamatest Põhja-Itaalia tööstuse- ja kaubalinnadest.

— **Milano** (Mailand), poole miljoni elanikuga, on esimene wabrikulinn (siidiriide-wabrikud jne.) Itaalias. Teadusliste asutuste ja koolide poolest on Milano üks tähtsamatest Euroopa linnadest. Tähelepanemise väärt on Milano tore pääkirik. — Adria mere ääres on kuulus **Venezia** linn (enam kui 150.000 in.). Venezia on üks kõige ilusamatest ja algupäralisematest linnadest Euroopas. Linn on enam kui saja saarekese pääle ehitatud. Uulitateks on suuremalt jaolt kaanalid, milledest 378 kiwisilda üle wiivad. Lähikäimine sünnib lootikute („gondolite“) abil. Majade ja kaanalite wahel leidub aga ka suuremaid platssi, (näit. Markuse plats) toredate ehitustega (näit. Püha Markuse kirik, endise Venezia wabariigi walitsejate—dogede [doodhede] palee ja m.). Maisamaaga on linn kolme wersta pikuse raudsilla läbi ühendatud. Venezia on kolmas kaubalinn Itaalias, ja väga kindel sõjafadam. — **Bologna** (üle 150.000 in) on elaw kauplufelinn wana (800-aastase) ja kuulsa ülikooliga; tähtis muusikalise hariduse keskkoh. Siin ühendawad enast raudteed, mis teistest maadest, üle Alpi mägede, Adria mere poole wiivad.

Liguria maakond, Genova lahe ääres, on mäginen maa. Et mäed mereranda külmade põhjatuulte eest kaitsewad, siis on sinne kliima soe ja taimekasw lopsakas. Kõige tähtsam linn selles maakonnas ja esimene sadama- ning merekaubanduse-linn Itaalias on **Genova** (dsheenowa) ehk **Genua**, ligi werand miljoni inim. Siin on ka suured siidi-, sammeti-, puu- ja rauawabrikud. Linn on oma toredate marmori-ehituste ja ülikooli läbi tuttaw. Kauplemine tõusis iseäranis pääle Suez kaanali awamist.

Apennini poolsaar kitsamas mõttes ehk Kesk- ja Lõuna-Itaalia.

Maapind. Apennini poolsaarest läheb pikuti Apennini mägestik läbi, mis Genova lahe ääres algab ja Kalabria poolsaarel lõpeb. Apennini mägestikku jaotatakse harilikult 3 osaks: need on põhjapoolne, keskmine ja lõunapoolne Apennin. Põhjapoolne Apennin seisab Genova lahe ääres Alpi mägedega ühenduses. Siit läheb Apennini mägestik ida poole kuni Arno ja Tevere (ehk Tiberi) jõgede allikateni, kust keskmine Apennin algab. Keskmine Apennin on selle mägestiku kõige kõr-

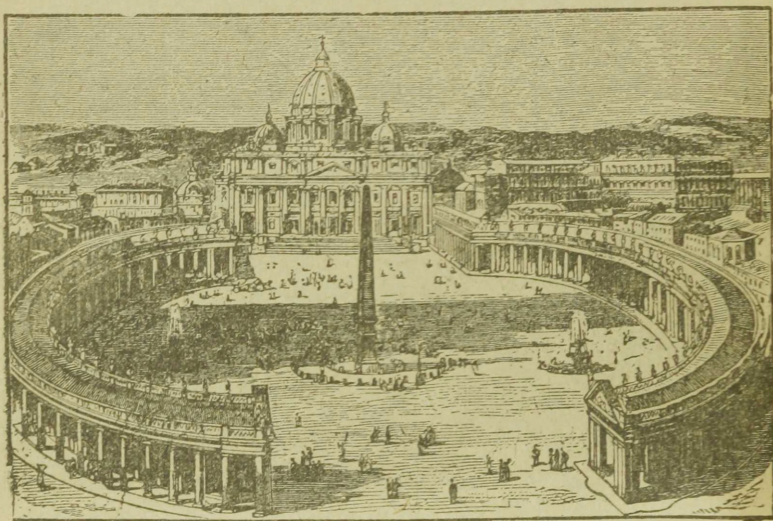
Apennini mäed.

gem jagu, sest siin on Abruzz'ide kiltmaal kõige kõrgem Itaalia mäetipp Gran Sasso (ligi 3 tuhat meetrit kõrge). Volturno jõe allika juurest algab lõunapoolne Apennin. See läheneb Itaalia läänekaldale ja lõpeb Messina väina juures. Toskana merekallas, Arno jõe suust kuni Kalabria poolsaareni, on soone ja ei ole elamiseks mitte kõlbulik, sest siin walitseb külmõbi. Neid Itaalia terwisele kahjulikka sooseid maakohti nimetatakse *maremmideks*. Uuemal ajal on üks jagu sellest soost täitmise ja torutamise teel kuiwaks lastud. — Wäga wiljarikas on Volturno jõe ümbruses asuw *Kampania* laulikmaa. See on kõige õitsewam maakoht Itaalias, kus rahwast wäga pakiult elab. Linnad, külad, mõisad kaowad apellini- ja kitiironi-puude wahetele ära. Selles laulikmaas, Napoli

lahelt ida pool, asub Vesuvio tulemägi mis mitmel korral kõik elu oma ümbruses ära on hävitanud.*)

Loodus. Looduse rikkuse poolest ei luuda Apennini poolsaar Lombardia madalikuga võistelda, sest et Apenninide ümbruses kohati suur weepuudus on. Kus aga niiskust küllalt on, sääl on rikkast wiljalaaki loota, sest põldu haritakse suure hoolega (nisu) ja kasvatatakse igal pool õli- ja wiljapuid. Nagu Lombardia laulikmaa, nii on ka mitmed kohad Kesk- ja Lõuna-Itaalias (Toskana, Kampania ja t.) aiawiisi haritud; sääl pandakse ka kõige vähem maalapike wilja alla. Tööstuslistest taimedest kasvatatakse tubakat ja kanepit

Linnad. Arno jõe ääres on enam kui 2000 aastat wana Firenze (firëndse) ehk Florenzi linn (üle 200.000 inim.), to-

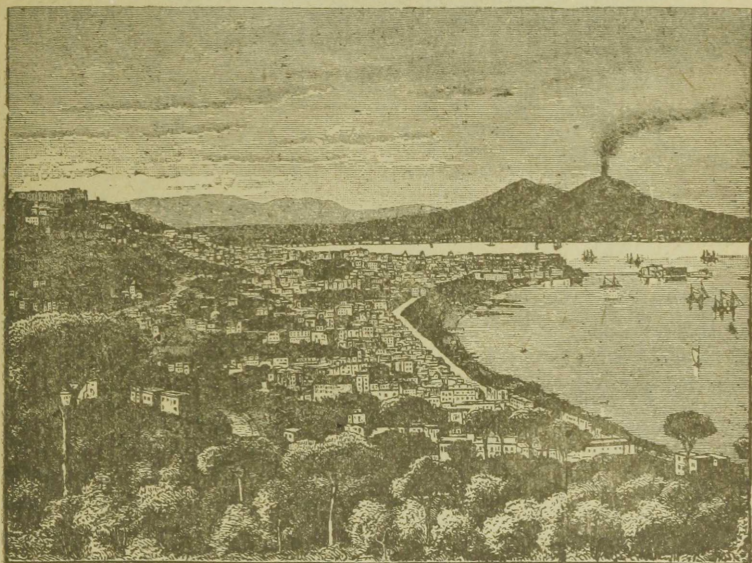

Peetri kirik Rooma linnas.

redate ehitustega ja marmori kujude- ja pildikogudega. Siin on õlest asjade, tapedi- ja siidiriide-wabrikud. — Mererannas, Arno jõe suust lõuna pool, asub **Livorno** (üle 100.000 in.), teine sadamalinn Itaalias. Siit saadetakse puuõli ja marmorikiwi wäljamaale. — Tevere jõe ääres asub Itaalia kuningriigi päälinn **Rooma**, enam kui poole miljoni elanikuga. Wäga palju ehitusi wanemast ja uuemast ajalt ehiwad linna. Kõige tähtsamad nende seast on: Ingli loss; Peetri kirik; paawsti loss Vatikaan; raamatukogu ja muuseum. Rooma linn on üks kõige wanematest

*) 79 aastal p. Kr. Vesuviost wäljaheidetud tuha ja laawa alla maetud Pompeji linna jätifed on wiimase aja aasta jookiul wälja kaawatud.

Euroopas. — Kõige rahvarikkam linn Itaalias on **Napoli** ehk **Neapol** (ligi 600.000 inim.), Napoli lahe ääres. Wabrikuteft on fiin korallidest asjade wabrikud kõige tähtsamad. Linn on wäga toredas kohas, ilusa ümbrusega. Selle tõttu käiwad ka iga aasta tuhanded wõõrad linna waatamas. Tulepurskawa mäe Vesuwio pääle on raudtee ehitatud. — Adria mere ääres afuwal **Brindisi** sadamalinnal on iseäranis suur tähtsus St. Gotthardi tunneli läbipuurimiselt saadik. Nüüd weetakse postifaa-defused ja kallimad kaubad Lääne-Euroopalt raudteega Brindisi linnani ja fiit laewadega Aaliasse ja Austraaliasse.

Napoli, Vesuwio tulemäega.

Itaalia saared.

Itaalia kuningriigi päralt on Sizilia, Lipari, Sardinia ja Elba saared. Korsika ja Malta saartelt, mis oma looduse poolest Apennini poolsaare juurde tulewad arwata, on esimene Prantsuse riigi, teine Inglismaa päralt.

Sizilia saar (üle 25.000 □-kilom., 4 milj. elan.) on Apennini poolsaarest 3 wersta laiuse Meslina wäina läbi lahutatud.

Oma looduse poolest on Sizilia saarel suur sarnadus Apennini poolsaarega. Mõõda saare põhjakallast näeme mägestikku, mida Apennini mägestiku järguks wõib arwata. Mägestikust lõuna pool on kiltmaa ja ainult saare idapoolsel serwal on laulikmaa. Siin laulikmaal tõstab **Etna** tulemägi (3 wersta

kõrge) oma igaweie lumega kaetud mäetipu taewa poole. Maapind on wäga wiljakandja, iseäranis Etna ümbruses laulikmaal, kus taimekalw õige lopsakas on. Tööstuslistest taimedest kaswatatakse puuwilla ja suhkrupilliroogu.

Kliima on soe, talwel sajab ainult wihma, suwi on wäga põudne. Tähelepanemise-wäärt on siin kuum ja lämmataw *Sirocco* (siróko) tuul, mis Afrikast tulles iga kuu 2 wõi 3 päewa puhub ja taimekaswule suurt kahju teeb.

Rahwas, keda Sizilias wäga paksult elab, kaswatab pääsjalikult lõunamaa puuwilja, mida siit kõigesse Euroopa maa-desse weetakse. Põldudel kaswatatakse nisu. Merest püütakse kalu ja muid mereelukaid ja korjatakse korallisid. Wäälit leitakse ka igal pool Sizilia mägedest.

Rahwaharidus seisab Sizilias madalamal järjel, kui mujal Itaalias. Keskhariiduse eest on murestetud. Ülikoolisid on Sizilias kolm: Catanias, Palermos ja Meslinas.

Rahwa hääle käekäigule on suureks takistuseks see asjaolu, et weel praegu Sizilia saare maapind mõne päratu rikka isiku omandus on. Ka kirikumaade müümine wähemate tükkide kaupa ei ole midagi muuta wõinud, sest rahwal puudus maaostmiseks raha. Suurte mõisate omanikud elawad suuremalt jaolt linnas ja ei käigi oma mõisaid waatamas. Mõisad on walitsejate hoole all. Et talupojad niisugustel oludel wäga wiletsat elu elawad, on iseenesestki mõista.

Kõige suurem linn Sizilias on **Palermo** (400.000 elan.), saare põhjarannas, üks tähtsamatest Itaalia sadama- ja kaubalinnadest. Iseäranis tore on linna ümbrus. — Oma tähtsuse poolest Palermo järgmine on kaubalinn **Messina** (üle 200.000 elan.), sellesama-nimelise wäina ääres. — Wiljaga kaupleb idarannal asuw **Catania** (200.000 elan.).

Sardinia saar on mägine, toredate meesadega ja karjamaadega. Inimesed kaswatawad siin karja, püüawad kalu ja korjawad korallisid. Mägedest kaewatakse seatina, tsinki ja hõbedat (iseäranis *Iglesias* linna ümbruses). Sardinia päälinn on **Cagliari** (käljari), saare lõunarannas.

Toskana meres, Itaalia ranna ligidal, asub **Elba** saar, rauakaewandustega.

Sizilia saare ja Afriika ranna wahel on wäike **Malta** saarestik (umbes 200.000 inim.), mis inglaste päralt on. Kõik saarekesed on kaljused, halwa maapinnaga, kuiwa kliimaga ja waele taimekaswuga. Elanikkude waewa ja osawuse tõttu on aga Maltas kohati liiski hää põllu- ja puuwilja saak.

Asumaadest on Itaalia kuningriigi päralt Põhja-Afrikas **Lybia** [liibia] (end. *Triipoli*) maakond ja jagu **Punase**

edelaranda, Asfabi lahest kuni Masfaa Innani. Itaalia walitsuse all on ka jagu Somali poolsaarest.

Bibliotheca
universitatis
Dorpatensis

Balkani poolsaar

(üle 400.000 □-wersta ehk üle 450.000 □-kilom. ja umbes 20 milj. in.)

Piirid. Balkani poolsaart lahutawad Euroopa mannermaast Donau jõgi ja selle haru Sawa (Saawa). Ida poolt on temale Must, Marmara ja Aegeuse meri rajaks, lääne poolt Adria ja Joonia meri. Balkani poolsaare rannad on suure hulga lahtede ja poolsaarte tõttu väga lopilised. Ranna lähedal on väga palju saari, iseäranis Aegeuse meres.

Maapind ja jõed. Balkani poolsaar on suuremalt osalt mäGINE maa. Poolsaare läänepoolses osas lähewad mäeharud loode poolt kagu poole, idapoolses — lääne poolt ida poole. Läänepoolsed paekiwi mäeharud nimetatakse põhja pool **Dinaria alpideks**, omas keskmises ja lõunapoolses osas — **Pindos'eks**. Nende mägede jatkuks wõib Peloponnesose poolsaare ja Küklaadi saarte mäeharusid nimetada.

Dinaria alpide kõrgus ei ulata kuskil üle 3 wersta. Põhja pool ühendab neid paekiwi Karsti kiltmaa Alpi mägestikuga. Dinaria alpide mägestikul, mis Adria mere poole astmetes alla langeb, on puudulik niiskus, kehwa põllupind, konarline ning suurte pragudega ja lohkudega maapind. Siin leidub suuri koopaid ja maa alla kaduwaid ning mõne maa tagant jälle maapinnale ilmuwaid jõgelid. Ainult mõnes mäekolus leidub põlluharimiseks kõlbulikku maapinda. Dinaria alpide ja nende lõunapoolsetel harudel ei ole põikorgusid peaaegu olemaski. Sellepärast on Adria mere poolt väga raske üle mägede liisemaale minna. Jõgedest on siin ainult Drin nimetamisewäärt, aga ka tema pääl ei wõi laewad käia.

Lühem, kitsam ja madalam kui Dinaria alpid on **Balkani** mägestik. Põhja pool lähinewad Balkani mäeharud Karpatidele, milledest meid ainult kitsas Donau jõe „raudwärawa“ kuristik lahutab (waata pilt lhk 29). Ida poole läheb Balkan kuni Musta mereni. Lähikäimisele Balkani mägestik suuri takistusi ei tee, sest mägestikust wiiwad mitmed mäeteed üle, milledest Shipka mätee kõige käidawam on. — Balkani mägestikust lahutab lõuna pool Maritsa jõe laulikmaa Despooto-Dagh'i mägestiku.

Pääle Maritsa on Balkani poolsaarel kõige tähtsamad jõed Donau harujõgi Morawa ja Aegeuse merde woolaw Wardar. Nimetatud kolme jõe orud on ainukesed kõlbulikud teed Kesk-Euroopast Aegeuse ja Marmara mere rannamaile.

Klimate poolest jaotavad Balkani mäed poolsaart kahte osaks. Maakondades, mis Balkanist põhja pool on ja külmade kirdetuulte vastu mägede läbi mitte kaitstud ei ole, on talv

Balkani poolloare kaart.

külm. Lõuna pool Balkani mägestikku sajab laulikmaades väga harva lund. Lõunapoolsetes maakondades sajab enam vihma

kui põhjapoolsetes. Pääle selle sajab mererannas sagedamini vihma kui sisemaal, ja mägedes sagedamini, kui laulikmaal.

Rahwas. Balkani poolsaarel elab väga mitmet seltfi rahvast.

Poolsaare lõunapoolel, Ägeuse mere kallastel ja saarte pääl elavad greeklased (5 milj.). Balkani mägestikust lõuna pool elavad türklased (2 milj.), kes 14. ja 15. aastajal poolsaare oma alla heitsid. Poolsaare läänepooltes jaos, Joonia mere kaldal, elavad albaanlased (2 milj.) ja poolsaare kagupooltes jaos leidub väiksel arvul ka rumeenlasi, juutisi, mustlasi ja m.

Ulu poolest on suurem jagu Balkani poolsaare elanikka Greeka õiget usku, kuna türklased, suurem osa albaanlasi ja väike osa serblasi ning bulgaarlasi Muhammedi usku on.

Maaharimise ja rahwa arvu poolest on Balkani poolsaar teistest Lõuna-Euroopa poolsaartest taga. Selle nähtuse põhjuseks on kauaaegne Türgi walitsus ja sagedad sõjad ning wewalamised, mis türklaste tulekuga algalid ja meie ajani on kestnud. Kuni Balkani poolsaare rahwaste wabastamiseni Türgi ikke alt (19. aastajal) ei wõinud siin tõõstule ega kaubanduse edenemisest juttugi olla. Türgi ametnikud said väga wähe palka ja katsulid sellepärast igatwõisi rahwa (iseäranis ristiniimeste) käest niipalju kui wõimalik oma kasuks raha wälja pressida. Riigikodaniku õigused olid ainult türklastel, kuna ristiniimesed täitsa ilma õigusteta olid. Nüüd on kõik rahwused üheõiguslised, kuid waen üksikute rahwaste ja usufunnistuste wahel on jäänud. Türklased waatawad waenulikult ja põlgtusega ristiniimeste pääle ja wiimased wiikawad teineteist. Isegi ühine usk ei suuda seda waenu ja wiha wähenendada. Muhammedi ufulised albaanlased wiikawad Muhammedi ufulisi türklasi ja Greeka õiget usku greeklased, bulgaarlased ja serblased wiikawad üksteist weel enam kui türklasi. Rahwa väga madala haridusejärje juures kujunes see wastastikune wiha sagedasti kodusõjaks, nii et Türgi sõjawägi wähele astuma pidi. Nii sugustel asjaoludel oli rahwa majandus täiesti kõngu jäänud.

Tasafemates maakohtades ida pool on põlluharimine rahwa pää tõõks, mägistes maakohtades aga (lääne ja lõuna pool) karjakaswatamine. Põlde haritakse täiesti wananenud wiiril ja palju maad seisab sõõtis. Wiljasigitawa põllupinna tõõtu saab põldudelt hääd saaki. Balkani mägestikust põhja pool külwatakse nisu ja otre, lõuna pool — maisi. Poolsaare lõunapooltes jaos ja saarte pääl on aiatõõstus tähtsam kui põlluharimine. Kõige enam kaswatatakse siin wiinapuid ja õlipuid. Wiinamarjad on muhameedlastele toiduaineks, ka walmistatakse nendest rosinaid, siirupit, kompotti ja m. Wiljapuudest leidub siin kõige enam ploomi-

puid. Tööstuslistest faimedest kaswatatakse kõige enam tubakat ja Balkani mägestiku lõunapoolisel jalal roosiõli, milledest roosiõli ja roosiweli valmistatakse.

Wabrikutööstust ei ole Balkani poolsaarel peaaegu olemaski. Kodukäsitöö saadustena leiame siin pörandawaipasid, nahasttarbeasju, siidiriidet ja sõjariistu. Kõik teised kaubad tuuakse wäljamaalt, pääasjalikult Inglismaalt ja Austriast. — Kauplemine on wäljamaalaste, greeklaste ja armeenlaste käes. Lähikäimise teed on wäga wileffas korras, sagedasti on teedeks ainult kitsad teerajad, mis isegi rööwliste kallaletungimiste tõttu mitte hädaohuta ei ole. Kesk-Euroopaga on Balkani poolsaar raudteede läbi ühendatud, milledest üks haru Wardari jõe oru kaudu Ägeuse mere randa Saloniki sadamalinna läheb ja teine Maritfa oru kaudu Bosporuse wäina ääres olewasle poolsaare kõige suuremasle linna **Konstantinopoli** wiib.

Kultuuriliselst on Balkani riigid Lääne-Euroopa omadest hulga taha jäänud.

Riigid.

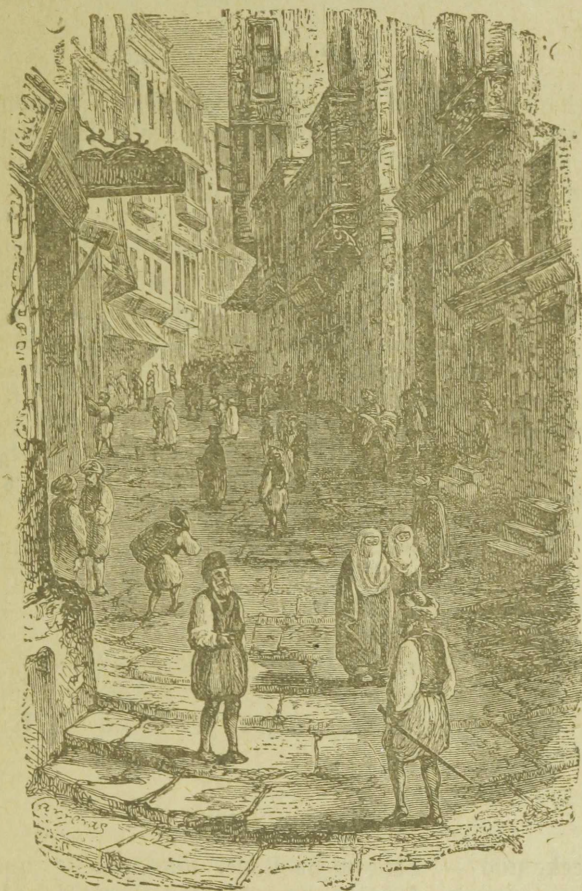
Balkani poolsaare loodepoolne osa: Serbia, Montenegro, Hertsegowiina ja Bosnia maakonnad on Lõuna-Slaawi riigi jaod, poolsaare läänepoolses osas asub Albaania, lõunapoolses Greekamaa ja idapoolses Bulgaaria riik, kuna poolsaare kagupoolne nurk Aasias asuwa Türgi riigi päralt on. Kõikides nimetatud riikides on seaduseandew wõim rahwaasemikkude kogu käes. Balkani poolsaare maade riigiwalitsuses on suured korratused. Rahwas langeb hulga poliitilistesle erakondadesle, kes oma wahel wõimu päralt tülitsewad.

Aasias asuwa Türgi riigi päralt on Euroopas Musta ja Marmara mere wahel ning Maritfa jõest ja Tundisha alamjooksult ida pool olew Traakia maakond — kuiwa kliimaga ja suuremalt osalt wähe wiljakandwa maapinnaga rohtlaas. — Põlluharimine, tööstus ja rahwaharidus seisawad siin wäga madalal järjel, nagu kõigis teistes Türgi riigi maakondades, sest Türgi walitsus on oma korratuse ja rahwa rulumise poolest tuftaw.

Wälimine kauplemine seisab wäljamaalaste, sisemine — armeenlaste, greeklaste ja juutide käes. Põlluharimise kõrwal kaswatab rahwas ka pühwliid ja lambaid. — Wälja weetakse wilja, puuwilja, siidi ja tubakat. — Maritfa jõe ääres asub wiljarikaste põldude ja aedade keskel Adrianoopol'i kauba- ja tööstuse linn. — Dardanellide wäina ääres asub tähtis Gallipoli sadamalinn, samanimelisel poolsaarel.

Bosporuse wäina mõlemate kallaste ümbrus on nüüd suurriikide wahel ja kaitse all seiswaks wabaks maakonnaks muu-

detud. Endine Türgi riigi-pää- ja esimene kaubalinn **Konstantinoopol**, (S t a m b u l), 1 milj. elanikuga asub Bosporuse väina ääres, kust tee Mustalt mereft Wahe merde wiib. Teine nüüfama tähtis kaubatee wiib Konstantinoopoli kaudu Euroopalt Wäike-Afiasse. Linn on Marmara mere, Bosporuse väina ja Kuldsarwe lahe wahel, poolsaare pääle ehitatud. Greeklafi, armeenlafi ja muid rahwaid kokku elab Konstantinoopolis enam

Konstantinoopoli uulitsal.

kui türklafi. Kuldsarwe lahest põhja pool on Peera, Galata ja teised agulid; siin on suuremalt jaolt eurooplaste majad. Bosporuse väina (siin $1\frac{1}{2}$ wersta lai) Afiia kaldal asub **Skufari** agul, rikaste türklaste matusepaikadega. Mere poolt, iseäranis Kuldsarwe lahest, pakub Konstantinoopoli linn toreda

waate: lugemata majade meri, nende wahel kõrged walged metshedid (Türgi kirikud) kullatud kuplitega ja peenikeste tornidega (minaretid). Metshedide seas on kõige tähtsam Aja Sufja metshed, endine ristiusu Püha Sofia kirik, 6. aastajal ehitatud. Lähemalt waadates kaob aga kõik toredus. Majad on wäikesed puu-ehitused, uulitsad kitsad, kõwerad ja mustad. Uulitsate ja plattide pääl hulguwad suured karjad tigidaid, nälgas koeri ja möödaminejaid tülitawad hulgakaupa häbemata kerjused.

Albaania.

Albaania rajad on lääne pool Adria ja Ioonia meri, lõuna pool Greekamaa, ida pool Grammos'e ja Tihar Daghi mäed ja põhja pool Montenegro. Maapinna wormi ja looduse poolest on Albaania wäga mägine maa.

Elanikud on siin Wahe mere tõugu albaanlased ehk arnautid. Nemad langewad kahte suguharusse, kellel igal ühel oma keelemurre on ja kes teineteist wäga wihkawad. Albaanlased elawad mitu perekonda koos, kes üksteisega sugulased on. Iga sugukond eraldab end nagu isesuguseks wabariigiks, millel ühine maaomandus on, oma org oma põldudega, ise oma pühad jne. Kõik inimesed, ka naisterahwad, käiwad sõjariistus. Kõige wähemgi ülekohus annab kõige werisematele sõdadele sugukondade wahel põhjuft. Werine kättemaksmine on albaanlastele weel praegugi pühaks kohuseks. Wabaduse-armastuse ja wapruse pääle waatamata seisawad albaanlased majandusliselt ja haridusliselt madalal astmel, self sugukondade tülide juurde tuleb ufust tekkiw waen. Enam kui pooled albaanlased on nimelt Muhammedi usku, teised on Greeka õiget usku wõi katolikud.

Albaanlased kaswatawad karja, iseäranis lambaid. Põlluharimine aga on wäga madalal järjel. Albaania tähtsam linn on Scutari. Mere ääres asuwad Walona ja Durazzo sadamalinnad.

Greeka kuningriik.

Greekamaa — Balkani poolsaare lõunapoolne jagu — on mägine waene maa. Patralse, Korinthose ja Ägina lahed lahutawad Lõuna-Greekamaa ehk Morea poolsaare Kesk Greekamaast ära. Ühenduselülks Kesk ja Lõuna-Greekamaa wahel on kitsas Korinthose maakitsus, kust aga nüüd kaanal läbi on kaewatud, mis Korinthose lahte Ägina lahega ühendab.

Põhja-Greekamaa on wõrdlemisi kõige rikkam Greekamaa osa. Siin kaswatatakse nisu, wiina- ning õlipuid, puuwilla ja tubakat. Soomaadel kaswatatakse ka riisi. Kõige tähtsam linn

on siin **Saloniki** (200.000 elan.) Wardari jõe suus, Balkani poolsaare teine kaubalinn. Salamoria jõe ääres asub **Larisfa**, puuwilla- ja siidiriide wabrikutega. — **Halkidike** poolsaare idapoolse neeme offas on **Athos'e** mägi 20 Greeka õigeusu klooftriga, kus umbes 6 000 Greeka ja Wene munku elawad.

Kesk-Greekamaa, mida wanal ajal Hellaseks nimetati, on kliima ja looduse poolest Albaania sarnane. Ainult idapoolses jaos, Ægeuse mere lähedal, leidub wiljarikkaid lauslikmaid, kus põlluharimine wõimalik. Kliima on siin soe, aga kuiw. Wihma sajab ainult talwel ja niiskus imbub ruttu paese maapinna sisse. Metta ei ole siin peaaegu olemaski. Suuremalt jaolt leidub siin ainult karjamaad, mis aga ka ainult lammas-tele ja kitsedele toitmiseks kõlbab. — Kesk-Greekamaal on kuningriigi päälinn **Atheena** ehk **Afiine**, (umbes 150.000 inim.), ülikooliga. Linna lähedal on palju wanaaja linna ehituste jätliseid. Neäranis tähelepanemise-wäärt on wana kindluse **Akropolis'e** waremed. Atheena linn on 7 wersta pikkuse raudtee läbi Greekamaa kõige tähtsama sadama- ja kaubalinna **Piräus'**ega ühendatud. Piräusest lääne pool, Ægina lahes, on kuulus **Salamis'e** saar (Greeka laewastiku wõit perslaste üle 480 a. e. K.). Atheenast loode pool on Siwa linnake, wanal ajal tuttav **Theebai** linn.

Lõuna-Greekamaa ehk **Morea** poolsaar on suuremalt jaolt kuni $\frac{2}{3}$ wersta kõrge kiltmaa, kus kuristikud, karjamaad ja kaljud waheldawad. See nõnda nimetatud **Arkadia** kiltmaa läheb põhja pool, Korinthose lahe ääres, terrassides lauslikmaaks. Lääne pool on **Elis'e** wiljarikas lauslikmaa. Lõuna pool lõpeb Morea kolme poolsaarega; need on **Messeene**, **Lakonia** ja **Argolis'e** poolsaared. Kliima on siin soe. Kus küllalt niiskust on, sääl kaswawad lõunamaa wiljapuud. Kagupoolest jaos kaswab ka riis ja puuwilla-põõsas.

Kõige tähtsam lõuna-Greekamaa kaubalinn on **Patras**, Morea põhjarannas. Ida pool on **Korinthos'e** linn Korinthose maakitsusel. Wanal ajal elas siin üle 300.000 inim., nüüd mõni tuhat. Linna ümbruses on suured wiinamäed. Korinthose linnast lõuna pool on sadama- ja kaubalinn **Nauplia** ehk **Nauplion**. Morea lõunapoolses jaos, endises Lakonia maakonnas, asub **Sparta** linnake, wanal ajal kõige tähtsam linn lõuna-Greekamaal.

Greeka kuningriigi päralt on ka suurem osa Ægeuse mere saartest. Kõige suurem nendest on ranna lähedal **Euböa** ehk **Euböia** saar. Teisi wähemaid nimetatakse ühise nimega **Küklaadi** saarteks. Nende saarte pääl on paekiwi mäed, mis jaolt paljad, jaolt metslaga kaetud on. Mägede wahel on wiljarikkad orud lofoka taimekaswuga. Rahwast elab siin pakult. Elanikkude päätegewus on kalapüük ja kaubitsemine.

Pääasjalikult kasvatatakse siin lõunamaa puuvilja ja viinamarju. **Paros'** saar on kuulus oma walge marmorkiwi poolest, **Syro** saarel on tähtis sadama- ja kaubalinn **Hermupolis**. Kõige lõunapoolsem Kykladi saar **Santorin** ehk **Thera** on tuffaw tulepurskawate mägede poolest, millede tegevusel sagedasti uued saarekesed weepinnale ilmuwad ja pea jälle wee alla kaowad. (Waata pilt „Maadeteadus rahwakoolidele“ I. lehek. 47).

Greekamaast lääne pool, Ioonia meres, on Ioonia saared. Laiades wiljarikastes orgudes kasvatatakse õli- ja wiinapuid. Tähepänemise-wäärt on üks selts õige wäikseid, ilma kiwideta wiinamarju. Neid saadetakse kuiwatatult korintide nime all igale poole wäljamaale. Maaharimine on Ioonia saartel kõrgemal järjel ja rahwast elab siin paksemalt, kui mujal Greekamaal. Kõige põhjapoolsem on **Korfu** saar, sadama- ja kaubalinna **Korfu'ga**, kust palju puuõli wäljamaale saadetakse; siin on ka ülikool.

Rahwaharidus on Greekamaal kaunis madalal järjel, ehk küll õpetus lastele, kes 6—13 aastat wanad, sunduslik on. Koolid peetakse siin pääasjalikult erainimeste, kogukondade ja kloostrite kulul ülewal, sest riigikassa seis on nii halb, et walitsus rahwahariduse eest tõsiselt hoolt ei saa kanda. Pääle ülikooli (Atheenas) on Greekamaal weel politehnikum, uulu-, mere ja põlluteaduse-akadeemia, sõjakool Piräuses, mitu seminari ja 3 meremeeste-kooli.

Greekamaa päralt on ka Wahe meres asuw suur

Kreeta ehk Candia saar

(8.700 □-kilom.).

Saare kliima on soe ja maapind hää. Saarel leidub suuri õlipuu-metsasid. Elanikud (ligi 400.000) on suuremalt jaolt greeklased, kes lõunamaa puuvilja, tubakat ja lina kaswatawad. Heäranis hääd sadamad on saare põhjarannas. Nende seas kõige tähtsamad on: **Chania** ehk **Canea**, kaupleb õliga, seebiga ja merekäsna dega, ja **Candia**, mille kaudu õli, weini, rosinaid, jaanileiba ja karwaseid nahku wälja weetakse.

Ägeuse meres Wäike-Aasia lääneranna lähedal olewatest **Sporaadi** saartest on põhjapoolsed Greekamaa päralt, ühes Wäike-Aasia mannermaa läänerannal asuwa **Smürna** linnaga, kuna lõunapoolsed Sporaadid Itaalia omad on.

Bulgaaria.

(kuni 5 miljoni elanikka).

Bulgaaria põhjapoolseks piiriks on Donau jõgi, idapoolseks Must meri, lõunapoolseks Greekamaa, Türgi riik ning Ägeuse meri ja läänepoolseks Serbia.

Bulgaaria põhjapoolne jagu on künkline kiltmaa, wiljakandwa sawise ja lubjase maapinnaga. See kiltmaa läheb lõuna poole ikka kõrgemaks, kuni ta Balkani mägestikuga lõpeb. Selles Bulgaaria jaos elab pakult rahwast, kes hästi põldu hariwad. Ka kaswatatakse siin palju puuwilja.

Balkani mägestikult lõuna pool asuw Bulgaaria jagu on lääne ja edela pool mägine, ta keskmine osa on lauikmaa (Maritsa ja Tundsha jõgede orud) ja ida pool on maa künkline.

Bulgaaria põhjapoolses osas on kliima keskmise soojusega ja kuiw. Suwi on kuum, talw — pikk ja külm. Bulgaaria lõunapoolist osa kaitsewad kõrged Balkani mäed külmade põhjatuulte eest. Sellepärast on siin kliima soojem ja suwi pikem ja taimed on siin enam lõunamaa laadi. Balkani mägede jalal on suured kaltani- ja pähklipuu-metsad. Ka suuri roosi- ja wäljalid leidub siin. Roosiõli ja pähkled on tähtsad kaubaained Hommikumaal. Maritsa jõe ja tema haru Tundsha lauikmaades on suured wiinamäed ja nisu- ning riisipõllud.

Kolm weerandit Bulgaaria riigi elanikkudest on bulgaarlased. Ainult Bulgaaria idapoolses jaos leidub türklasi, tatarlasi, greeklasi ja t. ning edelapoolses serblasi.

Bulgaarlased on suuremalt jaolt talupojad, kes endistest aegadest päritud kombetest ja seadustest kõwasti kinni hoiawad. Suurmaa-omanikka, aristokraatiat, ei ole Bulgaarias ilmaksi olnud. Enamasti on iga põllumees selle põllu omanik, mida ta harib, ja selle maja omanik, kus tema elab. Kuid maarentimist leidub aga ka siin.

Lääne-Bulgaarias on maaolud Serbia omade laadi. Maa on sugukonna omandus. Perekondade wanemad jaotawad põllud teatud aja järele liisu läbi üksikute perekondade wahel ära. Põldude pääl kaswatatakse suuremalt jaolt nisu ning teisi kõrrewiljasid, kaunawiljasid, wiinamarju ja tubakat, Maritsa orus ka riisi. Suurel määdul kaswatatakse Bulgaarias pääle selle weel siidiuslikesti. Tähtsaks tegewuseharuks tuleb ka aiaharimist pidada.

Tööstus on tähtsufeta; ainult jalawaipade ja siidiriide walmistamine on nimetamisewäärst. Kodukäsitöö faadused panewad wäljamaalasi oma iseäralduse ja tugewuse poolest imestama.

Bulgaaria päälinn on **Sofia** (100.000 el.) Isker'i jõe ja kaubateede ääres, mis Bulgaariast Konstantinoopolisist ja Donau äärest Ägeuse mere randa wiiwad. Linnas on ülikool. — Musta mere rannas on Bulgaaria sadamalinn **Warna**. — Balkani mägedest lõuna pool, Maritsa jõe ääres, asub **Filippoopol** (Plowdiw). Põrandawaipade ja willase riide walmistamine on nimetamisewäärst. — Musta mere ääres on **Burgas'e** linn,

kõige parema sadamaga Donau jõe suu ja Bosporuse väina vahel. — Ägeuse mere kaldal asub tähtis kaubalinn **Dedeagath**.

Lõuna - Slaawi riigiosad: Serbia, Bosnia ja Herzegowiina asuvad Balkani poolsaarel, kuna selle riigi teised osad Kesk - Euroopa juurde loetakse.

Serbia rajaks on põhja pool Donau jõgi ja selle haru Saawa, lääne pool Saawa haru Driina ja ida pool Timoki jõgi; lõuna pool aga lahutavad kõrged mäed Serbiat Greekamaast.

Serbia on mägine maa, põhja poole läheb maa madalamaks. Siin on Saawa jõe org. — Ülepää on jõe-orud Serbia kõige wiljakandvamad maad. Kliima on Serbias kuiw, kuuma suwega ja külma lumerikka talwega. See tuleb sellest, et kõrged mäed sooje ja niiskeid läänetuuli Serbiasse ei lasse pääseda, kuna külmad põhjatuuled maal takistamatalt puhuvad.

Lõuna - Slaawi riigi kõige tähtsam rahwas on Greeka õiget usku serblased. Wälimuse poolest on serblane meeldiw. Ta on pika kaswuga, laiade õladega. Habet ta ei kannu, waid ainult pikki, alla poole rippuwaid wurrusid. Iseloomu poolest on serblane kurwameelne. Serbia rahwalaulud on enamasti kõik kurwatoonilised. Serblased on hääsüdamlised, otsekoheled, kannatlikud ja iseäranis lahked wõõraste wastu. Ühkus on serblaste juures filmapaistew. Serbias ei ole mõisnikuseisust ega kõrgemaid rahwaklassiisid.

Serblased kaswatavad põldude pääl maissi ja nisu. Kariloomadest kaswatatakse lambaid ja sigu. Wiimased käiwad iseäranis suurtes tammemetlades karjas. Põldu haritakse Serbias wana kombe järele ühiskondliselt. Mitu perekonda ühinewad siin wabatahtlikult ühiskonnaks („zadruga“) kokku ja töötawad walitud wanema („hospodar“) juhatusel all. Perekonnad, kes sel kombel ühiskonnaks kokku on heitnud, ühendawad omad põllud, heina- ja karjamaad ja walitsewad ning tarwitawad ühendatud maad ühiselt. Wälja weetakse Serbiast pääasjalikult nisu ja tapetud sigu, pääle selle veel sarwloomi, puuwilja ja lambawillu.

Linnad. Serbia päälinn on **Belgrad** ehk Beograd, sääl kohas, kus Saawa jõgi Donau jõkke woolab. Belgrad on raudtee ääres, mis Wiinilt Konstantinoopoli wiib. Belgrad (80.000 elan.) on Serbia kõige tähtsam kaubalinn, ka on siin ülikool ja kindlus. — Tähtis kaubalinn on ka **Nish**.

Serbiast lääne pool asuvad Bosnia ja Herzegowiina maakonnad.

Bosnia on mägine maa, Herzegowiina paekiwi-põhjaga kiltmaa. Kliima on Herzegowiinas kuiw, wihma sajab ainult talwel. Mäeküljed on suuremalt jaolt põõsastikuga ja rohuga kaetud. Elanikud (suuremalt osalt serblased) kaswatavad lam-

baid ja kitfi. Mõnes orus kasvatatakse ka wiinapuid ning tubakat ja haritakse põldu.

Bosnias sajab palju enam vihma. Sel põhjusel ei ole mägedes mitte ainult häid karjamaid, vaid leidub ka põliseid metsi, kus veel praegu karud, metslead ja hundid eluswad. Maapinda niisutab hulk Saawa jõe harusid. Siin kasvatatakse sarwloomi (pühwolid), hobusid ja sigu. Jõe-orgudes haritakse põldu ja kasvatatakse puuwilja, iseäranis ploomisid. Üleüldiselt on Bosnias palju parem kliima ja on see maa palju rikkam kui Herzegowiina.

Kõige tähtsam Bosnia linn on **Sarajewo**, kaubalinn raudtee ääres. Iseäranis tähtis on siin wahekauplus, ühelt poolt Konstantinoopoli ja Salonikiga, teiselt poolt Adria merelinnadega.

Walahia küla.

Kauplemise poolest tähtis on ka Mostar'i linn Herzegowiinas.

Albaania, Serbia ja Herzegowiina wahel asub Diania mägede lääneküljel Montenegro. Läänepoolne Montenegro on kiwine, kõrbetaoline kiltmaa. Kaljud on siin harwa põõsastikuga ja rohuga kaetud. Idapoolne Montenegro on looduse poolest palju rikkam. Siin on wiljakate orgude kõrwal ka tamme- ning männimetsi ja häid karjamaid. Kõige suuremaks puuduseks on siin kuiw kliima, weenappus ja wiljakandwa maa puudus.

Mägise maa ja oma suure wahwuse tõttu on montenegrolastel korda läinud mitme aastasaja jooksul oma isefeiswult türklaste wastu kaitsta ja alal hoida.

Karjakasvatamine ja mesilastepidamine on Montenegros rahwa tähtsam sisetuleku-allikas. Ehk küll jõgede orgudes ning Skutari järwe kallastel põldu haritakse, siiski ei jatku siin kaswanud leiba Montenegro elanikkudele. Wabrikutööstust siin ei ole. Teistesle maadesse weetakse siit kariloomi, willu, nahku, raswa, juustu, mett waha ja Skutari järwest püütud kalu. Paljud rändawad ajutiselt suurematesle Türgi linnadesle, et säält tööd leida.

Maa päälinn on **Cetinje**, mis Aultria päralt olewa Kotor'i linnaga maantee läbi ühendatud on. See on ainuke maantee Montenegros. Muidu on siin kitsad teerajad, kus ainult jala wõib käia wõi ratsa sõita. — Montenegro sadamalinnad on **Dulcigno** (dultsinjo) ja **Antiwari**, Adria mere ääres.

Beslaraabia küla.

Põhjapoolsed Lõuna-Slaawi riigi maakonnad ei asu Balkani poolsaare piirides, sellepärast wõtame neid ka eelpool kõne alla.

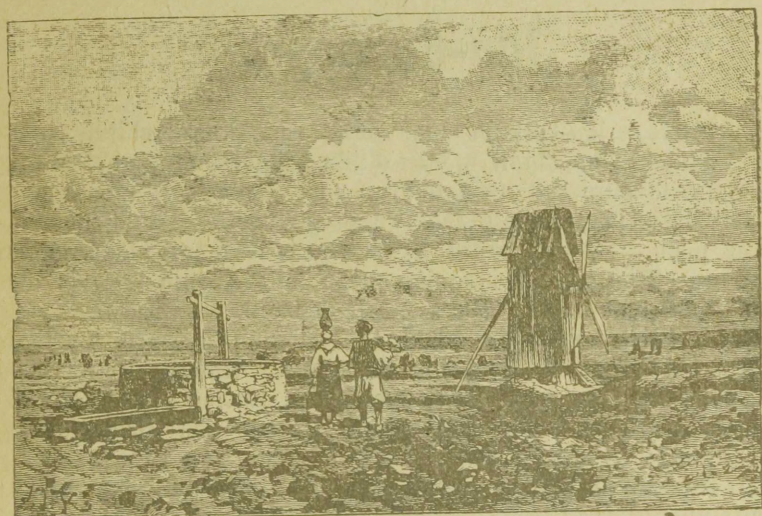
Rumeenia kuningriik.

Rumeenia lõunapoolseks piiriks on Donau jõgi ja idapoolseks Must meri ja Dnjestri jõgi, kuna ta lääne pool kuni Ungria laulikmaani ulatab.

Rumeenia seisab wiiest maakonnast koos. Karpaati mägedest ida pool asub Moldaawia, lääne pool Transilvania ja nendest lõuna pool Walahia, kuna Pruti ja Dnjestri jõgede wahel asuwat maakonda Beslaraabiaks nimetatakse ja Donau jõe alamjooksu ja Musta mere wahel asuwat maakonda Dobrudshaks.

Kõige tähtsam Rumeenia osa on väga wiljakandwa põllupinnaga Walahia laulikmaa. Kui endine merelaht on ta väga Lombardia laulikmaa sarnane. Oma kliima ja looduse poolest on see maa väga Ida-Euroopa sarnane. Talwel on Donau haarandid kahe kuu jooksul jääga kaetud. Suwel tõuseb temperatuur sagedasti kuni 40° C. Lõunamaa taimeid ei kaswa siin sellepärast mitte. Hää põllupinna tõttu kaswatawad rumeenlased siin põldude pääl nisu ja maisi nii suurel hulgal, et wilja pääle oma tarwituse ka wäljaweoks jatkub. Tähtis on ka karjakaswatamine. Wälja weetakse pääasjalikult weiseid. Määraalide seas on kiwiõli kõige tähtsam.

Moldaawia on wiljakandwa põllupinnaga laulikmaa

Maakoht Dobruša laulikmaal.

Besaraabia põhjapoolne osa on mägine, kuna ta lõuna ja kagu poole laumaks läheb. Lõuna ja kagu poole jooksewad jõed ja nende harud, sagedasti sügawates nõwades, nii et kõruti asuwatel weelahkmetel mäeeljäandikkude nägu on, mis Besaraabiale mägise maa kuju annab. Lõunapoolne Besaraabia oli ennewanasti rohtlaas, on aga nüüd nagu muudki Besaraabia osad nisupõldudeks muudetud. Põlluharimine ja aiatööstus on rahwa kõige tähtsamad tööharud. Rumeenlaste kõrwal leidub iseäranis põhja pool ka wäike-wenelasi (ukrainlasi).

Dobruša on sawipõhjaga rohtlaas, kus tatarlased karja kaswatawad. Donau jõgi woolab mitmes haarandis Musta merde. Keskmise, Sulina haarand on laewafõiduks kõige kõlbulikum. — Musta mere ääres asub Constantza meresadam. Trans-

Silvania on mägedest piiratud künkline maa (umbes 500 meet. üle mere pinna), väga wiljakandwa põllupinnaga. Rumeenlaste kõrwal elab siin ka ungarlasi ja sakslasi.

Kuningriigi päälinn on **Bukarest** (300.000 elan.) Walahias ülikooliga, Moldaawias asub **Jassy** (Jassi) kaubalinn, Pruti jõe lähedal. Donau jõe ääres on **Galatz**, wiljakauplemise keskkoht. Kõige tähtsam Beslaraabia linn on **Kishineu** (kilhinjoff) 150.000 elan., tähtis wiinamarjade kasvatuse poolest. Transsilvanias on kõige tähtsam tööstuse ja kaubalinn **Brasö** (brasoo) ehk **Kronstadt**.

Ida-Euroopa.

Piirid. Ida-Euroopa on oma maapinna ehituse poolest tasandik, kus ainult mõned üksikud maakühmud ühetaolisele maapinnale pisut mitmekelidust toowad. Selle suure nõnda nim. **Wene laulikmaa** piirideks on põhja pool — Põhja-Jäämeri, lääne pool — Soome mäed, Läänemeri ja Karpaati mäed, lõuna pool — Muftmeri, Kaukaasia mäed ning Kaspia meri ja ida pool — Uraali mäed. Lääne pool, Läänemere ja Karpaati mägede wahel ei ole Wene laulikmaal loomulikku piire, waid ta seisab siin Sakia laulikmaaga ühenduses. Niisama ei ole Ida-Euroopal ka kagu pool loomulikku piire, Kaspia mere ja Uraali mägede wahel, kus Wene laulikmaa Turaani ehk Arali-Kaspia laulikmaaga ühenduses seisab.

Mered, saared ja poolsaared. Ida-Euroopa põhjapoolset randa uhab Põhja-Jäämeri, mis Nowaja-Semlja saarte läbi kaheks jaotatakse. Wähemas, lõunapoolses osas on Barents'i ja Walge meri ning Tšeskaja laht; suuremas, idapoolses — Kaara meri. Kaara mereft lähewad 3 wäina lääne poole Barents'i merde: Waigatšhi wäin — maisamaa ja Waigatšhi saare wahel, Kaara wäin — Waigatšhi ja Nowaja-Semlja wahel ning **Matotškin Shar** — Nowaja-Semlja põhja- ja lõunapoolse jao wahel. Walges meres, mille Koola poolsaar Barents'i mereft lahutab, on **Kandalak'i**, **Onega** ja **Meeseni** lähed kõige tähtsamad. — **Kanini** poolsaar lahutab Meeseni lahe Tšeskaja lahest.

Barents'i mere läänepoolne osa on laewafõidule väga kohane, sest ta seisab Goffstromi looja merewoolu mõju all, millepärast meie liit peaaegu kunagi jääb ei leia. Selle wastu on Barents'i mere idapoolne osa ning Walge meri täiesti põhja maa mered, mis ainult suwel 3—4 kuud jääft wabad on

Barents'i ja Walgel merel on kõrged raudkiwi kaldad pikkade ning kitsaste kooludega. Walges meres on leetfeljakud ja sagedane paks udu laewasõidule suureks takistuseks. Kui Barents'i nii on ka Walge meri kalapüügi poolest väga tähtsad: siin püütakse heeringaid, suuri tursasid, lõhesid, tuurakalu, hülgeid ja arwasti ka walaskalu, ning saarte pääl merehobusid ja jääkarusid.

Palju tähtsam kui Põhja-Jäämeri on Läänemeri, mida mõõda iga aasta palju kaupa ühest riigist teise weetakse. Laewasõidule on aga Läänemeres leetfeljakud ja korid, iseäranis kitsastes kohtades, hädaohtlikud ja suureks takistuseks. Mõõna ja tõulu ei ole Läänemeres mitte, ja weli on ka vähem soolane kui mujal meredes. Lahtesid on tal kolm: Põhja ehk Bottnia, Soome ja Riia laht. Läänemeres ja tema lahtedes on ka hulk saari leida, milledest kõige tähtsamad on: Ahwena ehk Alandi saared, Gotland, Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa ja Ruhnu saar. Põhja ja Soome lahes on Soomemaa ranna lähedal väga palju wäikseid, osalt paljaid, osalt metsasid kaljusaari, mis ikä äride nime kannawad. Ka Ahwenamaa saarestiku ümber on niisugused kaljuringud. Kalade poolest ei ole Läänemeri mitte rikas. Talweajal külmab meri Põhja ja Soome lahes kinni.

Oma tähtsuse poolest Läänemere järgmine on Mustmeri. Ta on Läänemere moodsa wähe soolane ja ilma mõõnata ning tõusuta. Kirde poolt on tal suur laht, mida Aalowi mereks kutsutakse. Aalowi ja Musta mere wahel asub Krimmi poolsaar, mida Perakopi wäin maisamaaga ühendab. Aalowi merd ühendab Kertschi wäin Musta merega. Mustmeri on õige sügaw. Kewadel ja sügisel möllawad merel tormid ja takistawad laewasõitu. Mõlemad mered on rikkad kalade poolest ja külmawad talwel lühikeseks ajaks kinni.

Kagu pool asub Ida-Euroopa piiril Kaspia meri. Seda merd kutsutakse liisemiseks mereks, sest et maisamaa teda igalt poolt ümber piirab.

Maapind. Suurem jagu Ida-Euroopa pinnast on tasandik, mida Wene-lausikmaaks kutsutakse. Mõnes kohas on sellel lausikmaal ka kõrgendikka leida, mis oma harudega mitmele poole ulatawad. Kõigi nende kõrgendikkude ja mägede seas ei ole aga mitte ühtki, mis üle 250 sülla merepinnast kõrgemale kerkiks. Kui nüüd mõned kõrgendikud Wene-lausikmaal mägedeks kutsutakse, siis mitte sellepärast, et need kõrgendikud Kaukaasia- ja Alpitaolised mäed oleksid, waid sellepärast, et siit maa rahwas, kui tasandiku elanikud tõliseid mägesid näinud ei ole ja iga kungakest mäeks kutsub. Wene-lausikmaa kõrgendikud on suuremalt osalt sel wiisil tekkinud, et mõned kohad jääajal jääliugustikkude edasiühikumisel jää tegewusele

enam wastu on pannud ehk jälle sademete wee tegewusele ja niiwii kõrgemaks on jäänud kui teised kohad, kus maapind pehmemaist ollusest koosseis. Teised kõrgendikud on jääliugustikkude liikumise läbi üleskuhjatud liiwa- ja sawikingud.

Sagedasti on Wene-laulikmaal raske kõrgendiku ja mada-liku wahel wahet teha, sest kõrgendikkude nõlwakud on harilikult nii tähtsufeta, et neid igakord tähelegi ei pane. Tähtsamateks kõrgendikkudeks wõiks Kelk-Wene kõrgendikku, niisama ka Wolgaäärset ja Wäike-Poola kõrgendikku ning Donez'i mägesid lugeda.

Kelk-Wene kõrgendik on oma nimetuse sellest saanud, et ta Wene laulikmaa keskel asub. Selle kõrgendiku põhjapoolne osa on Waldai mägede nime all tuttaw. Nendest mägedest lähewad kõrgendikud edela poole Wäina jõe kelkjooksu ja Njemani ülemjooksu ringkondadesse. Kelk-Wene kõrgendiku kõige tähtsamad kohad leiduwad Wolga jõe allikate ümbruses, üksikute kuni 300 meetri kõrgete kungastena.

Kelk-Wene kõrgendik on rikas järwede ja soode poolest; säält algawad tähtsamad Ida-Euroopa jõed, näitufeks Wolga, Dnjepr'i ja Wäina jõgi. Sel wiisil on siis see kõrgendik üks tähtsamatest Ida-Euroopa weelahkmetest. Kelk-Wene kõrgendik läheb põhja poolt lõuna poole, ja mõlemal pool temast asuwad madalikud: lääne pool Dnjestri jõekonnas — Edalimadalik ja ida pool — Idamadalik (Wolga ülemjooksu ringkond, Oka jõekond ja Doni jõe org).

Wolgaäärne kõrgendik, Wõlga jõe paremal kaldal on weelahkmeks Doni jõe ja Wolga kelkjooksu wahel. Wolgaäärset kõrgendikul on jõe pool ääres kõrge järsk kallas. Jõgi uhab mõnes kohas kalda alt õõnsaks, mille tõttu kallas alla langeb ühes eluhoonetega ja aedadega. Mõnes kohas libiseb kõrge kallas pikkamisi jõkke, ühes kalda pääl olewate ehitustega ja puudega. Selle all kannatawad mitmed Wolgaäärset linnad.

Wene laulikmaa kõige tähtsam kõrgendik asub mõlemal pool Wisla jõge — nõnda nim. Wäike-Poola kõrgendik. Wisla jõgi jagab teda kahte osasse. Pahemal jõekaldal asuwad Ljublini mäed ja paremal kaldal — Sandomiri mäed. Nendest mägedest leitakse rohkesti kiwisüüsi, rauda ja fiinki. Wäike-Poola kõrgendikust läheb kagu poole Awratõni kõrgendik. Sellest kõrgendikust on Dnjepr'i jõgi omale tee läbi murdnud. Siin leiduwad tuttawad laewasõitu takistawad Dnjepr'i karestikud.

Edasi ida pool, Dnjepr'i ja Donez'i wahel, asuwad Donez'i mäed, kust rohkesti kiwisüüsa, rauda ja soola leitakse. — Kui meie Wene laulikmaad lähemalt tähelepaneme, siis näeme, et ta ristloodis üks teise pääl lauwatelt kihtidest koos seiiab, milledest

ülemised harilikult kohedad on (sawi- ja liiwakihid), kuna alumised kõwemad on (liiwakiwi, paekiwi, kildkiwi). Peaaegu mitte kuskil ei ole need kihid oma kohast ära nihutatud, ega kortsu aetud. Ka ei ole siin mitte ilmaski nimetamise-wäärt maa-wärisemisi nähtud, ega leidu siin tulemägesid.

Nagu teaduslised uurimised näitawad, oli enne-ajaloolisel ajal (mõni kümmend wõi ifegi sadatuhat aastat tagasi) Euroopa kliima palju külmem ja niiskem kui praegu. Selle tõttu korjus Skandinaawia poolsaarel ja Soomemaal palju lund ja jääd, ning niiviisi tekkis suur Skandinaawia-Wene jääliugustik, mis suurema osa Ida-Euroopa lausikmaalt kattis ja Walge ning Läänemere oma alla mattis. Lõuna pool ulatas jääliugustik kahe haruga umbes sinna maale, kus praegu Jekaterinoslawi linn Dnjepr'i jõe ääres asub ja Zarizõn Wolga ääres. Eluta jääkõrbe, nagu praegu Gröönimaal, walitses siis põhjapoolses Euroopas, kus praegu inimesed elawad, õitsewad aasad ja rahwarikkad linnad asuwad. See hiigla suur jääliugustik nihkus pikkamisi loode poolt kagu poole. Selle liikumise juures töötas jääliugustik suurel wiisil tema all asuwa maapinna muutmise juures: kaljud ja mäeserwad said tafendatud, siin juures äramurtud kaljutükid ja kiwipangad peenikeseks killustatud ja kruufaks, liiwaks ning sawiks muudetud. Suured kruusa-, liiwa- ja sawikuhjad nihkulid jää all ja jääga ühes edasi kuni jääliugustiku otsani. Kui nüüd ajajookful kliima soojemaks muutus ja jääliugustik pikkamisi ikka enam ja enam kokkufulas, jäid kruusa-, liiwa- ja sawikuhjad teisma ja sünnitafid küngaste ridafid („moräänid“). Kuid raudkiwi- ja tema sarnaseid kõwemast ollusest kaljupanku ei suutnud jää mitte killustada waid nendel ainult terawad serwad ja nurgad ära murda. Niisugulid jääaja raudkiwi panku („kalewite räpsukiwid“) leidub Ida-Euroopa põhjapoolses osas siin ja lääl suurel hulgal, ka meie juures on neid küllalt, niisama kui jääliugustiku tegewuse läbi lündinud künkaid (näit. kungas, kus Rakwere losfi waremed seisawad, ja Laiuse mägi). Pääle selle leidub Wene lausikmaa loodepoolses osas jääliikumise läbi tekkinud suuri pragufid, wagufid ja sügawaid orgufid, mis pääle jää kadumise weega täidetuks jäid ja niiviisi maisamaal järwi ning järwekese sünnitafid, Soomemaa ja Koola poolsaare randades aga käärulid ja merekoolulid. Ojad ja jõed, mis jääliugustikust wälja woolafid, kandlid oma woogudega sawi- ja liiwaollulid lõuna poole, kus nad tuule tegewuse läbi laiale kanti ja niiviisi suured maaosad, peene liiwa- ja sawisegu „lõssi“ pakku korrage kaetud said. Praegu on lõs taimekaswu läbi tekkinud mustamulla korrage kaetud.

Wene lausikmaa lõunapoolses osas muutub maapinna kaju wiimafel ajal silmnähtawalt siin tekkiwate kuristikude ning

orgude läbi. Suurte wihmasfadude ja kewadise lumefulamise ajal, kui jõed täis wett on, uhawad nad pehme lössimaapinna sisse sügawaid kuristikka. Iga aasta läheb kuristik wee tegewuse läbi ikka sügawamaks ja laiemaks, kuni kuristiku nõlwalkul mets kaswab, mis wee tegewust takistab. Niisugusid metsalid kuristikka nimetatakse siin „balka'deks“.

Kõige kõrgemad Ida-Euroopa mäed seisawad rohkem tema piiri ligiduses. Ida pool, Kaara merest kuni Kaspia mereni, ulatawad Uraali mäed, mis üle 2¹/₂ tuhande wersta pikad on ja Telpos-Jsli ja Jaman-Tau tippudes pääle 1¹/₂ wersta kõrgele tõusewad. Kõige rikkamad mineraalide poolest on Kesk-Uraali mäed. Säält leitakse rohkesti kulda, platinat, waske ja rauda; leitakse hulga kaupa ka kallid kiwa.

Krimmi poolsaarel on kuni 1¹/₂ wersta kõrged Tauria mäed. Lõunapoolsed mäeküljed on järsud ja hulga orgudega, mis wäga ilusad on. Mineraalide poolest on Tauria mäed wäesed.

Järwed. Ida-Euroopa on järwede poolest rikas. Iseärans rohkesti on neid loodepoolses jaos, kus maapind lawine on ja kuhu tuuled A'tlandi merelt palju niiskust enesega ühes toowad.

Tähtsamad järwed on:

1. Laadoga — kõige suurem Ida-Euroopa järwede seas. Tema on 200 wersta pikk ja 120 wersta lai. Kõige suurem sügawus ulatab 120 süllani. Tema liselt hoowab palju jõgesid, milledest Wuoksa, Swir ja Wolhowi jõgi kõige tähtsamad on. Laadoga järwest jookseb ainult Neewa jõgi wälja ja langeb Soome lahte.

2. Anunuse (Onega) järw seisab Laadoga järwest kirde pool. Tema on üle 200 wersta pikk ja kuni 80 wersta lai. Tükati on ta weel sügawam kui Laadoga järw. Swiri jõel, mis Onega järwest wälja jookseb, on keskjooktu hakatuses weelalulid kaljusid.

3. Ilmen on Laadoga järwest lõuna pool. Jõgedest woolawad sisse: Msta, Lowat ja Shelon. Ilmeni järwest jookseb Wolhowi jõgi wälja.

4. Walge järw, Onega järwest kagu pool.

5. Peipsi järw seisab Soome lahest lõuna pool. Lõunapoolset järwe-offa kussutakse Pihkwa järweks, mille sisse Welikaja jõgi langeb. Peipsi järwest woolab Narowa jõgi wälja ja tõttab Soome lahte.

Jõed. Jõgede poolest ei ole Ida-Euroopa mitte waene. Enamasti algawad nad Kesk-Wenemaa kõrgendikult ja jooksewad mitmele poole. Nad seisawad enamasti üksteisega ühenduses ja on kõige paremateks laewasõidu- ja kaubitsemiseteedeks.

Põhja-Jäämerde hoowawad:

1. Petchora, algab Uraali mägedest. Paremalt poolt langeb temasse Ussa ja pahemalt poolt Jshma jõgi. Petchora kogub soodest palju weft; sellepärast on ta sügaw ja laewasõiduks kõlbuline.

2. Mesen, woolab Meseni lahte.

3. Dwina, põhjapoolsete jõgede sealt kõige tähtsam. Tema sünnib kahe jõe — Jug'i ja Suhona — kokkuwoolamisest. Dwina jookseb sellesama-nimelisesse lahte ja on algusest kuni lõpuni sügaw. Tema parempoolsetest harudest on tähtsad: Wõtshegda ja Pinega.

4. Onega, hoowab Onega lahte.

Läänemerde hoowawad:

1. Tornea, Rootsi- ja Soomemaa piiril.

2. Neewa, tuleb Laadoga järwest.

3. Narowa, tuleb Peipsi järwest, Wene- ja Eestimaa piiril.

4. Wäina ehk Düna jõgi, algab Kesk-Wenemaa kõrgendikult. Kewadel on ta sügaw, jääb aga suwel madalaks. Tema tähtsamad harud on: paremal pool Drisja, pahemal pool Mesha ja Ulla.

5. Njeman, woolab Kura ronnajärwe. Ka tema jääb suwel madalaks ja teeb laewasõidu raskeks. Jõe alamjooks kannab Meemeli nime. Paremalt poolt woolab Njemanisje Wilia, mis laewasõiduks kohane on, ja pahemalt poolt Shara jõgi.

6. Wisla jõe werikas allikas on Karpati mägedes, Aultrias; jõgi jookseb kiiresti. Tema harudest on tähelepäemise-wäärt: paremal pool Lääne-Bug, Muhawezi ja Narewi haruga, pahemal pool Piliza.

Musta merde hoowawad:

1. Pruf ja

2. Dnjestr tulewad Karpaati mägedest; wiimane on laewasõiduks sünnis.

3. Lõuna-Bug'i allikas on ka Karpaati mägedes.

4. Dnjepr, kauplemise poolest õige tähtjas jõgi. Tema algab Kesk-Wenemaa kõrgendikult ja langeb Musta merde, kus ta madala lahe sünnitab. Alamjooksul on tal suured wee-alused kaljud. Tema harudest on tähtsad: paremal pool laewakäidawad jõed Beresina ja Pripet, pahemal pool Desna, Sula, Pijol ja Worskla.

5. Don, algab Iwanowi järwest ja woolab deltat sünnitades Aasowi merde. Ta harudest on tähelepäemise-wäärt: paremal pool Donez, pahemal pool Woronesh, Bitjug, Hõpjer, Medwediza ja Manõtih.

Kaspia merde hoowawad:

1. Wolga, kõige suurem Euroopa jõgi: Wenemaal kutsutakse teda ka emakeleks Wolgaks ja tema on ka tõe poolest Wenemaa elusoon. Ta jookleb kõige perekamatelt ja töökamatelt kubermangudest läbi. Pääle selle seisab ta Soome lahe ja Walge merega ühenduses. Ta wiib elanikkude põllusaaki ja kätetööd wälja, weab tarwilikka asju afemele ja toidab mitmeid tuhandeid.

Wolga jõgi algab Kesk-Wenemaa kõrgendikult ja ulatab üle $3\frac{1}{2}$ tuhande wersta. Tema sisse woolab umbes 200 wäheemat ja suuremat harujõge. Kõige tähtsamad nendest on paremal pool: Oka, mille sisse paremalt poolt Moksha ja pahemalt poolt Moskwa ja Kljasma jõgi woolawad. Pahemalt poolt jooksewad Wolga jõkke järgmised jõed: Twerza, Mologa, Sheksna, Kostroma, Unha, Wetluga, Kaama ja Samara. Kaama jõkke woolab paremalt poolt Wjatka, pahemalt poolt Tihuslowaja ja Bjelaja (Walge) Ufa haruga.

2. Uraal, algab lõuna-Uraali mägedest. Tema tähtsamad harud on: paremal pool Sakmara, pahemal pool Ilek.

Kliima. Ida-Euroopa seisab suuremalt jaolt parajas wöös. Ainult põhjapoolne jagu temalt on külmas wöös. Et Euroopa-Wenemaa Põhja-Jäämerelt Musta mereni ulatab, siis wõime mitmesugust aasta-aegade pikkust tähelepanna; mida rohkem lõuna poole, seda pikem on suwi ja seda lühem talw.

Wene-laulikmaa kliima kohta on ilmamere tuulte mõju wähe tunda, sellepärast leiame ka siit enamasti kuiwamaa kliimat, külma talwega, kuuma suwega ja wäheste sademetega. Üksikute aastaegade wahel on siin kerge wahet teha. Pika talwe jooksul on maapind lumewaibaga kaetud, järwed ja jõed on kinni külmanud ja temperatuur langeb sagedasti alla 20° . Kewade on lühikene, kuid wäga armas ja soe. Suwi on enamasti kuum (sagedasti üle $+25^{\circ}$), suure hulga sademetega. Sügis on kaunis pikk ja kuiw.

Wene-lausikmaa põhjapoolsete ja lõunapoolsete maakohtade kliima wahel on wäga suur wahe, näit. on Arhangeli linna (Põhja-Jäämere lähedal) keskmine suwe temperatuur Sewastopoli (Krimmi poolsaarel) talwe temperatuuri sarnane. Sademete hulk on põhja pool peaaegu niisama suur kui lõuna pool sellesama pikkuse kraadi all.

Mitte ainult põhja poolt lõuna poole, waid ka lääne poolt ida poole muutub kliima. Mitte kõikides Ida-Euroopa maakohtades, mis ühe ja sellesama laiuse kraadi all asuwad, ei ole ühesugune kliima. Wene-lausikmaa läänepoolses osas — Eäänemeremail ja edelapoolses madalikkus — on kliima wõrdlemisi

Toe ja niiske sellepärast, et need maakohad Atlandi ookeanile lähemal asuvad. Siin on talvel loojem kui sellelama laiuse all olevates idapoolsemates maakohtades ja suvel jahedam. Mida kaugemale meie Atlandi ookeanist ida poole läheme, seda enam on Ida-Euroopa kliimal maisamaa kliima omadused. Näit. on Wilnas (Ida-Euroopa laulikmaa läänepoolses osas) keskmine talvetemperatuur -4° ja keskmine suwetemperatuur $+17^{\circ}$, sellega kõigub siin temperatuur 21° võrra, kuna Akmolinskis (Turani laulikmaal) sellelama laiuse all, keskmine talvetemperatuur -17° on, keskmine suwetemperatuur $+19^{\circ}$ ja temperatuuri kõikumine 36°. Sellest näitusest näeme, et Ida-Euroopa läänepoolsetes maakohtades kliima peaaegu kaks korda nii pehme on, kui ida pool. Ka sademete rohkuse poolest paneme seda wahet läänepoolsete ja idapoolsete maakohtade wahel tähele. Wilnas näit. on aasta jookul sademeid enam kui 60 tsentim., Akmolinskis aga umbes 20 tsentim. Sellega on kliima lääne pool kolm korda nii niiske kui ida pool.

Looduse poolest võib Ida-Euroopat nelja wõõsle jagada: samblawõõ, okasmetsade wõõ, põlluharimise wõõ ja rohthlaante wõõ.

1. **Sambla-** ehk **tundru** wõõ ulatab Põhja-Jäämerele nabajooneni. Tundra soos sulab maapind suvel ainult ühe aršina sügawuseni üles, sügawamalt on maa jäädawalt külmetanud. Maapinnale kogunud wesi sünnitab suvel tundrus suuri weelokulid, sest sügawamalt külmanud maa ei lase wett läbi, ja wilu ning niiske õhu tõttu ei aura wesi ära. Siin kasvab ainult sammal ja samblawaiba pääl jõhwikad ning murakad. Metselajadest on siin jääkarud ja põhjamaa rebased elustemas ning põldpüüd. Wiimased on suvel halli ja talvel walget karwa, nagu neid ümbritsew tundru. Jõgeded ja järwed kallastelt leidub suvel metsaniidid, -partiid ja -luikedid. Koduloomaks on põhjapõder.

2. **Okasmetsade** wõõ ulatab põhja-nabajoonelt 61. põhja-laiusekraadini. Siin külwatakse juba otre ning kaeru, istutatakse sibulaid, naerid ja kartulid.

3. **Põlluharimise** wõõ ulatab okasmetsade wõõlt kuni 48. põhjalaiuse kraadini. Põhja pool kasvawad okas- ja lehtmetsad segamini, lõuna pool ainult lehtmetsad. Siin külwatakse rukist, kaeru ja otre, lõuna pool juba nisu ja tatart. Metsloomadest olgu hundid, karud, rebased ja põdrad nimetatud.

4. **Rohthlaante-** ehk **stepi** wõõ asub Musta ja Aasowi mere kallastel. Metli siin ei ole, waid suured maa-osad seisawad rohthlaante all. Siin kasvab juba mais, wiinapuu ja tubakas, Krimmi poolsaarel ka wiigipuu ja teised wõera maa wiljapuud.

Rahwas. Ida-Euroopas elab rohkem kui 120 miljoni inimest. Kõige tihedamalt elab neid Poolamaal, kõige harvemalt Põhja-Jäämere kallastel. Kõige perekam rahwas on siin wenelased, kes Slaawi suguharust pärit ja Kaukaafia tõugu on: Wenelased jagunewad oma keelemurde poolest kolme olasse: suurwenelased, väikewenelased ja walgewenelased. Suurwenelased elawad ida pool Walgest merest kuni Aafowi mereni, väikewenelased — edela pool, Karpaati mägestiku harude ja Doni jõe wahel, walgewenelased aga Dnjepri ja Wäina jõe ülemjooksu maakohtades. Pääle wenelaste elab Ida-Euroopas weel teisi rahwaid.

Kaukaasia tõugu rahwastest elawad Slaawi suguharust poolakad Wisla jõe kallastel, Leedu suguharust leedulased — Njemani jõe alamjooksu ümbruskonnas ja lätlased — leedulastest põhja pool, ning Germaani suguharust sakslased — Läänemere mail.

Mongooli tõugu läänepoolsetest Soome sugu rahwastest elawad soomlased — põhja pool Soome lahte, eestlased — lõuna pool Soome lahte, laplased — põhja pool soomlasi ja Koola poolsaarel.

Idapoolsetest Soome sugu rahwastest elawad karjalased — põhja pool Aunuse ja Laadoga järwe, samojeedlased — tundrus ja rändawad ühest kohast teise, tšheremislid, mordwalased ja tšhuwaslid — Wolga jõe keskjooksu ümbruses ning sõrjaanid — Petshoora ja Dwiina jõe wahel. — Türgi-Tataari sugu rahwastest olgu tatarlased ja kirgiisid nimetatud. Elimesed elawad Kaama jõe alamjooksul ja Wolga jõesuu ümbruses, kuna kirgiisid oma karjades rohflaantes ümber rändawad, niisama kui Mongooli-Mandshuuria sugu kalmõkid — Urali jõest põhja pool.

Ida-Euroopas asuwad mitmed riigid: Läänemere ääres, põhja poolt lõuna poole, Soome lahelt algades — Eestimaa, Lätimaa ja Leedumaa, ning wiimastest edela pool — Poolamaa. Nendest riikidest ida pool, Põhja-Jäämerest kuni Aafowi ja Kaspia meredeni, asub Suur-Wenemaa, ning sellest riigist edela pool, kuni Musta mere rannani — Ukraina (ehk Wäike-Wenemaa).

Eestimaa

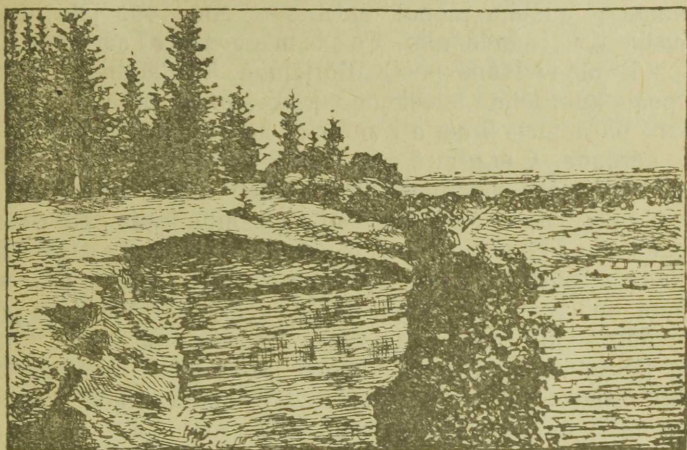
(üle 34.000 □ wersta, 1.300.000 elanikuga.)

Ida-Euroopa laulikmaa loodepoollses serwas, Läänemere ääres, asub Eestimaa.

Kahelt küljest uhub Eestimaad wesi, lääne poolt — Läänemeri ja põhja poolt selle osa — Soome laht. Läänemeri sünnitab pääle selle läänes — Matfala,

Pärnu ja Riia lahe. Idanias sopiline rannajoon on Eesti-
maa põhjapoolsel osal, kus meri end tihti maa sisse liirutab ja
wähemaid lõukaid sünnitab.

Eestimaa merekaldad on osalt järsud (kõrge paekiwi
maltsakallas), osalt tasased ja madalad liiwakaldad.

Tallinnamaa järsk paekallas.

Ka idapoolsel Eestimaa piiril leiame wett. Siin on Eesti-
maa idapiiril Peipsi järw, kust Narowa jõgi Soome
lahte woolab ja Eestimaad Wene Petrogradi kubermangult ära
lahutab. Muidu aga seisab Eestimaa piir Wene- ja Lätimaaga
otsekohehes ühenduses ja puutub idas Pihkwa kuberman-
guga ning lõunas Lätimaaga kokku.

Maapind. Eestimaad peab lauslikmaaks nimetama, mis
ida poolt lääne poole madalamaks läheb. Sellegipärast ei
paku maapind siin mitte igalpool tasandikku. Tihti tõusewad
wähemad maaseljakud üles, ja leidub kohti, kus kõrgendik ja
madalik, kungas ning org waheldawad.

Kõige madalamaid ja tasasemaid kohti, mis merepinnalt
ainult kuni 100 jala kõrgusel seisawad, leiame Eestimaa läänepool-
ses küljes, (Pärnu ja Kalari jõekondade madalikud). Suurem osa
maapinnalt kerkib aga 100—200 jala kõrguseni ja sünnitab
järgustiku, mille pinnal weel teine, kuni 400 jala kõrgune
järgustik üles tõuseb. Emajõe (ühes Wõrtsjärwega) ja Pärnu
jõekondade madalik, jagab Eestimaad kahte osasse: suurem
põhjapoolne järgustik ja vähem lõunapoolne. Põhja-Eestimaa
paekiwi pinnaga järgustik, (100—200 jalga merepinnalt kõr-
gemal) langeb põhja pool järult merekaldale alla. Suuremalt
osalt on selle järwu paekalda all weel kitsas riba madalat,

liiwast kallast, mõnes kohas isegi mitme wersta laiufelt toreda mefaga kaetud. See kõrge paekiwi kallas (wõera keeli „glint“ õigem „klint“) algab Narwa lähedal (Wirumaal kuni 175 jalga kõrge) ja läheb mädda Soome lahe randa lääne poole kuni Baltiski linnani (70 jalga kõrge). Siin wajub ta merepinna alla ja tuleb Pakri- ja Osmusaarel weel nähtawale. — Põhja Eestimaa järgustiku pinnal tõuseb teine 200—400 jala kõrgune järgustik üles, nõnda nim. Eestimaa weelahkme. See järgustik algab lääne pool, Märjamaa kihelkonnas, ja läheb ida poole kuni lõhwi kihelkonnani. Eestimaa weelahkme pinnal kerkib Wirumaal Pandiwere kõrgendik üles, kus 550 jala kõrgune Emumägi, Tartu maakonna piiri lähedal kõige kõrgemaks mäetipuks on. Sellest mäest loode pool asub 485 jala kõrgune Ebawere mägi, ning kirde pool 515 jala kõrgune Kellawere mägi. Emumäest lõuna pool, Tartu maakonna piirides, on Laiuse kõrgendikus kõige tähtsam mäetipp 485 jalga kõrge. Lõuna-Eestimaa järgustik asub Pärnu jõe (ning tema haru Nawesti) ja Suure Emajõe (ning Põltsamaa jõe) madalikkudest lõuna pool. Wõrtsjärwe ja Wäikse Emajõe madalikud jagawad Lõuna-Eestimaa järgustiku kaheks: lääne pool Wiljandi weelahkme ja ida pool Otepää kõrgendik. Wiljandi weelahkme lõunapoolseks rajaks on Salatsi ja Sedde jõgede madalikud. Kelkmiselt umbes 250 jala kõrgusel Wiljandi weelahkme kerkiwad ülikud mäetipud (Sürgaweres, Kärltnas, Holftres, Hummulis) 400—440 jala kõrguleni.

Otepää kõrgendik tõuseb Püha järwest lääne ja ida poole kuni 600 jala kõrguleni. Kõige kõrgemad mäetipud on siin: Otepää Munamägi (810 jalga), Megaste mägi (690 jalga) ja Leenardimägi (715 jalga). Oma mägede ja orgude, laarerikkaste järwede ning wiljaligitawa põllupinna tõttu on Otepää ümbrust juba wanast ajast pääle üheks meie kodumaa kaunimaks maanurgaks peetud. Edela, lääne, põhja ning kirde poolt madalikkudest ümber piiratud, seisab Otepää kõrgendik kagu pool, Eesti- ja Lätimaa rajal, Ida-Liwi kõrgendikuga ühenduses. Selle kõrgendiku Eestimaa piirides aluwat osa nimetatakse Haanja kõrgendikuks. Siin leiame kõige kõrgemaid Läänemeremaade mägelid. Nende seast esimene koha wõtab omale Haanja- ehk Suur Munamägi, mille latw merepinnalt 1080 jala kõrgusel seisab ja Eestimaa ning ühtlasi ka Läänemeremaade kõige kõrgemaks tipuks on. Temast järgmine oma kõrguse poolest on Wällamägi (üle 1000 jalga kõrge).

Aluspinda ei wõi Eestimaal mitte wäga wiljaligitawaks lugeda. Iseäranis kehaw on ta Eestimaa põhjapoolses osas, kus paetaolist maapõhja paari tolli paklune lawi- ja

lubjane mullakiht katab ja rohkesti suuri raudkiwa leidub. Mererannas tuleb paas päewawalgele ja kukub nagu sein järsku alla, ka kehwa liiwast aluspinda leidub siin kohati. Hääd põllumaad on Eestimaa lõunapoolses osas leida. Ehk küll aluspind liiwa ja sawiga segatud on, annab ta eeskujuliku harimise teel siiski rikalt lõikult ja kaswatab linu.

Kliima ja loodus. Ehk Eestimaa küll paraja wõõ põhjapoolsemas jaos alub, ei ole ta kliima siiski mitte külm. See tuleb sellest, et Eestimaad õhtu pool suur weekogu piirab, mis kliima niiskeks ja parajaks teeb. Läänepoolses Eestimaa jaos on rohkesti soomaid (Kikerperesoo) leida, kuna aga selle maa idapoolne osa, rohkem haljendawaid aasafid ja põldusid ning ilulaid männi-, kuufe- ja segimetsa salgusid pakub. Talwel ei ole külm mitte käre; sellepärast kaswawad liinsetes metskades wahtrad, pärnad ning saared ja aedades õuna-, kirsi- ja ploomipuud.

Järwed. Suurem osa Eestimaa järwi on jääliugustikkude sünnitused, mis wanal ajal Põhja-Euroopas asusid. Sel ajal oli Euroopa kliima palju külmem kui nüüd. Terwe põhjapoolne Euroopa jagu kuni 50 laiuskraadini oli paksu jääkorraga kaetud, mis mitufada sülda paks oli ja praegust Gröönimaa jääd meelde tuletas. Need jääliugustikud ei seisnud mitte paigal, waid nihkusid Skandinaawia poolsaarelt ikka kagu poole. Nagu jääliugustikud pikkamisi loode poolt kagu poole nihkusid, nii lähewad ka nende poolt üleskuhjatud kün-gaste read loode poolt kagu poole, nagu meie seda kõige selgemalt Tartu maakonna põhjapoolses osas tähele paneme. Kui kliima juba soojemaks läks, siis hakkas ka jää sulama. Orud ja nõod pääsesid jääliugustikkude alt lahti ja täitsid ennast weega. Nii tekkisid järwed.

Tähtsamad Eestimaa järwed on:

1. Üle m i s t e järw, Lasnamäel, Tallinna linna lähedal, seisab 130 jalga merepinnast kõrgemal. Ta annab Tallinnale weetorude läbi wett ja on umbes 5 wersta pikk ja 2—3 wersta lai.

Rahwajutu järele olewat ta Linda leinapisaratest tekkinud:

2. P e i p s i, kõige suurem weekogu Eestimaa idapiiril. Tema lõunapoolset otsa nimetatakse P i h k w a järweks, mis kitsa weekaela, Lämmijärwe läbi Peipliga ühendatud on. Peipli järwe pikkus ühes Pihkwa järwega ulatab kuni 130 werstani. Põhjapoolsest otsast on Peipli umbes 45 wersta lai. Et järwe mitu jõge sisse woolawad, aga üks ainus wälja läheb, siis kerkib Peipli pind iga aastaga ja wõtab kalda-äärled maad oma alla;

3. Wõrtsjärw, Põhja-Liivimaa lüdames. Ta on 33 wersta pikk ja 12 wersta lai. Põhjapoolne ots on tal lai, lõunapoolne — teraw;

4. Endla, muinasloolifelt tähtis järweke Tartu maakonnas;

5. Wiljandi järw, sellesamanimelise linna all, kõrgete ja foredate kallaste wahel, ühendab Emajõe ja Pärnujõekonda: temalt woolab Tännasilma jõgi põhjapoole, Wõrtsjärwe, ja Wiljandi jõgi lõuna poole, Pärnu jõekonda;

6. Saadjärw, Tartu maakonnas. Ka tema on muinasloolifelt tähtis;

7. Pühajärw, Otepää kiltmaal, nägus oma ilusate saarte ja kallaste poolest;

8. Wagula ja

9. Tammula, mõlemad Wõru linna lähedal;

Jõed. Eestimaa on ka jõgede poolest rikas. Tähtsamad nendest on:

1. Narowa, tuleb Peipsi järwest ja woolab Soome lahte. Narwa linna lähedal sünnitab ta 20 jala kõrguse Eesti-maa kõige foredama (Jõala) kõse;

2. Kunda ehk Semifilla, woolab Lontowa ehk Kunda sadamasse;

3. Jägala, wiib oma wee Ihasalu lahte. Ülewal pool jõesuud on järsk kolk, kus weli 20 jala kõrgusest alla langeb. Siia on nüüd puupapi wabrik asutatud, kus masinad weejõuga käima pannakse, mille tõttu weekolk peaaegu kadunud on. Paremal poolt langeb Jägalasse Raudja, pahemal poolt Jõeletme jõgi. Wiimene kaob kohati maa alla ära, jookleb maa all edasi ja tuleb siis jälle maapinnale nähtawale;

4. Pirita, saadab oma wee Tallinna lahte;

5. Keila, sünnitab mere lähedal 18 jala kõrguse Jõa kõse;

6. Kafari, ülemjooksul Wigala jõgi, langeb Mafsalu lahte; tema tähtsam haru paremal pool on Teenuse jõgi;

7. Pärnu jõgi, keskmisel jooksul Tori jõgi, ülemjooksul — Paide jõgi, langeb Pärnu lahte. Endisel ajal nimetati teda tema suuruse pärast ka Emajõeks. Pärnu jõe tähtsamad harud on: paremal pool Käru, Wändra ja Sauga jõgi ja pahemal pool Nawesti (wanasti Paala l. o. Palu jõgi) millesse Halliste jõgi woolab; Halliste jõe parempoolne haru on Wiljandi jõgi;

8. Pungerja, woolab Peipsi järwe põhjapoolsesse osasse;

9. Emajõgi, algab Pühajärwest, woolab läbi Wõrtsjärwe ja langeb Peipsi järwe. Pühajärwest kuni Wõrtsjärweni

kannab ta Wäikse Emajõe, aga Wörtsjärwest Peipsini. Suure Emajõe nime. Parevalt poolt langewad temasse Elwa ja Ahja jõgi, pahemalt poolt Pedede, mis Pältsamaa ja Pedja jõe ühinemisest sünnib, Laewa ja Amme jõgi;

10. Kääpa jõgi, tuleb Kaiu järwest ja langeb Peipsi järwe;

11. Tännafilma jõgi, tuleb Wiljandi järwest ja saadab oma wee Wörtsjärwe;

12. Wõhandu jõgi, tuleb Otepää kõrgendikult, ühendab Wagula ja Tammula järwe ja tõttab siis Peipsi järwe.

Taimestik. Paras ja weerikas kliima äratav Eestimaal õige mitmekelise taimekaswu elule. Küll ei leia meie siin mitte seda ilu, mis troopika ja alati rohelistes metsades walitseb, aga selle eest mühawad siin kenad okas- ja lehtmetsad. Mõnes paigas kaswab okas- ja lehtmetsa segamini. Wanal ajal kaffid Eestimaad igal pool luured metsad, aga nüüd on nad ikka rohkem kadumas, sest et neid hoolimata raisatakse ja ära häwitatakse. Põlist metsa ei kaswa peaaegu mitte kusagil enam. Suuri männikuid, kuufikuid ja kaalikuid on wähe leida. Tammikud, mis ennemuiste mitmes kohas ohwerdamispaigaks olid, on juba ofas. Pääle kuuskede, männide ja kaskede kaswab siin ka muid puid, nagu: leppi, haawu, pärnu, pajusid, wahtraid, tomingaid, jala-kaid, pihlakaid ja sarapuid, wäga harwa ka tammesid, aga aedades õuna-, ploomi-, pirni-, kirsi-, kreegi-, ja muid wiljapuid ning ka marjapõõsaid, tikerberisid, lõstraid, wabarnaid jne. Metsas ja niidulterwal leidub rohkesti marju, milledest maasikad, musfikad, wabarnad, pohlakad ja murakad ehk kaarlrad kõige tuttawamad on. Põllul kaswatakse ka mitmesugust kõrre- ning juurewilja ja muid kasulikku taimi, nagu rukist, otra, kaera, nisu, kartulit, lina, ristikeina, jne., õuewiljaedades jälle kapsaid, kaalikaid, porgandid, peetisid, ube ja kurkilid.

Loomastik. Eestimaa loomastik on Euroopa-Aasia ringkonna loomade liigist. Suuremad murdjad loomad — karud ja hundid, kes wanal ajal siin ümber hulkusid, on juba kadunud, sest et metsad wäikesteks ja harwadeks on tehtud. Põtra, kui kõige suuremat Eestimaa metsloomat, näeme weel harwa. Wähemaid, murdjaid loomat, nagu: rebast, tuhkrut, siili, nirki ja kärpi, ning ka närijaid: jäneft ja orawat, leiame weel. Koduloomadest peetakse: hobust, weist, lammast, siga ja koera, mõnes paigas ka kitsi.

Eestimaal elab ka hulk lindusid. Kõige tuttawamad nendest on: wares, ronk ehk kaaren, harakas,

kanakull, õökull, teder, laanepüü, põldpüü, toonekurg, õöpik, lõoke, kuldnohk, pääsuke, warblane, linawäffrik, kiiwitaja ja palju teisi. Mõned nimetatud linnud, kes talwist külma ära ei jõua kannata, rändawad sügisel soojale maale ja tulewad kewadel tagasi. Kodulindudest olgu kana, ani ja part nimetatud.

Kaladest, kes jõgedes ja järwedes ujuwad, on kõige tuttawamad: haug ehk purikas, latikas, ahwen, linask, säinas, koger, särg, räabis, kiisk ja angerjas.

Rahwas. Eestimaa pärisrahwas on Soome-Ugri lugu eestlased. Nende arv tõuseb üle miljoni. Rahwa päämure on põllutöö ja karjakaswatus. Pääle maa pärisrahwa elawad Eestimaal weel sakslased, wenelased, juudid, rootslased ja muistlased. Sakslased on maal mõisatepidajad ja elawad ka linnades, kuna wenelased ja juudid rohkem linnade elanikud on. Rootslased elawad saarte pääl, kus nad endid pääle põllutöö ka weel kalapüügist toidawad.

Eestimaa rahwa haridus on kaunis kõrgel järjel, aga liiski jääb weel palju lapsi mitmesugustel põhjustel ilma kooliõpetusest. Elanikkudest oskawad liin lugeda ja kirjutada 80—85 prots. Kõrgematelt õpeasutustelt on ülikool Tartus kõige tähtsam. Keik- ja alamaid koolisid on igas linnas. Niisama on ka igas suuremas külas kool.

Rahwa töö. Põllutöö on Eestimaal — niihästi taludes kui ka mõiastes — kõrgel järjel. Põldu ei wäetata mitte ükli sõnnikuga, waid ka kunstlikkude wäetusainetega, nagu kondijahuga jne. Igas majapidamises on põllumaa ühesuurusteks tükkideks jaotatud, nõnda et iga põld 5, 6 wõi 7 aasta jooksul üht wiljatõugu ainult üks kord kannab. Mitmes kohas on talupojad enestele ka uuemad põllutöö-riistad ja -malinad muretšenud. Eestimaal külwatakse rukkid, otre, kaeru, nisu ja herneid. Pääle selle kaswatatakse kartulid, linu ja wähesel mõõdul ka kanepit, ning külwatakse loomatoidust, nagu ristikkeina jne., põldude pääle. Rahwailkaks on põhja pool kartulid, lõuna pool linad.

Rohkesti hoolt kantakse ka aiawilja eest.

Õige tähtis elanikkude tegewuseharu on karjakaswatus, mille eest wiimasel ajal rohkem hoolitsema hakatakse. Tallinnamaal, kus põld kehwapoolne on ja talupojad kõrget renti maksawad, aitab karjakaswatus elanikkude järge märkisa parandada. Mitmes kohas Eestimaal on häid piimalehmi, tehakse rohkesti wõid ning juustu ja saadetakse wäljamaale. Pääle selle kaswatatakse hobulid, sigu, lambaid ja kodulindusid.

Kalapüügiga teewad need tegemist, kes järwe ja mere ääres elawad. Järwedest püütakse haugisid, latikaid,

ahwenaid, särgefid, angerjaid, rääbiseid jne., mereft — räimī ja kilufid. Paljud ranna- ja saarte-elanikud on olawad laewamehed.

Metsa-asjandus on Eestimaa hääs korras. Mefsad on tükkideks jaotatud; iga aasta raiutakse üks tükk maha, nõnda et senikui wiimane metsatükk maha on raiutud, esimene osa juba jällegi palgimefsaks on sirgunud.

Käsitööga elatab ennast hulk seppasid, tislerid jne. Rannaäärised elanikud ehitawad laewu ja koewad kalapüügi wõrkufid; mõnes kohas korjatakse merewaiku, põletatakse lupja, murtakse kiwimurdudeft paasi, lõigatakse turbaid.

Wabrikuid on Eestimaa rohkesti. Kõige enam wiina-wabrikuid, pääle selle kalewi-, puuwilla-, metalliwabrikuid jne.

Kauplemine, niihästi lifemine kui ka wälimine, on rohkesti edenenu. Selleks annab pääle meretee ka kaunis tihe raudteewõrk hääd wõimaluft. Eestimaaft weetakse iga aasta wilja, linu, linaseemneid, palkifid, põletispuid ja piirituft wälja. Sisse toodakse soola, heeringaid, silku, kiwifüsa, õli, puuwilla jne.

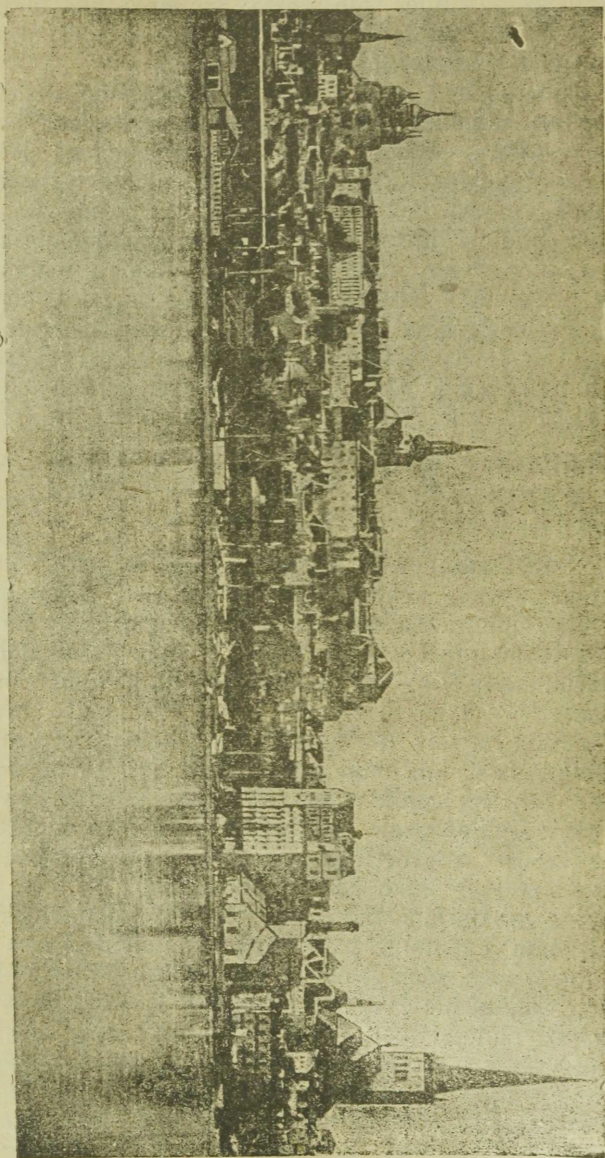
Walitusline jaotus. Eestimaa jaguneb 9 maakonda: Harju, Järwa, Wiru, Läänne, Tartu, Wõru, Wiljandi, Pärnu ja Saaremaa.

I. Harju maakond Harju maakonnal on kolmenurga kuu, mille üheks, kõige pikemaks küljeks, põhja pool osa Soome lahe lõunaranda on, kuna lõuna pool selle maakonna üks nurk Pärnu maakonnaga kokku puutub. Ida poolt piirawad Harjumaad Wiru- ja Järwamaa, ning lääne poolt — Läänemaa.

Maapind ei ole Harjumaal mitte igal pool ühetasane. Lõunapoolses osas, kus maa lainesarnane on, leiame vähemaid kinkufid. Tähelepanemise-wäärt on Juuru kihelkonnas Neitfifimägi, milles poole wersta pikkuseid maa-aluseid õõnes-tuli on. Teistest mägedest olgu Toompää Tallinna linnas ja Lasnamägi linna kõrwal nimetatud.

Põllud on Harjumaal kehwad, sest et maapõhjaks paas ja kohati liiw on, mille pääl õhuke mullakiht seisab. Mererannas tuleb paas päewawalgele ja sünnitab järsu malfakalda, mis mõnes kohas üle 200 jala merepinnaft kõrgemale tõuseb. Arwatawasti ulatasid wanal ajal Soome mere lained paekaldani. Aga nüid leiame mere ja paekalda wahel kuiwa maad, mis mõnes kohas mitu wersta lai on ja mida niiduks ning karjamaaks tarwitatakse. Põlluks on see osalt soonemaa wähe kõlbulik.

Mefsi leidub enam Harjumaal keskmises osas, kuna selle maakonna lõunapoolses osas Eestimaa weelakme laumaks läheb, ja fiin enam soofid ning rabafid leidub.

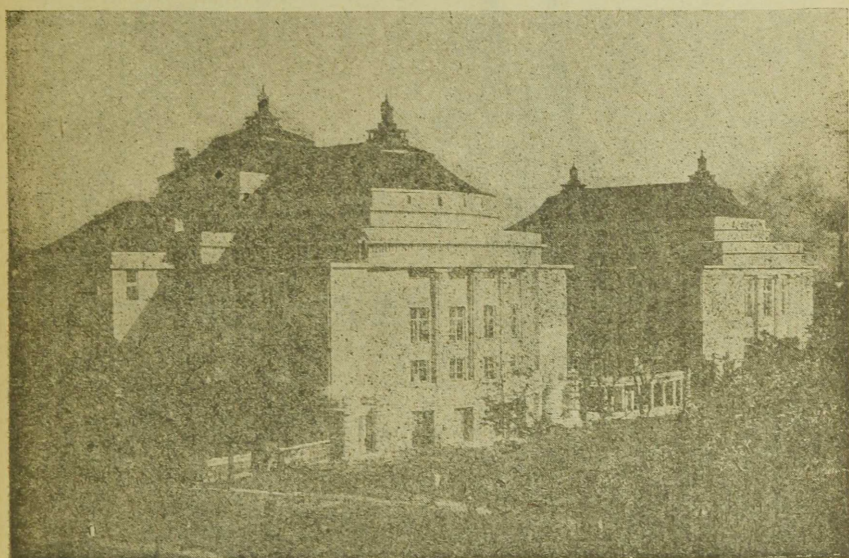

Tallinn.

Isäranis rohkesti kasvatatakse Harjumaal kartulid, millest viinawabrikutes piiritust tehtakse. Rannarahwas toidab ennast rohkem kalapüügist. Kõige enam talub püügi waewa kilu ära, mida kaugele müüa saadetakse.

Wafalemmas, Harju-Madise kihelkonnas murtakse marmori- taolist paekiwi, millest kallid furnuristifid ja teisi huaehteid lihwitakse.

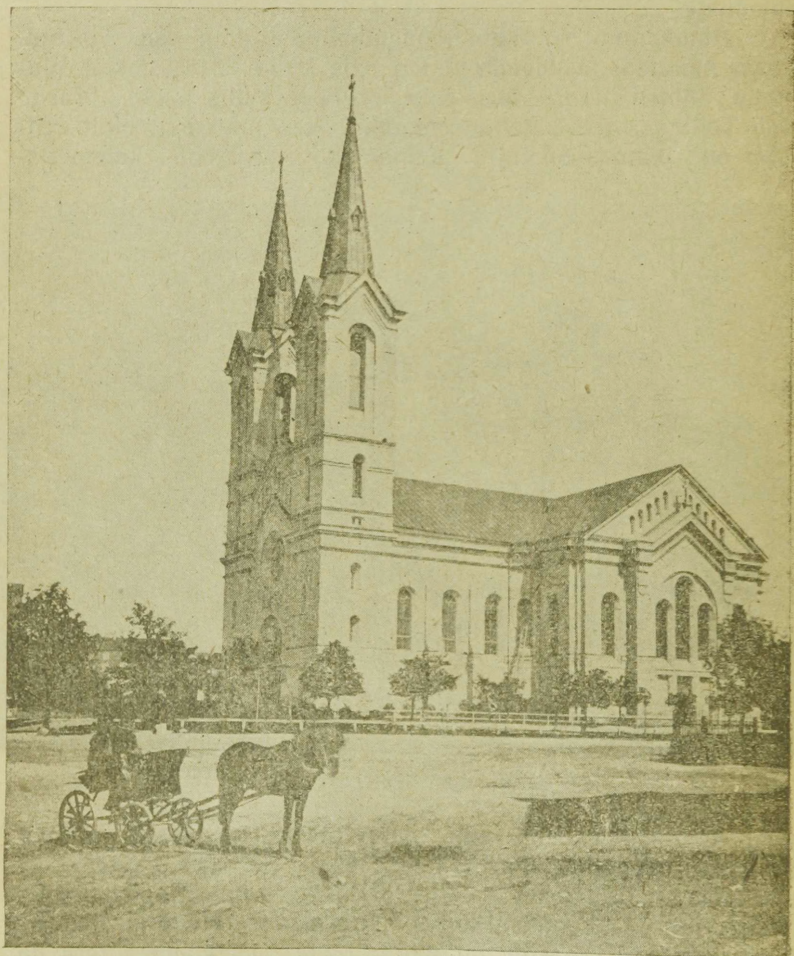
Maakonna- ja kubermanguwalitsuse linn on **Tallinn**. Daani kuningas Waldemar II. on selle linna 1219. aastal asutanud, nimelt linna, kus enne eestlaste kants seisis. Praegu elab Tallinnas üle 120.000 elanikku, kes suuremalt osalt eestlased on. Linnas on mitu gümnaasiumi, realkooli, kommerts-

„Estonia“ teatri maja.

ning kaubanduskoolid pois- ning tütarlastele ja hulk rahwa- koolisid. Südalinn on keskaja laadi, kitsaste ja kõwerate uulitatega. Wanemate ehituste hulgas on tähelepanemise- wäärt: raekoda, Toompää loss Pika Hermanni torniga ja Olewiste kirik, mis 1250. aastal ehitatud. Tema noolekujuline torn on 370 jalga kõrge ja paistab kaugele merele ja maale. Suure- päraline ehitus on ka Wene-õigeusu pääkirik Toompääl ja Eesti koguduse päralt olew Kaarli kirik, mille altaripildi professor Köler on maalinud. — Tähelepanemise-wäärt on Peeter Suure ausammas Peetri platstil ja selle lähedal tore linna tütarlaste kommertskooli hoone. Kõige toredam Tallinna ehitustest on Eesti teatri- ja kontserdihoone („Estonia“) turu ääres.

Linna lähedal seisab Kadrioru puiestik, hulga ilusate suvemajadega. Säälamas on ka Iohannes ja Peeter Suure majake, kus see Wenemaa keiser sel ajal elas, kui ta Tallinna- ja Liwimaa ära wõitis, ja „Rusalka“ mälestusefemmas, mis kujuraiuja Adamson on walmistanud.

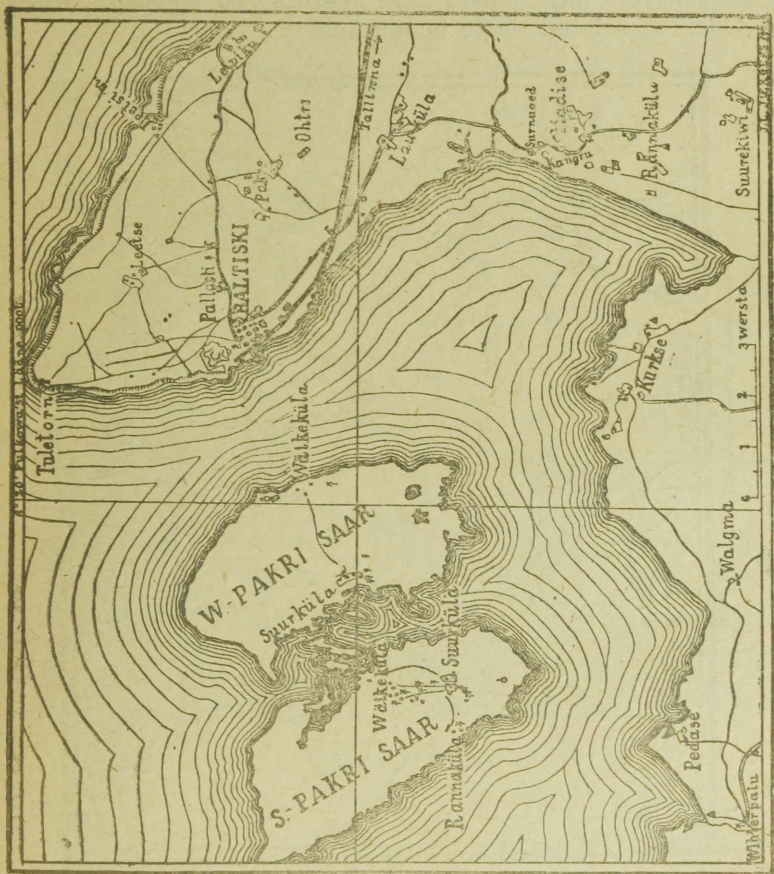

Tallinna Kaarli kirik.

Praegu on Tallinn tähtis kauba- ja wabrikulinn ning sadam. Ta seisab mitme raudteeharu läbi teiste linnadega ühenduses. Siin walmistatakse masinaid, raudteewagunid, paberit, kõikisugu raua-, puu- ja papitöösid. Pääle suure keemiawabriku asuwad siin seebitehased, lubjaahjud, teliskiwibabrikud ja muud

tööstuse asutused. Iga aasta wiiakse Tallinnast palju wilja, linu, kanepit ja piiritust wälja; sisse tuuakse heeringaid, soola, puuwilla, kõiksugu riidekaupa, kiwisüsa jne.

Pääle Tallinna on Harjumaal weel **Baltiski** linn, sügawa lahe ääres, mis harwa kinni külmab. Ta on Peeter I. asutatud, kes siia suure sõjasadama tahtis ehitada. Baltiski seisab raudtee-haru läbi teiste linnadega ühenduses. Ta on meie kodumaa wäiksem linn, sest siin elab umbes 1000 inimest, kes

Baltiski ümbruse kaart.

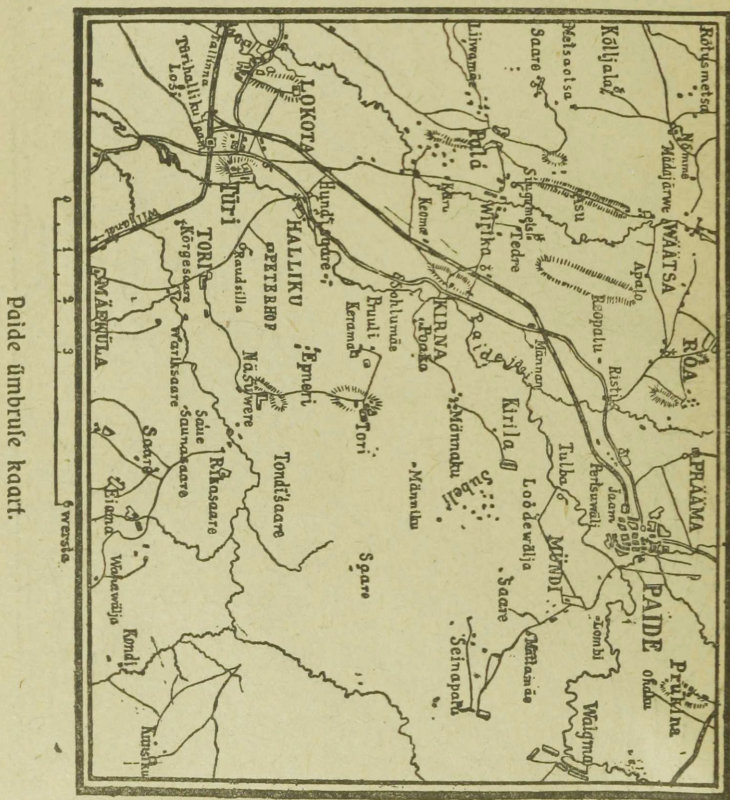
ennast kauplemisest ja kalapüügist elatavad. Baltiski linnast lääne pool asuwad Suur ja Wäike Pakri saar, millede elanikud suuremalt osalt rootslased on.

Alewikka on Harjumaal kolm: Keila, Hageri ja Rapla, omanimeliste kirikute juures. Kõige suurem nendest

on Keila. Ta seisab ka raudtee ääres, Tallinna ja [Baltiski wahel, kuff raudtee-haru Haapfalu linna wiib.

3 wersta raudteejaamast eemal, maantee ääres, Keila kirikumõisa wastu, seisab Dr. Martin Lutheruse suur brongsiif kuju kiwiist aluse pääl, kunstnik baron Klott'i töö. Nagu päälkirjast näha, on see kuju 1862 a. Keila mõisa omaniku Meyendorff'i poolt „oma armsa Eesti rahwale mälestuseks“ üles läätud.

Hageri alewikust 6 wersta eemal, Tallinna-Wiljandi raudtee ääres, alub suur Kohila paberiwabrik.— Harjumaa kirdepoolses serwas mere ääres, asub suur Lõksa telliskivi-wabrik ja selle lähedal tallinlaste suwituskohd.

3 wersta Tallinna-Wiljandi raudtee Hermeti jaamast, ning 51 wersta Tallinnast asub Rapla alewik, Kasari jõe Konowere haru ääres.

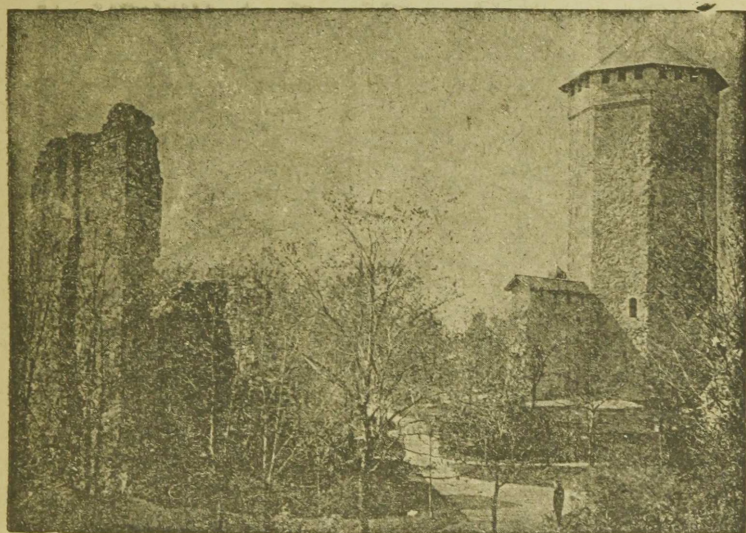
20 wersta Raplast loode pool, Nisli kihelkonna rajal, 1 werst Põlli mõisast eemal asuwad pakku metfa fees wana Eesti maalinna Warbola wared.

20 wersta Raplast põhja pool, Keila jõe ääres, Lohu mõisa lähedal asub wähem Eesti maalinn (arwatawasti Loone).

Wanadest mälestustest on Harjumaal weel Pirita kloostri wared nimetamisewäärt, mis 6 wersta Tallinnast ida pool, sellesama-nimelise jõesuu ligidai seisawad. Siin oli keskajal tähtjas kaubasadam, sest meri ei olnud sel ajal jõesuhu liiwa uhtunud, mis praegu laewu siia lõitmast takistab. Klooster põletati Tallinna piiramise puhul, suure Liwi sõja ajal, 16. aastaja lõpul, Wene wägede poolt ära.

Harjumaal külge loetakse pääle Suure- ja Wäikse-Pakri saare, ka Naisaar, Regna ja Prangli saar.

2. **Järwa maakond.** Järwamaal on kolmenurga kuju. Kõige pikema küljega puutub ta kirde pool Wirumaaga kokku ja teise küljega lääne pool Harju- ning Pärnumaaga, kuna lõuna pool tal Wiljandimaa rajaks on.

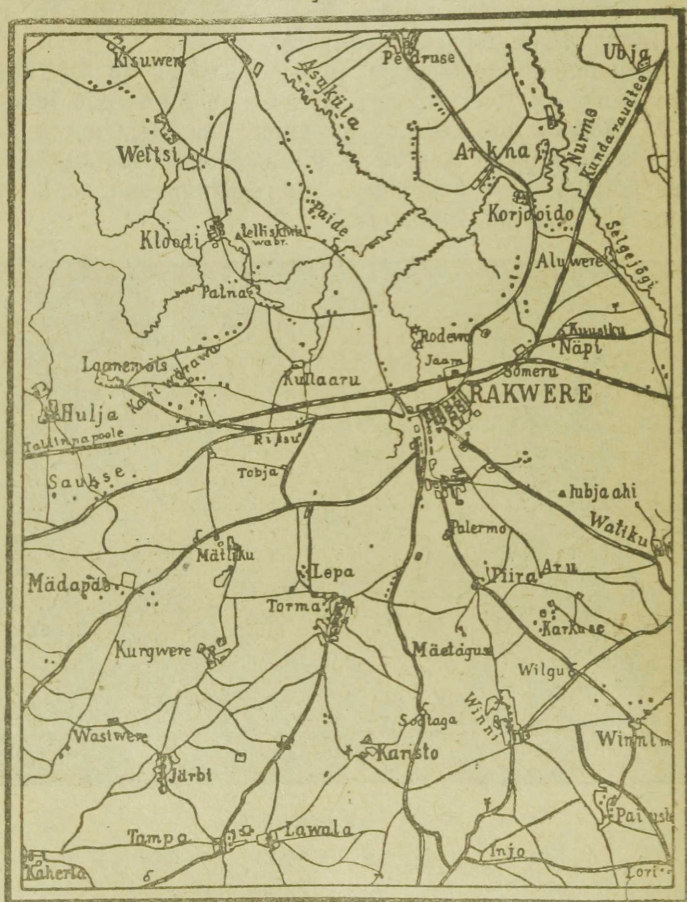
Paide lossi wared.

Nime on ta sellest saanud, et siin ennewanasti palju järwekefi oli. Nüüd on need kuiwaks jäänud, heinamaadeks ja soodeks muutunud. Põllumaa on Järwamaal hää ja kannab rohkesti wilja, iseäranis idapoolses osas. Maapind on tasane: ainult Wirumaa piiril leidub tähtsuseta kinkusid.

Et paas sügawamal seisab kui Harjumaal, siis on põllud paremad ja kaswatawad rohkesti wilja, iseäranis idapoolses osas. Järwa-Jaani kihelkonnas murtakse marmoritaolisi ringaspaasi, millest trepiastmeid tehakse. Suurel arwul kaswatakse ka sarwloomi, lambaid ja hobusid.

Järwamaalt käiwad mitu raudtee-haru läbi: üks käib Tallinnast Narwa, teine Tapalt Tartu ja kolmas Wiljandist Tallinna, kuna mõlemad wiimased teed raudteeharudega ühendatud on.

Itaakonna-linn on Paide, 3000 elanikuga. Ka siin seisib wanal ajal kindel kants, millest weel mõni tornijätis ja müüri-tükk näha on. Wiimasel ajal on 15 sülta kõrge 5-kordne

0 1 2 3 4 5 6 wersta
Rakwere ümbrule kaart

losi torn „pikk Hermann“ ära parandatud (w. pilt „Paide losi wared“). Paide loss, mis 13. aastaja lõpul Paide jõe ja kolme mädajärwe wahale ehitatud, oli üks kõwematest Saksa ordu kindlustest, millel sõdades wenelastega suur tähtsus oli. Raudtee-haru läbi on Paide Wiljandi teega ühendatud, Türi-Halliku jaama kaudu ja Tapa-Tartu teega Tamisalu jaama kaudu.

Alewikka on Järwamaal kolm: **A m b l a**, **K o e r u** ja **T a p a** Kaks esimest asuwad sellel sama-nimeliste kirikute juures, kuna wiimne Ambla kihelkonna piirides tähtfaks raudtee-sõlmeks on ja iseäranis jõudfasti kaswab. Türiil on paberi- ja puupapimabrik Lubjawabrikuteft on Tamfalu oma kõige tähtsam.

3. **Wiru maakond.** Wirumaa on Eestimaa kõige kirdepoolsem osa, mis Harju- ja Järwamaalt Naroowa jõeni ja Soome lahest Tartumaa rajani ulatab.

Wirumaa läänepoolset külge katab Tartumaa piirilt algades Pandiwere kõrgendik. Mererannas langeb paekallas kohati laenetesse ja on paiguti üle 200 jala kõrge.

Wirumaa keskkohas asuwad suured metsad ja sood, mis maakonna kaheks lohutawad. Seda osa, mis idapiiril wastu Naroowa jõge, soode ja rabade taga seisab, kutsutakse **Alufagufeks**, s. o. sootagufeks maaks. Wirumaa kirdepoolses fopis, Eestimaa järgustiku alamal astmel, kerkiwad Waiwara mõisa juures kolm „**si n i s t m ä g e**“ kuni 280 jala kõrguseni.

Põllud on Wirumaal wiljakandjad ja kaswatawad otse ning rukkid. Rohkesti kantakse ka kartulite eest hoolt, mida suurel hulgal wälja weetakse. Pääle selle murtakse kiwimurdudeft paasi ja põletatakse lupja (**R a k k e s** ja m.). Rannarahwas toidab ennast enamasti kalapüügist.

Maakonna walitsusekoht on **Rakwere**, Daani kuninga Waldemar II. poolt 1227. aastal asutatud. Juba wanal ajal oli Rakwere tähtis linn, sest säält saadeti osa kaupafid läbi, mis Wenemaalt lisse toodi ja sinna wälja weeti. Ordulosi waremed ja linnawalli jätised on weel praegu alles. Linn seisab Tallinna-Narwa raudtee ääres ja on ka **K u n d e** wabrikuga, mis kuulust fementi walmistab, raudtee-haru läbi ühenduses. Praegu elab Rakweres ligi 10.000 elanikku.

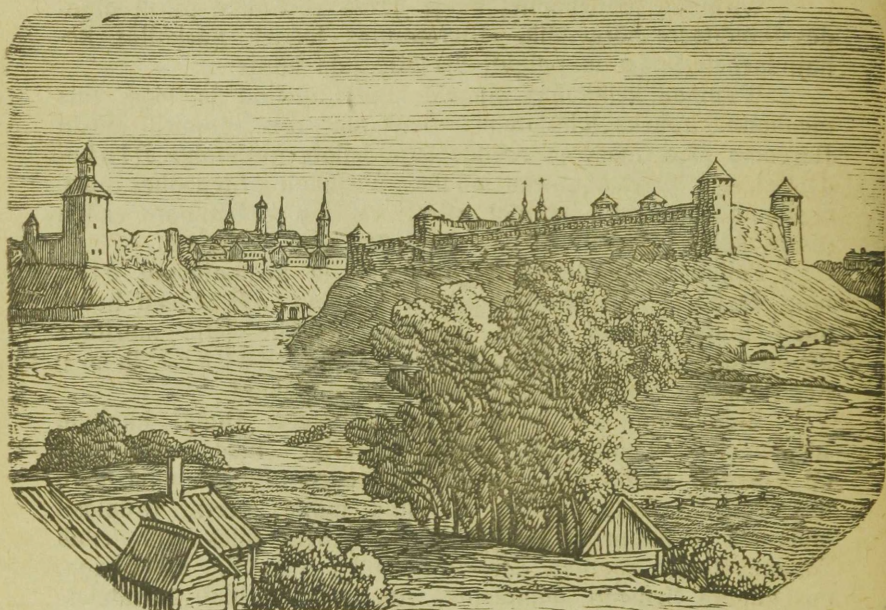
Kundast ida pool asub mere rannas **A s e r i** ftemendi wabrik Wiimane on raudtee haru läbi Tallinna-Narwa raudteega ühendatud.

Alewikka on Wirumaal neli: **J õ h w i**, sellel sama-nimelise kiriku juures, raudtee ääres, **J õ e s u u**, Naroowa jõesuus, tähtis suwituskohd, **L o n t o w a**, Wiru-Nigula kihelkonnas, ja **W ä i k e - M a a r j a**, sellel sama-nimelise kiriku juures.

Wiru rannas on ka häid suwitamisekohti, nagu **M e r e - k ü l a**, **S i l l a m ä g i**, **W õ l u j . m . t .**

Wanu lossiwaremeid on Wirumaal rohkesti. Imestama panewad waatajat weel praegu **T o o l l e** lossi waremed. Selle lossi ehitas mõõgawennaste ordu, kes 1346. a. Wirumaa ühes Rakwere linnaga Daani kuninga Waldemar IV. käest ära ostis, Lontowa sadamale warjuks. Ebawere mäe lähedal asub wana Killi ordulofs ja siit põhja pool **P o r k u n i** lossi waremed. Ka Kalewipoja mälestuskohtade poolest on Wirumaa rikas.

12 wersta mereft kagu pool, Narooa jõe kaldal, Wirumaa rajal, seisab Narwa linn, Kreenholmi kuulsa kalewiwabrikuga. Linnas on 40.000 elanikku. Kauplemine on nimetamise-wäärt, ehk küll Narooa jõesuus asuma leetfeljaku pärast mere-laewad linna alla tulla ei saa. — Peipsi järwe lähedal, Narooa jõe pahemal kaldal, asub suur Wasknarwa (Sõrenets'i) küla, mille kaudu kaubawedu Peipsi ja Narwa wahel sünnib. Elanikud on siin suuremalt olalt wenelased.

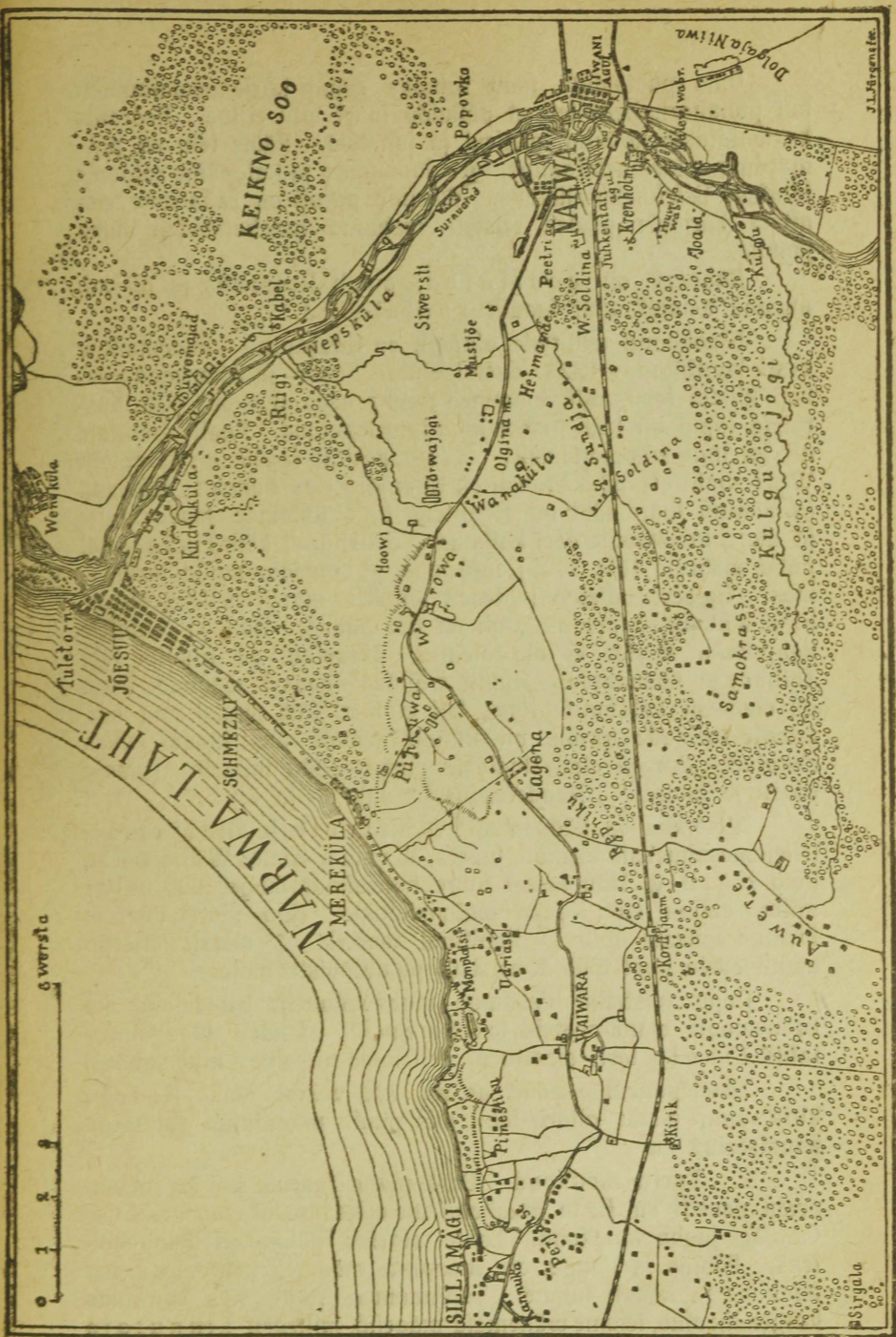

Narwa linn (pahemal pool on Iwangorodi kants).

4. **Lääne maakond.** Läänemaa on Tallinnamaa õhtu-poolsem nurk, kust ta ka oma nime on saanud. Põhja ja ida poolt piirab teda Harjumaa, lõuna poolt — Pärnumaa ja õhtu poolt — Läänemeri, Matsalu ja Haapsalu lahega. Läänemaa külge loetakse ka Hiiumaa, Kaslisaar, Wormsi ehk Hiurootsi saar, Noarootsi saarestik ja Osmu saar.

Maapind on Läänemaal tasane. Kõrgemateft kungastest ei ole siin ainustki nimetada. Paekivi-lademeid katab õhukene liiwa- ja sawisegane mullakiht, milles rohkesti ka kalewite räplukiwa leidub. Sellepärast on põllud kehwapoolsed ja harimiseks kõlbmatad. Maakonna südames ja edelapoolses osas asuwad suured sood.

Tähelepanemise-wäärt on wäike Salajõgi, mis 20 wersta Haapsalult ida pool, Lääne-Nigula kihelkonnas, algab ja lääne poole hoowab, kuid 2 wersta mere rannalt eemal maa alla ära kaob.

Narva ümbruse kaart.

Oma päätoiduse laab rahwas enam karjakaswatamisest kui põlluharimisest, sest et põllutöö suur tulu ei too. Iseäranis kaswatatakse hobuseid, veiseid ja lambaid. Pääle selle on pae-murdmine, laewaehitamine, turbaõikamine ja kalapüük rahwale tähtsaks sisetuleku-allikaks. Waesuse pärast on Läänemaa elanikud hariduse poolest teistest Eestimaa maakondadest maha jäänud.

Rahwas on eestlased, ainult Noarootsis ja Wormsi asuwad wanast ajast saadik rootslased.

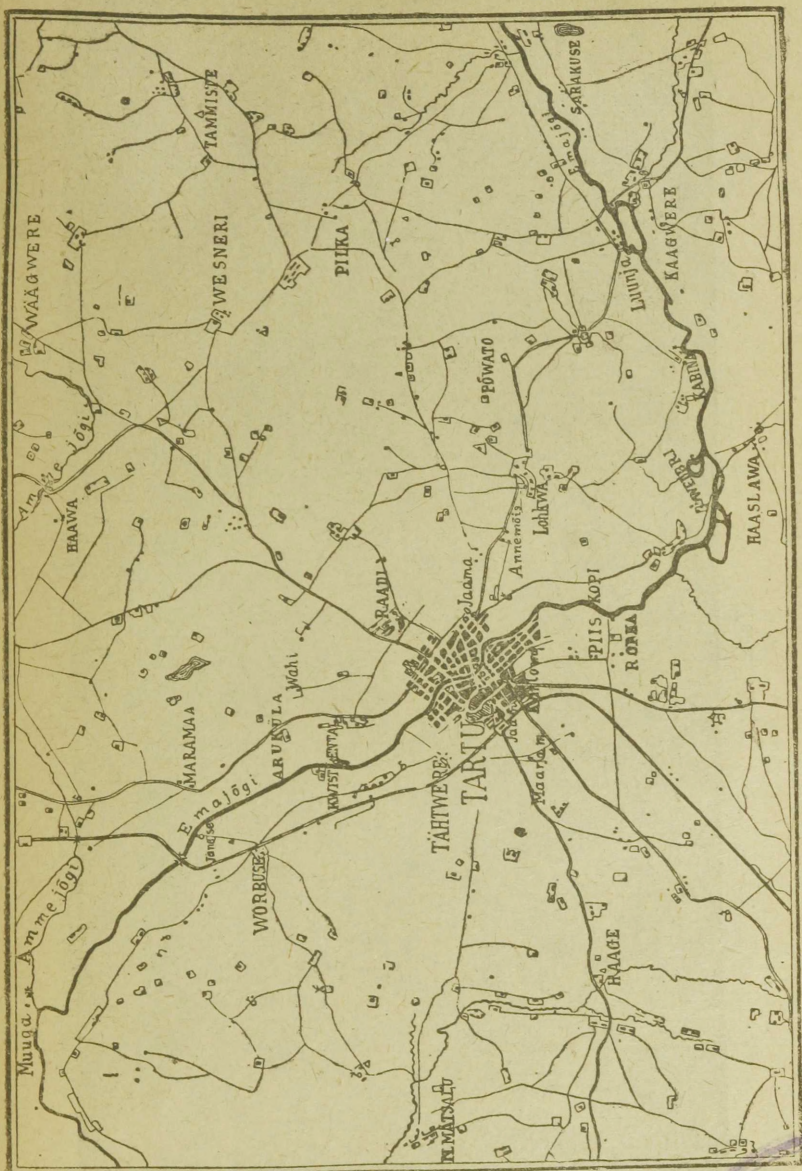
Maakonna walitsuse asupaik on **Haapsalu** — ennemuistne Eesti kantšilinn. 1228. aastal ehitas Saare- ja Läänemaa piiskop kindla losi, mille waremed weel praegu alles on. XIII. aastaja lõpul oli losi ümber juba linn tekkinud. Rootsi walitsuse all sai linn eraomanduseks. 1710. aastast saadik on Haapsalu Wene walitsuse all. Praegu on Haapsalu ilus linnake. Hiiumaa ja Wormsi saare läbi on Haapsalu laht külmade loode tuulte ja mere lainetamise eest kaitsitud. Sellepärast käib siin ka suwel palju wõõraid (üle 5000) suplemas ja mudawannisid tarwitas. Ümberkaudsetest lahtedest leitakse nimelt selleks otstarbeks kõbulikku muda. Õhk on siin puhas. Udu ja terwisele kahjulikku kastet ei ole olemas. Haapsalu on raudtee läbi Tallinnaga ühendatud. Ainult wäikesed laewad wõiwad linna all olewasse sadamasse tulla, sest et meri siäl madal on; suu-remate laewade tarwis on linnast eemale uus sügaw sadam ehitatud. Praegu elab Haapsalus umbes 4000 inimest. (Waata plaan ja kaardid „Maadeteadus I.“ lhk. 6. ja 7.).

Alewikka on Läänemaal neli: Lihula ja Märjamaa, sellesama-nimeliste kirikute juures, Wirtsu, Suure Wäina ääres, ning Kärdla, Hiiu saarel suure kalewibabrikuga, kus aastas mitme miljoni eest kaupa walmistatakse. Hiiu saarel Elterma sadama lähedal asub ka kunstiidi wabrik. 7 wersta Märjamaalt edela pool asub Kuudal pidalitöbiste maja.

Nagu teistestki Eestimaa maakondadest, nii leiame ka Läänemaalt wana-aegseid losiwaremeid. Nendest olgu nimetatud Lihula losi waremed, sellesama-nimelises kihelkonnas.

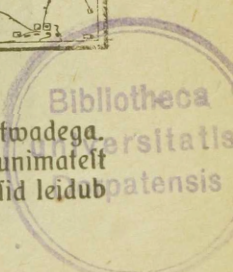
Tähelepanemise-wäärst on ka 700 aastat wana Ridala kirik oma wana altari läbi, mis puult nikerdatud kujudega kaunistatud on.

5. **Tartu maakond.** Oma pinna suuruse kui ka rahwarwu poolest on Tartu maakond meie kodumaal esimene. Suur Emajõgi jagab maakonna kahte osasse: põhja- ja lõunapoolseks. Põhjas ja lõunas on maapind mägine, kelkpaigas aga künkline ja kohati tasane. Tallinnamaa rajal, kus Wirumaa kõrgendik asub, leiame wähemaid mägesid, miliedest Linnutaja mägi Torma kihelkonnas nimetatud olgu. Lõunapoolses maa-

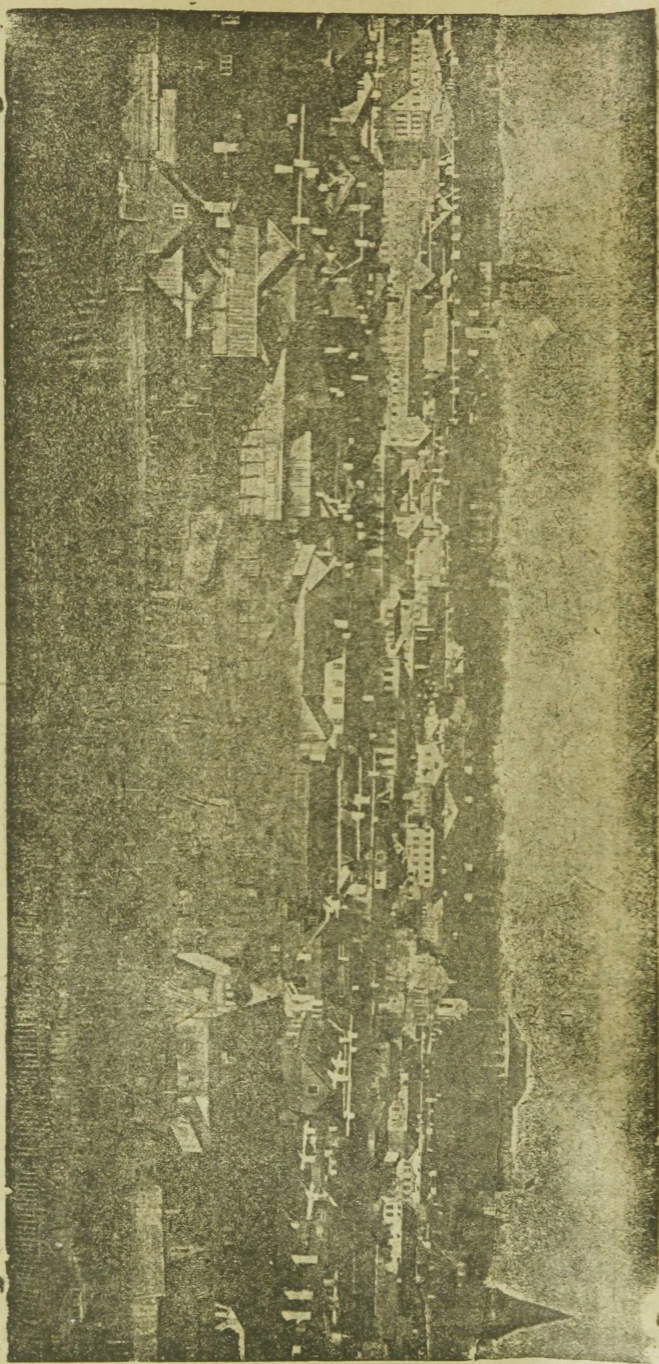

Tartu ümbruse kaart.

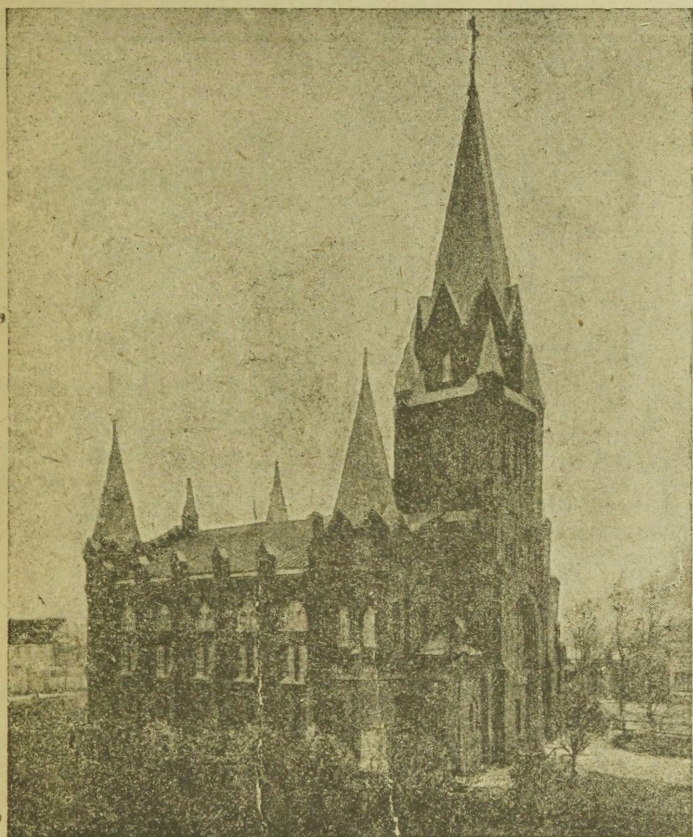
konna ofas on Otepää kiltmaa, oma kõrgete mäelatvadega. Siin on Pühajärw oma ümbrusega üks kõige kaunimatelt maanurkadelt Eestis. Täisalt maad ja ka rohkesti foosid leidub Peipli ja Wörätsjrwe ligidal.

Tartu linn.

Et põllumaa suuremalt osalt sawine on ja rohkesti wilja annab, siis on elanikkude päätalitus muidugi põllutöö ja karjakasvatamine. Peipsi ja Wõrtsjärwe kaldal muretseb hulk inimesi omale ka kalapüügist päätoidust. Äwinurme wallas, Põhja-Tartumaal, kus rohkesti metsa on, tehakse puu-anumaid, mis kodumaa laatadele müügile toimetatakse. Peipsi ranna ääres elawad wenelased ja eestlased kaswatawad suurel hulgal sibulaid ja kurkilid.

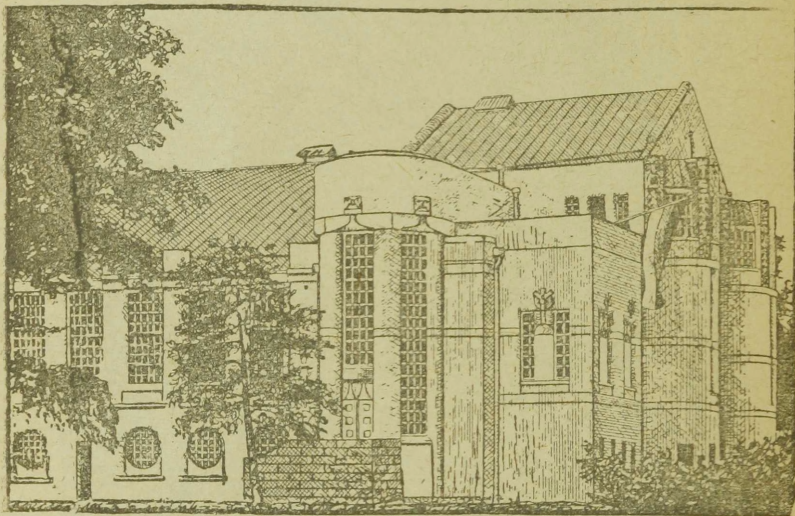
Petri kirik Tartus.

Põhja pool Emajõe räägib rahwas Tallinna, aga lõuna pool Emajõe — Tartu keelt.

Maakonna-walitsuse asupaik on **Tartu**, Suure Emajõe kaldal, raudtee ääres. Muistisel ajal oli see linn tähtsam Eesti rahwa ohwerdamisepaik, kus Doomemäel suured tammepuud kaswafid. Aastal 1030 tuli Wene suurwärrft Jaroslaw, Tark

ja wõttis eeflaste linna ära ning asutas uue, nimega Jurjew. 1211 aastal tulid sakslased ja wõtsid linna oma kätte. Piiskop Hermann I. ehitas Doomemäele suure kiriku, mille wared weel tänapäew näha on.

Praegu elab Tartus 65.000 elanikku, kes suuremalt jaolt eeflased on. Linnas on ülikool, loomaarstide osakonnaga, mitu gümnaasiumi, reaalkool, kooliõpetajate seminar ja palju teisi õpeasutusi. Ülikooli päralt on weel tähetorn, raamatu-

„Wanemuise“ seltsimaja Tartus.

kogu ja kliinikud Doomemäel. Tähelepanemise-wäärt on Tartus kiwitild, mis keisrinna Katarina II. linnale kinkis, ja Soome stiili järele ehitatud uus „Wanemuise“ seltsimaja. Doomemäel seisab loodusteadlase professor Karl Ernst v. Baer'i ja laste-aias kindralfeldmarshalli Barklay de Tolly auammas. Tartus on pärimwabrik ja walmistataks suuremates töökodades malinaid, seepi, kondijahu, mööblid jne.

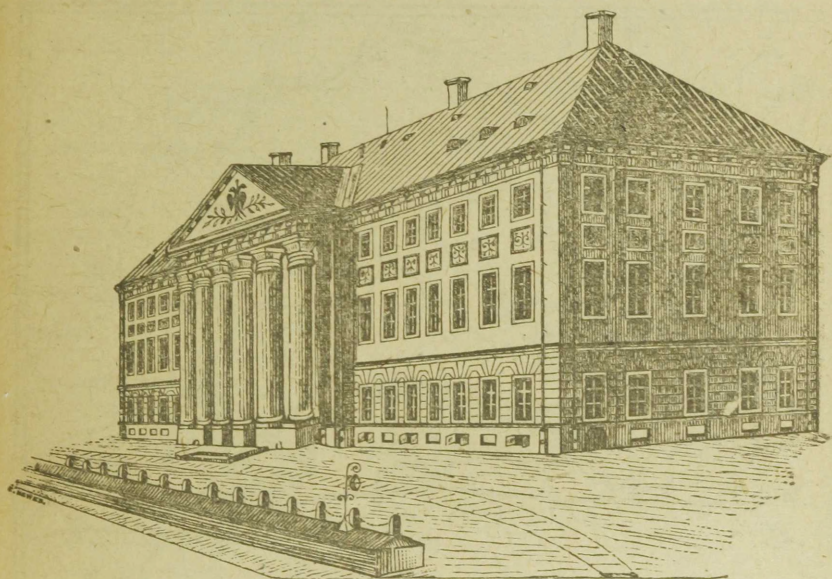
Älewikka an Tartumaal 6: Nuustaku, Otepää kiriku ligidal, Lutika ehk Ripina, Otepää kihelkonnas, Kallaste ja Mustwee, Peipsi ääres, Jõgewa ja Elwa, sellelamanimeliste raudteejaamade juures. Wiimane on ka tuttaw suwituskohd ja kaswab jõudlasti.

Otepää kiriku lähedal seisab wana kuulla Eesti linna — Otepää — ase. Ka Laiusel ja Rõngus on wanad losfiwared.

6. **Wõru maakond.** Wõrumaad piirab põhjalt Tartu-
maa, idalt Peipli järw ning Wene Pihkwa kubermang, lõunalt
ja läänelt Walga maakond.

Maapinna ehituse poolest on Wõrumaa enamasti mägine.
Ida-Liivi kõrgendikkudest leiame siit Haanja kõrgendiku ühes
ta harudega, mis end igale poole laiuli laotawad.

Et aluspinnas enamasti liiw walitseb, siis on põllud
Wõrumaal kehwapoolsed. Heäranis halwad on nad Haanja

Ülikooli hoone Tartus.

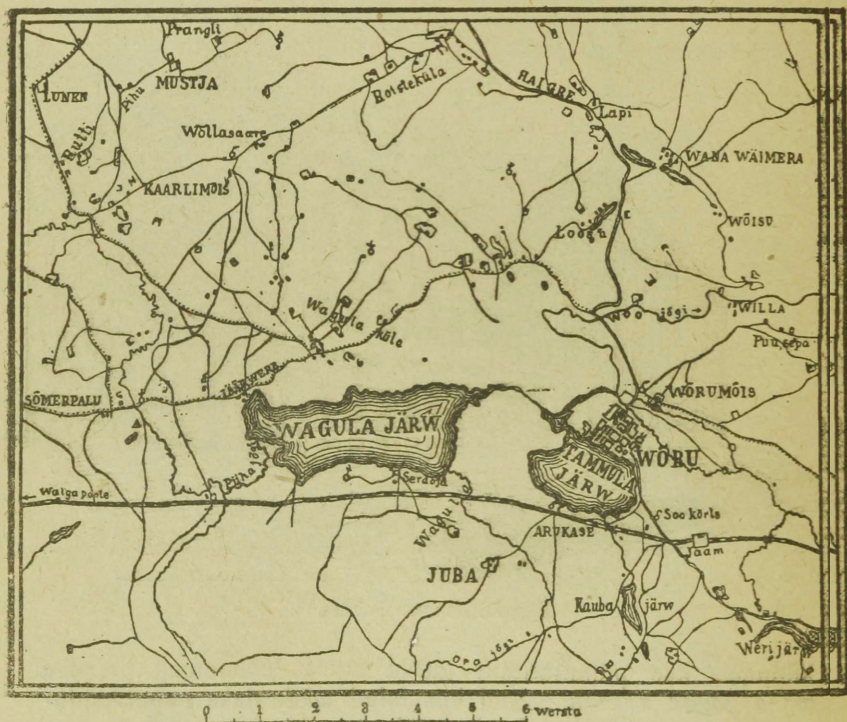
kiltmaal, kus põlluharimist järsud mäed takistawad ja maa
wäga põuda kardab. Sääli kus talud wäikesteks pobulikohta-
deks tükeldatud on, ei suuda põld omanikkudele mitte igapäe-
walt leiba anda, waid sunnib wiimaseid kõrwalist teenistust
otfima. Selle tõttu käiwadki Rāpina mehed kausliidega kaup-
lemas, korjawad maad mööda rābalaid ja müüwad neid Rāpina
paberiwabrikus ära. Mõnes kohas Wõrumaal treitakle wok-
kisid ja tehtakle piipusid.

Rahwas kõneleb Wõru keelemurret.

Maakonna-walitsuse asupaik on **Wõru linn**, mis Kata-
rina II. 1784. Tammula järwe ligidale ehitada laskis. Praegu
elab Wõrus 5000 elanikku. Ta seisab Riia-Pihkwa raudtee
ääres, mis kauplemist elustab. Meile on Wõru linn sellepärast
tähtis, et siin Dr. F. R. Kreuzwald 44 aastat linna-arsti ametit
pidas ja siin Kalewipoja lugulaulu kirja pani.

Alewikka on Wõrumaal 4: Wõõbfu, Wõhandu jõesuus, Mehikoorma, Peipji järwe ääres, Sulbi ja Hauka Urwaste kihelkonnas. Wõõbfu alewi lähedal on ka Räpina paberiwabrik.

Wõrumaa tähelepanemise-wäärt kohtadest olgu nimetatud: Kirumpää lossi waremed, Wõru linna lähedal ja „Tae-wakoda“, lage koht Tartu- ja Wõrumaa piiril, kus arwatawasti wana-aegne ohwerdamise paik oli.

Wõru linna ümbruse kaart.

Wõrumaa idaerwal, Wenemaa piiril, leiame eestlastest wenelastega segatud sugurahwa, keda Pihkwa eestlastest ehk setukesteks kutsutakse. Pihkwa eestlaste arw tõuseb kuni 25.000. Nende keelemurre on Wene keelega segatud Eesti keel, mis Setu keele nime kannab. Siin asub Petseri alewik.

7. **Wiljandi maakond.** Wiljandimaa ulatab Järvamaa piirilt Walga maakonnani ja Tartumaalt Pärnumaani.

Kõige tafafemaid kohti leiame Wiljandimaal Wõrtsjärwe kaldal, Pärnu- ja Järvamaa piiri lähedal. Maakonna kerk-

paigas aga, kus 200—400 jala kõrgune maaseljak põhjalt lõunasfe ulatab ja Sürgewateres kõige kõrgemaks kerkib, muutub pind künkliksemaks ja pakub kohati vähemaid mäged. Kõige enam on neid Paistu kihelkonnas.

Maa on suuremalt jaolt sawine ja põllud on õige wiljarikkad, sellest wiist ongi maakond ka oma nime saanud. Heäraniis hästi kaswab liin linna, mida elanikkude rahaallikaks tuleb pidada. Ka hobuste ja elajate eest kantakse suurt hoolt.

Wiljandi maakonnast käib kitsaroopaline raudtee läbi, mis Walga linna Tallinnaga ja Pärnuga ühendab.

Maakonna walitsuse keskkohd on **Wiljandi linn**, järwe ääres, eestlaste endine kantfilinn. Sakslased wõitsid selle linna aastal 1211 ära ja ehitasid linna kindla lossi. Hiljemine hakkas linn aga jälle toibuma ja sai kaubitsemise poolest kuulsaks. Siis wõitsid ka laewad weerohkuse pärast Pärnu jõest Wiljandi alla tulla, läält Wõrtsjärwe ja Wõrtsjärwest Peiplini käia. Pärast 1560 a. häwitasid wenelased linna ära ja tema õitseag kadus. Terwelt 12 korda on Wiljandi linn maha põlenud. Alles pärast Põhja sõda hakkas linn jälle kosuma. Linnas elab praegu 8000 elanikku. Kauplemist kergendab kitsaroopaline raudtee. Wiljandis on mitu keskmist ja alamat õpeasutust. Siin on ka tikuwabrik, seebi- ja õllewabrikud. Muudest tehastest olgu Wiljandi maakonnas Rõika ja Meleski peegliwabrikud nimetatud.

Wiljandi maakonnas on neli alewikku. Kõige tähtsam nendest on **Põltsamaa**, sellelama-nimelise jõe kaldal. Paar wersta alewist eemal seisab „Eesti Aleksandri kool“, mis priitahtlikkude annete waral Eesti rahwa wabastamise mälestuseks asutati. Teised alewikud on: **Suure-Jaani**, sellelamanimelise kiriku juures, **Mustla**, Tarwastu kiriku lähedal, ja **Tõrwa**, Helme kihelkonnas.

Wanu lossiwaremeid leiame Wiljandi maakonnas Põltsamaal, Wiljandi linna juures, Tarwastus ja Helmes.

Heäraniis tähtis on Wiljandi maakond oma rahwa ajaloo pärast, sest siin wõideldi kõige wisamini wabaduse eest. Siin seisab ka nõndanimetatud „Paala“ lahingu koht, Wiljandi linna ja Wastemõisa wahel, kus 1217. aastal Saksa rüütlite poolt iseseiswusele lõpp tehti. Ka Eesti „ärkamise-ajal“ seisab Wiljandi maakond kodumaa feiste maakondade hulgas esimesel kohal.

8. **Pärnu maakond.** Pärnumaa ulatab Lääne ja Harjumaa rajast Läti piirini ja Wiljandimaast Pärnu ja Riia laheni. Tema külge loetakse ka Kihnu saar.

Pärnumaa pind on tafane; ainult kagupoolses jaos ja wastu Läti piiri tõuseb maapind kõrgemaks ja pakub wähe- maid kinkulid. Keset maakonda alub umbes 70 wersta pikkune ja 10—15 wersta laiune soo, mille idapoolne serw Kikerpere soo, keskpaik Maie maa soo ja läänepoolne ots Neitfi raba nime all tuttawad on.

Kõige paremaid põldusid leidub Pärnu maakonna kagu- poolses jaos, sest et maa sawise pinna tõttu wiljaligitaw on.

Äga mere pool, kus liiw rohkem wõimust wõtab, on põld kehwa. Kehwadel põldudel kaswatatakse pääasjalikult rukkid ja kartulid. Suurt tulu annab mõnes kohas hobuste ja kari- loomade kaswatamine, sest et Pärnumaal heina- ja mettari- kast maad küllalt on. Mõnes külas õitseb ka käsitöö: nimelt tehtakse wokkilid ja muud treialitööd. Tähtsaks rannarahwa sisetulekuallikaks on räimepüük.

Maakonna-linn on Pärnu, 25 000 elanikuga. Selle linna on sakslased aastal 1241 Pärnu jõesuhu alutanud. Juba wa- nal ajal kauples linn hästi ja oli sadamaks laewadele, mis jõ- gelid ja järwesid mööda kaupu Wenemaale wiisid. Kitsa- roopalise raudtee läbi seisab ta teiste kodumaa linnadega ühen- duses. Pärnust wiidakse rohkesti linu, wilja, puupappi ja puid wälja ja toodakse soola, heeringaid, kiwisüda, rauda, masinaid ja muud tarbekaupa sisse. Pärnus on mitu gümnaasiumi, kau- bandusekool ja palju alamaid koolisid.

Suwel käib Pärnus palju wõõraid mudawannisid tarwi- tamas.

Pärnu linna lähedal on kuulus Sindi wabrik.

Älewikka on Pärnumaal 8: Wändra, sellelõuna-nimelise kiriku juures, kurttummadekooli ja klaasiwabrikuga, Tori, oma- nimelise kiriku juures, Sindi, Sindi kalewiwabriku juures, Ki- lingi-Nõmme ja Woltweti, Saarde kihelkonnas, Palu- oja, Äbja raudteejaama juures, Kulla, Halliste kiriku juu- res, ja Nuia, Karkli kiriku lähedal. Lelle's on klaasiwabrik.

Wanu lossiwaremeid leiame Pärnumaal Karkli ja Mihkli kihelkonnas. Wiimases kihelkonnas seisib wana Eesti kantfi- linn Soontagana. Nimetamisewäärt koht on ka „Tori põrgu“, kus Tori jõe kaldast pikad õõnestused maa alla lä- hewad.

9. **Saaremaa.** Saaremaa ühes Sõrwe poolsaarega on kõige suurem nende saarte hulgast, mis Läänemeremaade juurde loetakse. Tema alla käiwad ka Muhumaa, Äbruka ja Ruhnusaar. Saaremaad lahutab Hiiumaast 6 wersta laiune Soela ehk Sõälä wäin (i. o. hülgewater), Muhumaast jälle Wäike wäin. Muhumaa ja mailamaa wahel on Suur Wäin, mis 5—10 wersta lai on.

Maapinna ehituse poolest on Saaremaa tafane.

Häid põllumaid leidub siin ainult Põide, osalt ka Püha kihelkonnas. Mujal on põllud kehwapoolsed, iseäranis aga rannamail.

Põllutöö edeneb Saaremaal wistalt. Kehwapäraline põllumaa wõiks elanikkude waewa küll ausasti ära taluda, aga saarlane, kes sagedasti kaugel käinud, mujal teissugust põlluharimise wiisi ja paremaid põllutööriistu näinud kui kodus, ei usalda ometi uusi katseid ette wõtta, waid peab isailade käest päritud wiisi paremaks ja hoiob wanast kolmepõllu-süsteemist kinni. Sellepärast on temale ka ristikkeina kaswatus ja selle katu fundmata. Iseäranis on naisterahwas põllutöös palju hoolikam kui mees, kes „ülemaal“ töös käies sagedasti põllust ära wõõrdub.

Niihästi mõisa- kui ka talukohad on Saaremaal „ülemaa“ kohtadega wõrreldes wäikesed. Mõnes wallas on ühised küla-põllud, ühised heina- ja karjamaad põlluharimisele suureks takistuseks. Niiugustes waldades langewad põllud mitmeks iseäraliseks tükiks, mis kõik mööda ühist küla põldu kui hulk talukohti laiali seisawad.

Wabadikukohti on õige palju. Terwe Saaremaa kohta ulatab nende arw mitme tuhande pääle. Et wabadikkude majad suuremalt jaolt küla ühiste karjamaade pääle on ehitatud, kus suuremat tööd ei leidu, mis igapäewast leiba wõiks anda, siis otsiwad wabadikud „ülemaal“ teenistust. Sellepärast langebki suur jagu wäljarändajate hulgast wabadikkude pääle. Ligi 7—8 tuhat täisealist meest, umbes 1000 last ja mitusada naist töttawad suweks „ülemaale“ tööd otsima.

Rannarahwas elatab ennast kalapüügist. Konserwide-wabrikuid ja suitsetamistemajakesi on pea igal suuremal rannal, kus hääd kalapüügi-kohad on. Lõunapoolses Saarema jaos, kus häid karjamaid on, peetakse palju lehma.

Mustjala kihelkonnas walmistatakse tõrwa ja lupja, Kärilas — häid terariistu, kuna Kihelkonna mehed tublid puutõmehed ja laewameistrid, kaarmalased jälle osawad kiwiraiujad ja müürsepad on.

Et Saaremaad igast küljest meri piirab, siis on kliima siin pehmem kui „ülemaal“. Sõrwe poolsaarel wõiwad juba meesades takuse- ehk juhapuu ja efeu wõsud kaswada.

Maakonna-linn on **Kuresaare**, mere ääres, 5000 elanikuga. Daani kuningas Waldemar II. on ta aastal 1205 sellele kohale asutanud, kus enne eestlaste kantfilinn seisis. Aastal 1341 ehitas ordumeister Arensburg siia suure ja kindla lossi, mis weel praegu alles on. 1561. a. laadik oli Kuresaare linn Daani walitsuse all. 1645. a. läks linn Rootsi kätte. Suure Põhja sõja ajal heitsid Wene wäed linna oma alla (1710. a.). — Sadam on madal ja sellepärast peawad suured laewad linna

kõrwal olewasfe ladamasfe seisma jääma, mis linnast 3—4 wersta kaugel on. Kurefaares on gümnaasium ja meremeestekool. Oma terwisewee ja mudawannide poolest on linn tähtis; suweks lõidab sinna palju wõõraid, et mudawannilid tarwitada. Seda muda leitakse mitmes kohas Eestimaa rannal. Kõige suurem lademik on aga kolm wersta Kurefaarest eemal. Sellel mudal on haiguste kohta umbes seefama mõju, mis raua-, wääwli- ja soola-allikate weelgi.

Saaremaal on ka **Kihelkonna** alew, sellefama-nimelise kiriku lähedal. Et Kihelkonna lahes wäga hädad meremuda leidub, siis on alewikul lootusrikas tulewik.

Wäga huwitaw ja tähelepanemise-wäärt on Kaali mõisa järw, Püha kihelkonnas. Et siin tõesti loodusejõud on töötanud, sellest annawad awangu kallastel leiduwad kiwilademed tunnistust. Need kiwid on suured paetükid ja kõik seespidiste äärttega ülespoole kistud. Arwatawasti oli wesi paekiwi lisse suure koopa sünnitanud ja maapind siin kohal hiljemalt lisse langenud ja niiwiihi järwe sünnitanud.

Lätimaa.

(43.500 □ wersta, 1.500.000 elanikuga).

Läänemere ja Riia lahe ääres, Eestimaalt lõuna pool asub Lätimaa.

Maapinna poolest on Lätimaa Eestimaa sarnane.

Ta on ka Ida-Euroopa laulikmaa osa mõne saja jala kõrgete järgustikkudega.

Lätimaa põhjapoolses osas Wiljandi weelahkmest lõuna pool asub Lemfalu-Wolmari kõrgendik umbes 400 jala kõrgete mäetippudega.

Lätimaa kirdepoolses osas asuwad Ida-Liiwi kõrgendiku osad Oppekalmi ja Marienburgi kõrgendikud. Elimeses on kõige kõrgem mägi Gaisling-kalns (üle 900 jala k.) Ida-Liiwi kõrgendik on weelahkmeks Peipsi järwe ja Riia lahe wahel. Ida-Liiwi kõrgendikust edela pool asub Wäina ja Koiwa jõgede wahel Lõuna-Liiwi kõrgendik, kuni 900 jala kõrgete mäetippudega.

Lõuna-Läti wõi Kuramaa pind on tasasem. Siin leiame wähem kõrgendikka, mis ka palju madalamad on kui Põhja-Lätimaal. Kõige tähtsam Kuramaa kõrgendik asub merekalda ja Windawi jõe wahel.

Siin seisab ka Kuramaa kõige kõrgem mägi Krewu-kalns, mille tipp kuni 585 jalani ulatab. Teistest Kuramaa kõrgendikkudest olgu weel Windawi ja Kura Ra jõe wahel alew Frauenburi kiltmaa nimetada.

Kliima ja loodus. Lätimaa lõunapoolses osas on kliima, Eestimaaga võrreldes, soojem ja ühesugusem. Meri ei külma lääl mitte iga aasta kinni ja kuigi, siis ainult lühikeseks ajaks. — Lätimaa merekaldad on suuremalt osalt madalad ja liiwaga kaetud, mida lained wälja on heitnud. Siin leidub rohkesti meretuulest üleskeerutatud luiteid, mille all rannaäärsed põllud ja aasad kannatada saavad. Et liiwa edasilikumist takistada, külwawad inimesed liiwalagendikkude pääle meffa. Puu juured palmissewad endid üksteisega kokku ja hoiawad niiviisi tuiskliiwa kinni.

Järwed. Lätimaa järwedest on üks osa jääliugustikkude sünnitused. Mõned järwed seisawad ka kõrgendikkudel ja neil on kõrged kaldad (Usmaiti järw), teised asuwad kefet soolid (näit. Lubani järw Lätimaa idapoolses osas), kuna kolmandad merekäärudest on sündinud, mis luitede läbi merest ära on lahutatud (Engures ehk Angern ja Liibawi järw ja t.).

Jõesed. Lätimaa jõgedest on kõige tähtsamad:

Salatši jõgi, tuleb Asti järwest ja langeb Riia lahte;

Sedde (Säde; wanasti Ümera) jõgi, woolab Asti järwe;

Koiwa ehk Liwi Aa jõgi (Läti keeli Gauja) tuleb Alukste järwest; ehk ta küll kaunis pikk on, ei ole ta laewafõiduks ometi mitte kõlbuline. Tema kallastel on ilufad „Liiwimaa Schweizi“ mäed. Koiwa jõe tähtsam haru on kiire jooksluga Mustjõgi;

Wäina ehk Düna jõgi (Lätik. Daugawa) woolab Riia lahte. Ta tuleb Kesk-Wenemaa kõrgendikult ja wõtab Lätimaa jaoskonnast Ewsti (Lätik. Aiweekste) ja Ogeri jõe wastu. Tema ligi 1000 wersta pikkusest jookstult on üle 300 wersta Lätimaa piirides;

Kura Aa jõgi (Lätik. Leelupe) sünnib kahe jõe — Memeli ja Muhs'i ühinemisest ja langeb Riia lahte; ta alamjooks on laewafõiduks kohane.

Looduse, taimestiku ja loomastiku poolest on Lätimaa wäga Eestimaaga sarnane, kliima on weidi pehmem kui Eestimaal. Wäina jõest lõuna pool leidub meffades ka bukipuid.

Läti-Leedu soolt lätlaste kõrwal elab Lätimaal veel sakslasi, wenelasi ja juutisi. Rajamaakondades leidub ka leedulasi ja poolakaid, ning Riia lahe ääres ka liiwulasi.

Mineraalidest leidub Lätimaal paekiwi, millest lupja põletatakse, ning kipli, turwarabadeest turwast ja Läänemereest ka merewaiku. Mineraalwee-allikaid leidub Kemmer'n'i ümbruses ja Baldohn'i juures.

Lätimaal kaswatatakse põldudel neidsamu kõrrewilja seltsisid kui Eestimaalgi, niisama ka lina, ristikkeina, ja kartulid. Põllutöö kõrwal on karjakaswatamine üks tähtsamatest lätlaste sisetulekuallikatest.

Rannaelanikud püüawad kalu (fursad, silgud ja les-
fad). Palgiparwetamine Wäina ja Salatsi jõel on nimetamise-
wäärt, niifama ka purjulaewade ehitus mererandadel.

Kauplemine on elaw. Wälja weetakse Lätimaalt
lina, wilja, kanepit, linaseemneid, puid, nahku,
raswa ja m. Lätimaale tuuakse soola, heeringaid,
kiwiõli, puuwilja, kiwiisüsi ja m.

Tööstus on nimetamisewäärt.

Lätimaa jaguneb 14 maakonda; need on Riia, Wol-
mari, Wõnnu, Walga, Dobleni, Bauske, Tukkumi,
Talseni, Windawi, Goldingeni, Grobini, Hasen-
pothi, Friedrichstadi ja Illuxti.

Lätimaa päälinn ja walitsuseasutuste asupaik on Riia linn,
Wäina jõe kaldal, 12 wersta jõesuust kaugel; piiskop Albert
on ta aastal 1201 asutanud. Wanas linnas on uulitsad kitsad
ja kõwerad, uues aga ilusad, laiad ja õiged. Wanemate ehi-
tuste hulgast paistab Peetri kirik oma kõrge torniga silma.
Linnas on politehnikum, mitu gümnaasiumi ja hulk eri- ning
algkoolisid.

Juba wanal ajal oli Riia tähtis kaubalinn ja nüüd loetakse
teda Läänemeremaade tähtsamaks sadama- ja kaubalinnaks.
Wabrikuid on linnas rohkesti, nagu kalewiwabrikud, suured
waguniwabrikud, tubakawabrikud, paberiwabrikud jne. Mitu
raudteharu käiwad Riiga sisse ja elustawad kauplemist. Wälja
wiidakse rohkesti linu, kanepit, wilja, palkisid jne. Elanikkude
arw ulatab kuni 500 000; need on suuremalt osalt lätlased.

Linna ligidal on palju suwemajasid. Wäina jõesuus seisab
Ust-Dwinski ehk Dünamünde sõjakindlus.

Riiaist lääne pool asuwad suwitamiskohad Majorenhof,
Dubbeln ja Karlsbad, pääle selle weel Schloki linnake
ja Kemmern, wääwliallikatega.

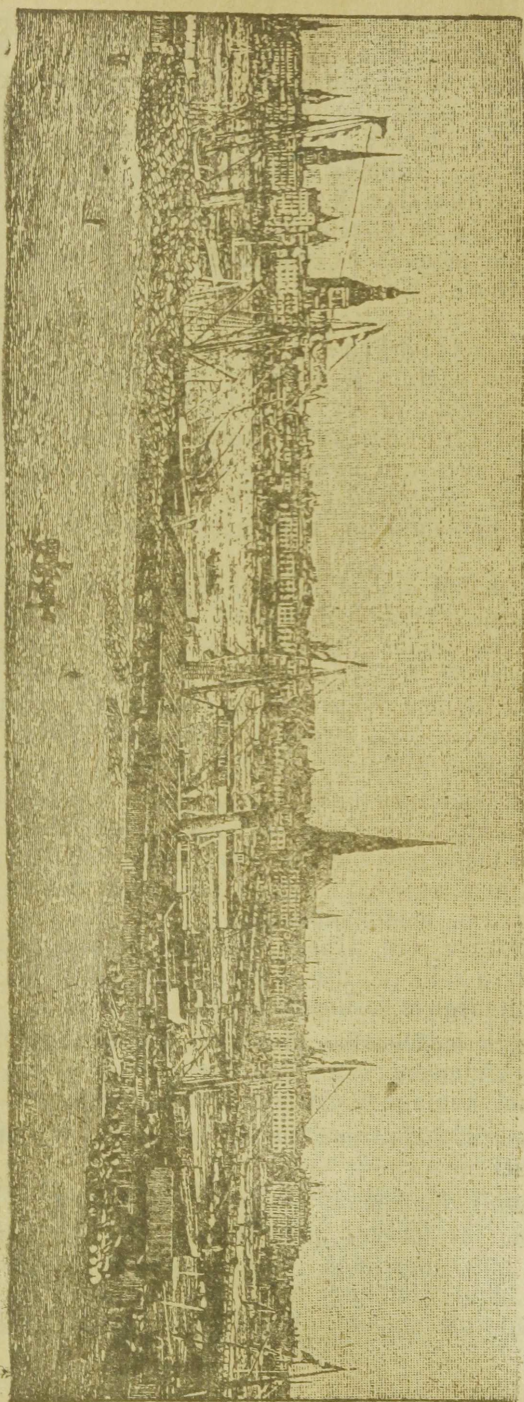
Riiaist kirde pool, nõndanimetatud „Liiwimaa Schweizis“
on Sigulda, Turaida ja Krimulda mõisad, Koiwa jõe
kaldal, wanaaegsete losiwaremetega.

Lätimaa loodepoollses jaos asub Wolmari maakonna-linn
(Läti keeli Walmeera), üle 5000 elan., seisab Koiwa jõe kaldal
ja on Daani kuninga Woldemar II. poolt aastal 1219 asutatud.

Wolmarist lääne pool on Lemsalu linn, kahe wäikese
järwe wahel.

Wolmari maakonnas on ka Ruhja alew.

Koiwa jõe lähedal asub Wõnnu linn, (Läti keeli Zehfis)
enam kui 6000 elanikuga. Saksa rüütlid on selle linna 13.
aastasaja algul asutanud. Ligi 300 aastat oli see linn ordu-
rüütlite walitsuse asukoht. Wanaaegsed losiwaremed on praegu
weel alles.

Riia linn.

Kura Ra jõe kaldal asub **Miitawi** linn (Läti keeli Jel-g a w a). Wiimale aja ehifuste tagajärjel on linn palju ilufamaks läinud. Tähelepanemise-wäärt on Kuramaa endiste herfzogite loss. Linnas elab ligi 50.000 hinge, kellest suurem jagu lätlased on. Tööstuse poolest ei ole linn kuigi tähtis; siin valmistatakse lõuendit, wahariiet, tinti, seepi, õlut jne. Miitawi linn seisab Riiga raudtee läbi ühenduses.

Memeli ja Muhli jõe kokkuwoolamise kohal asub **Bauske** linn lossiwarematega. Linnas elab 7000 inimest. Puuwilja kaswatatakse siin rohkesti. Kauplemine on nimetamisewäärt. Kuura Ra jõe mööda weetakse linu, kõrre- ning juurewilja ja karjakaswatuse saadusid wälja, iseäranis Riiga. Sisse weetakse ehitusmaterjali, wäetusaineid j. m. — Põhja pool on supeluskoht **Baldohn**, wääwliallikatega.

Windawi jõesuus Läänemere kaldal asub **Windawi** linn, Läti keeli **Wentes**, 10.000 elanikuga, sellesama-nimelise jõe suus. Windawi on tähtis kauba- ja sadamalinn. Wälja weetakse siit puumaterjali, piirituit, linu j. m. Ka kui supeluskoht on Windawi linn nimetamisewäärt.

Windawi jõe kaldal asub **Goldingeni** linn, (Läti keeli **Kuldiga**), 12.000 elanikuga, kelledest suurem jagu lätlased on.

Liibawi järwe ja Läänemere ääres asub **Liibawi**, (Läti keeli **Leepaja**), kuulus kaubasadam. Elanikka on linnas ligi 80 000. Liibawis on palju wabrikuid, iseäranis rauawabrikuid. Wälja weetakse wilja, linu, kanepit jne.

Wäina jõe ääres asub **Friedrichstadt** linn 6.500 elanikuga. — Kagu pool, toredas ümbruses, on suure **Selburi** lossi wareded. — Wäina jõe kaldal seisab ka **Jakobstadt** linn, 5.700 elanikuga.

Wäina jõe ääres Dwinski (Dünaburi) linna wastas on **Griwa** alew, 9000 elanikuga, kelledest ligi pooled juudid on. Siin, Wäina ääres, on suur sadam ja wiib sild üle Wäina jõe. Kauplemine on nimetamisewäärt.

Leedumaa.

Lätimaast lõuna pool, Läänemerde woolawa **Rjeman**i jõe ja tema parempoolse haru **Wilia** jõgikonnas elawad lätlaste kõige lähemad sugulased — **leedulased**.

Maapinna ehituse poolest on Leedumaa suuremalt osalt madalik hulga soodega ja kalarikkaste järwedega. Suur osa maast on weel praegu metsaga kaetud. Kliima on kaunis niiske ja soojem kui idapoolsetes sellesama laiuskraadi all olewates Wene riigi kubermangudes.

Põllutöö on leedulaste juures kõrgemal järjel kui Wene naabrikubermangudes. Igas majapidamises on põllumaa ühe-

suurusteks tükkideks jaotatud, nõnda et iga põld 6 või 7 aasta jookul üht wiljatõugu ainult üks kord kannab. Mitmes kohas on talupojad enestele ka uuemad põllutööriistad ja -masinad muretsenud.

Rahwa pää sisetuleku-allikaks on põllutöö kõrwal ka weel metsatööstus. Pääle kõrrewilja kaswatatakse põldudel kartulid, lina ja kanepit. Nimetamisewäärt on ka kodulindude kaswatus. Turbafoodest saab hääd kütetmaterjali.

Põlluharijate raskete elutingimiste tõttu rändab iga aasta suur hulk leedulasi Saksamaale, Ameerikasse ja mujale, et omale ülespidamist teenida. Pääle leedulaste elab siin weel poolakaid, wenelasi ja juutifi. $\frac{2}{3}$ elanikkudest on katoliku usku.

Tähtsamad linnad:

Wilna, (üle 200.000 elan.), Wilia jõe kaldal, Leedumaa päälinn ja ühtlasi ka selle maa kõige tähtsam, perekam ja ilusam linn, tähtis tööstuse poolest (naha ja tubaka wabrikud ja m.), ka kauplemine on nimetamisewäärt.

Kowno, Njemani jõe ääres, lääl, kus temasse Wilia harujõgi woolab, wanaaegne linn, kindlus; tööstus on nimetamisewäärt (muu seas tubaka, raua- ja malmiwabrikud).

Grodno, Njemani jõe kaldal, tööstuse poolest nimetamisewäärt (tubakawabrikud).

Poolamaa.

Wisla jõe ja Oderi harujõe Warta ning selle haru Netze jõgikondades asub Poola riik.

Poolamaa on oma maapinna ehituse poolest laulikmaa, mis loode poolt (Netze jõgikond, alla 100 meet. üle merepinna) kagu poole kõrgemaks läheb (kuni 500 meet. üle merepinna). Maa on põhja ja lääne pool madal ja sawine, kagu pool kõrge ja mustamulla pinnaga. Warta ja Netze jõgikondades leidub palju järwi. Suurtest loodest on mitmed kuiwaks lastud ja põldudeks muudetud. — Põllupind on wiljasigitaw ja kaswatab kõrrewilja (hääd nisu), kartulid, lina ja kanepit. Sooja ja pehme kliima tõttu kaswawad lõuna pool suhkrunairid, kõiksugu puu- ja aiawili ja ifegi wiinapuud.

Pääle põllutöö kantakse ka karja, iseäranis pehme wiljaga lammaste eest hoolt. Ka hobuste, weiste, sigade ja kodulindude kaswatus on nimetamisewäärt.

Mägedest kaewatakse rauda, waske, tšinki ja kiwiisüsa. Teistest siin leituwatest mineraalidest on sool nime-
tamisewäärt.

Wabrikuid on Poolamaal rohkesti, nagu: puuwillariide-, kalewi- ja suhkruwabrikuid, niisama ka kõiksugu metalliwabrikuid.

Elanikud on walget tõugu, wenelastega lähedalt sugulased poolakad (umbes 18 miljoni), nende kõrwal leidub Poolamaal weel sakslasi, wenelasi, leedulasi, juutisi ja t.

Poolamaa lõunapoolses osas, Galiitsias, asub Wisla jõe pahemal kaldal endine Poola kuningriigi päälinn **Krakow**. Linnas on Poola ülikool ja palju endiseid toredaid ehitusi. — Krakowist kagu pool on Wieliczka (welitsška) linna juures suured kiwifoola kaewandused.

Galiitsiast põhja pool, endisel Wene Poolamaal, on Wisla jõe pahemal kaldal riigi päälinn **Warshawi**, Poola keeli **Warszawa** (Warshaawa) 900 000 elan. Warshawi on tähtis tööstuse- ja kaupluse koht, mitmete raudteede sõlm. Siin asuwad palju wabrikuid ja tehaseid, kõrgemad Poola riigiasutused. Warshawi oma teadusliste ja õpeasutustega on ka Poolamaa waimline keskkoh. Wisla jõe paremal kaldal asub **Praaga** linn, kust uhke sild üle jõe Warshawi läheb. — Teiste Wisla jõe ääres asuwatest linnadest olgu siin weel **Plozk** ja **Torn** nimetatud. — Warshawist edela pool asub tähtis **Lodz'i** (ludšhi) tööstuslinn, 400 000 elan. Puuwilla-tööstus, willaketramine, kalewiwalmistamine ja t. on siin kõige tähtsamad tööstuselarud. Lõuna pool on kiwiõie kaewanduste keskkoh **Dombrowa**. Tähelepanemise-wäärt on siin ka raua ja tšingilademed, mille tõttu siin ümbruses mitmed raua- ning terase walamise- ja muud wabrikud tekkinud on.

Suur Wenemaa.

Eesti-, Läti-, Leedu- ja Poolamaast ida pool asub Suur-Wenemaa. See riik ulatab põhja poole kuni Põhja-Jäämereni ja kagu poole kuni Kaspia ja Aasowi meredeni ning Kaukaasia mägedeni. Kuid suurem osa temast on põhjapoolses Aalias. Maa pärisrahwas on siin suurwenelased.

Rahwaste tööstuse ja looduse järele jaguneb Suur-Wenemaa 7 osasse: Põhja-Wenemaa, Järwedemaa, Lääne-Wenemaa, Kesk-Wenemaa, Mustamullamaa, Stepimaa ja Uralimaa.

1. Põhja-Wenemaa.

Põhja-Wenemaaks nimetatakse Petšhoora, Meeleni. Dwiina ja Oneega jõgikondi ning Koola poolsaart.

Et maa tundru ja metsa all on, siis offiwad elanikud omale päätoidust kalapüügist, jahipidamisest ja karjakaswatamisest.

Kõige kõlblikum kalapüüdmiseks on Koola poolsaare kirdepoolne (Murmani) rand, sest siin ei külma meri mitte ilmaski kinni loode poolt tulewa sooja merewoolu Golfstromi tõttu.

Murmani rand on raudtee läbi Petrogradiga ühendatud. Murmani rannas kestab talwel kõige pikem õõ kaks kuud, kus päike looja ei lähe, wäid õõ ja päewa jooksul terve ringi taewa wõlwil teeb. Laewafõidule on Jäämeres ja Walges meres ujuwad jäämäed suureks takistufeks. Kewadel püüawad kalapüüdjad wenelased Murmani rannal ühte suurt selfi tursla (treská), ja Walges meres suwe lõpu poole — heeringaid ja lõhekalu ja talwel jää pääl hülgeid.

Sügifel ja talwe algul (kõige pimedamal aastaajal) elawad kalapüüdjad oma kodukülades, omalt raskest tööst puhates ja ennaft uuele tööle ette walmistades.

Samojeedlased tundrus.

Iseäranis kuulsad on Dwiina jõgikonnas Holmogorõ tõugu lehmad. Põllutöö eest hoolitsetakse rohkem läänepoolses, Wologda kubermangus, kus rukist, kaeru ja kohati ka lina kaswatatakse. Kliima on Põhja-Wenemaal kare ja külm. Elanikud on suurwenelased, sõrjanid ja karjalased. Idapoolses tundrus koliwad samojeedlased oma suurte põhjapõdra-karjadega. Suwel koliwad nad põhja poole, läänere randa, kus vähem sääski leidub, kes loomadele kallale kipuwad, ja talwel lõuna poole, kus tundrus wäikste kidurate puude salku leidub, et sääl külma eest warja leida. Läänepoolses tundrus, Koola poolsaarel, elawad laplased, kes ka põhjapõtru kaswatawad, aga

nad elavad kindlates asupaikades ja ei koli mitte ühest kohast teisi. — Arhangeli ja Wologda kubermangude rajal, sooses ja põlise metsaga kaetud maakohas leiti väga hää kiwiõli allikaid. Et see maakoht aga mitu sada wersta inimeste elukohtades kaugel on, tuleb siia kõige enne teelid ehitada.

Põhja-Wenemaa saartest on *Nowaja Semlja*, Põhja Jäämeres, kõige suurem ja tähtsam (umbes 700 wersta pikk, ning kuni 100 wersta lai). 7 wersta laiune Kaari wärawate („Карскія ворота“) wäin lahutab *Nowaja Semljat* *Waigatsh'i* saarest, mis maisamaa ranna lähedal asub. *Waigatsh* ja *Nowaja Semlja* on *Urali* mägestiku järk. Ainult 7 wersta laiune *Matotshkin Shar'i* wäin jaotab *Nowaja Semljat* kaheks saareks. *Nowaja Semlja* lääne rannas asuwad mitu samojeedlaste küla, milledest isegi kirikuid ja koolimajasid leiame. Kaks korda suwe jooksul sõidab *Arhangeli*st aurulaew kõikidesse *Nowaja Semlja* asundustesse.

Suvi kestab siin kaks kuud (juuli ja august), ning talw 10 kuud. Ilmad on siin väga muutlikud. Taimetest leidub siin pääle sambla mõned lilled ja nõnda nim. roomaw paju, mille sõrmepaklune tüwi mööda maapinda edasi kasvab, kalju-pragudes külma eest warju otsides. Loomadest leidub siin pääle põhjapõtrade jääkarusid, põhjarebasid, mullahiiresid ja meres hülgeid ja merehobuseid.

Linnad:

Arhangel, mitte kaugel *Dwina* jõeluust; tähtis sadam Põhja-Wenemaal; laewatehas, Põhja raudtee läbi *Wologda* linna kaudu *Petrogradiga* ühendatud. — **Holmogorô**, *Dwina* jõe ääres. — **Soloweffi** saartel on sellesama-nimeline klooster. — **Murmani** rannal on tähtis **Aleksandrowsk'i** sadamalinn.

Wologda, tähtis kaubalinn raudtee ääres, mis *Petrogradi* linna *Sibéri* raudteega ühendab. — **Weliki-Ustjug**, *Suhona* ja *Jug'i* jõe kokkuwoolamise kohal, tähtis sadam ja kaubalinn.

2. Järwedemaa.

Oma nime on see ringkond sellest saanud, et siin kõige suuremad *Europa-Wenemaa* järwed asuwad, nagu *Laadoga*, *Onega* ja teised. Wähemaid järwi on õige palju: *Olonessi* kubermangus ükli on neid juba üle 2000. Maa on *Järwedemaal* sawine, liiwane ja kohati soone. *Wiljakandwaid* põldulid on rohkem edela pool (*Nowgorodi* ja *Pihkwa* kubermangus).

Kliima on palju pehmem kui *Põhja-Wenemaal*.

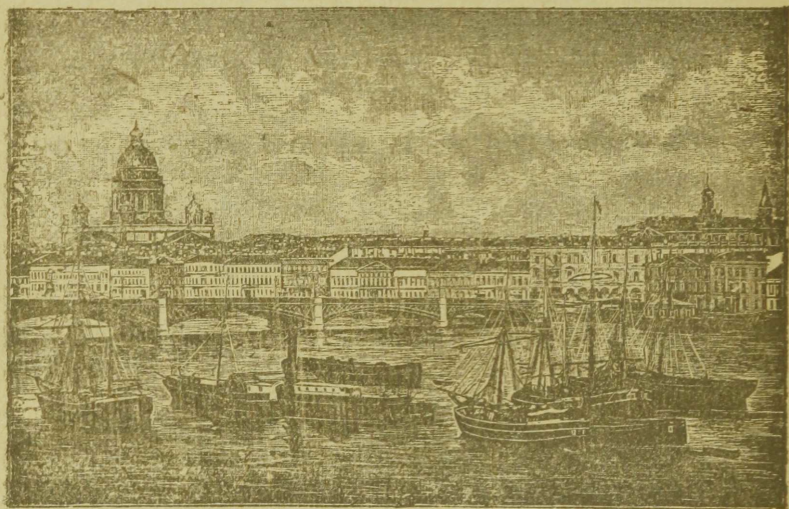
Rahwa päätegewus on põllutöö ja karjakaswatus. Et aga kehwapäraline põld mitte kõiki toita ei jõua, siis elatab hulk inimesi end ka jahipidamisest ja kalapüügist.

Wabrikutööstus on nimetamisewäär. Iseäranis rohkesti wabrikuid on Petrogradi kubermangus.

Pääle suurwenelaste elawad Järwedemaa põhjapoolses osas karjalased ja Petrogradi kubermangus ka eestlased ja soomlased.

Tähtsamad linnad:

Petrograd 2 milj. elanikuga, Soome lahe ääres, Wene riigi päälinn ja esimene kaubasadam; ülikool, palju wabrikuid jne. Petrogradi linna asutas keiser Peeter Suur 1703 a. Praegu on Petrograd kõige suurem ja ilusam Wenemaa linn. Linna keskel on Peeter-Pauli kindlus, sellesama-nimelise kirikuga. Seda kindlust tarwitatakse praegu wangikojaks. Peeter-Pauli kirikus on Wene keisrite hauad, Peeter I. algades. Linnas ja linna ümbruses olewate wabrikute tõttu on Petrograd ka õige tähtis tööstuselinn.

Petrogradi linn Neewa jõe poolt.

Kaubaweo otstarbeks on Neewa jõgi kaanalite läbi Dwiina ja Wolga jõega ühendatud ja wiimase kaudu Kaspia merega. Raudteedest, mis Petrogradi teiste linnadega ühendawad, olgu nimetatud: Põhja raudtee, mis Wologda, Wjatka ja Permi kaudu Siberi läheb, Nikolai raudtee, mis Petrogradi Moskwaga, Eesti raudtee Tallinnaga ja Soome raudtee Helsingiga ühendab.

Kroonlinn, Kotlini saarel, on üks tugewamatelt kindlustest maailmas; ta on Petrogradi kaitseks ehitatud. — **Tsarskoje-Selo**, riigi päralt olewate suwelosidega. — **Pulkowo**, kuulus oma tähetorni poolest. — **Gatshina**, ilusa suwelosliga.

Petrosawodsk (Petruska), Runuse järwe kaldal, raudtee ääres, mis Murmani randa wiib, suurtükivabrikuga. — **Powenets**, Onega järwe kaldal; ümbruskonnas murtakse marmorit ja graniiti (raudkiwi).

Nowgorod, Wolhowi jõe kaldal, oli esimene Wene riigi päälinn ja kauples elawalt wäljamaaga. — **Staraja-Rusja**, soola- ja terwisewee-allikatega.

Pihkwa, Welikaja jõesuus, wanaaegne linn, kaupleb linadega ja kaertega. — **Ostrow**, Welikaja jõe kaldal, kaupleb linadega. — **Porhow**, Sheloni jõe kaldal, linakauplus. — **Holm**, Lowati jõe kaldal, kaupleb kaertega.

3. Lääne-Wenemaa ehk Walge-Wenemaa.

Lääne-Wenemaaks nimetatakse Dnjepri ülemjooksu ümbruses, selle jõeharu Beresina jõgikonnas ja Wäina ülemjooksul asuwaid maakondi.

Maapinna ehituse poolest on Lääne-Wenemaa enamasti madal. Kõige tatasemaid kohti leidub Minski kubermangus, kus palju soosid ning järwekeli on. Pinski soo ükski on ligi 1000 ruutwersta suur.

Kliima on niiske ja paras; kohati ei ole ta elamiseks mitte terwe.

Põllutöö ja karjakaswatus edeneb wäga kehwalt. Wabrikutööstuse poolest ei ole see ringkond kuigi tähtis.

Rahwas on walgewenelased, poolakad, juudid ja lätlased.

Tähtsamad linnad:

Witebsk, Wäina jõe ääres, kaupleb linade ja kanepiga, nahawabrikud. — **Polotsk**, Wäina jõe kaldal. — **Dwinsk** (Dünaburg, üle 100.000 elan.), kindlus Wäina jõe ääres, on tähtis kauplusekoht.

Mohilew, Dnjepri jõe kaldal, tähtis kauplusekoht, nahawabrikud.

Minsk, üle 100.000 elan. kaubalinn. — **Bobruisk**, Beresina jõe kaldal, kindlus. — **Pinsk**, Pina jõe kaldal, tähtis kauplusekoht.

4. Kesk-Wenemaa.

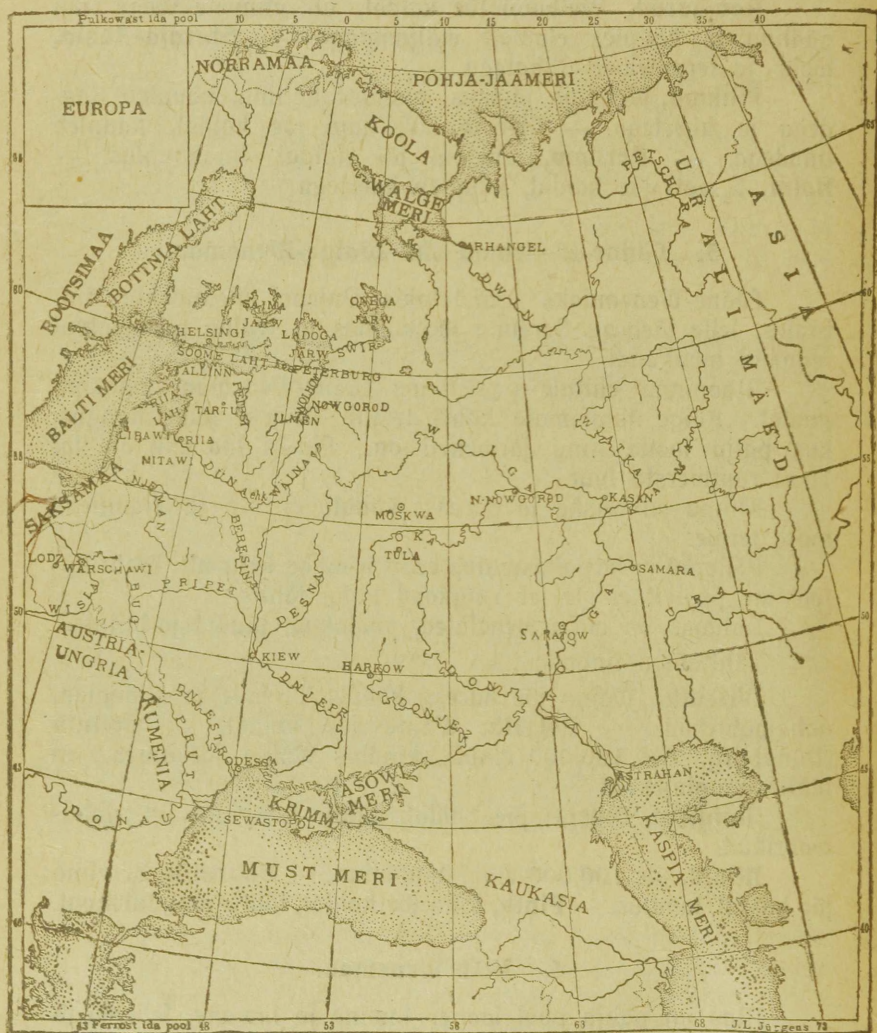
Maa on põhja pool soone, sawine ja liiwane, sellepärast ka kehwa wiljakandja. Lõuna pool, kus mustamulla-maad leidub, on põllud wiljasaagi poolest juba rikkamad.

Kliima on paras ja aasta-aegade poolest ühesugune.

Elanikud on suurwenelased. Pääle nende elab siin wäikesel arwul ka weel walgewenelasi, karjalasi ja tatarlasi.

Rahwa päätalitus on põlluharimine ja karjakaswatus. Need tööharud ei anna aga rahwale mitte küllalt sissetulekuid,

et lee eluülespidamiseks jatkuks, sellepärast peab suur osa külaelanikkudest teisel teel lisafisistulekut otsima. Ühed teevad oma põllutöö kõrval kodus käsitööd, teised aga lähewad mujale, suuremalt osalt wabrikutesse, tööd otsima. Koduist käsitööd

Ida-Euroopa kaart.

tehakse kas omast toorest materjalist (puust, niinekoorest, lina-dest jne.), ehk wõetakse ettewõtjate (harilikult kaupmeeste) käest toorest materjali (rauda, terast, wärwitsid, willa jne.) koduse käsitöö tarwis ja töötakse tooresmaterjali omas kodus

kõige lihtsamate tööriistadega kõikide perekonna liikmete poolt ümber walmis kaubaks, mis kaupmeestele müügile antakse. Töö eest maksawad kaupmehed käsitöölistele sagedasti wiimastele tarwiliste kaupadega, neid wäga kõrgelt hinnates. Selle tõttu on käsitööliste sissetulek wäga kehwa. Iseäranis Wolga ja Oka jõgede, kui tähtsate läbikäimise teede ääres, Nišni-Nowgorodi, Moskwa ja Wladimiri kubermangus on käsitöö õitswal järjel.

Siin walmistatakse küldes rauakaupa (lukud, nuad, kirwed, traatwõrgud jne.), wildist saapaid ja kübaraid, kanepist kõisa ja nõõriisi, puust kausa, lusikaid, mänguasju, wankri rattaid, lookasid ja m. Wäga paljudes küldes koetakse kalinaft riief.

Rjasani ja Tula kubermangus kaewatakse kiwifüsa. Wabrikutööstus on wäga mitmekeline ja ei ole Euroopa-Wenemaal kusagil nii kõrgel järjel kui Kesk-Wenemaal. Siin on palju puuwillase riide, kalewi- ja metallasjade-wabrikuid. Hariduslilselt, tööstuslilselt ning kaubanduslilselt seisab Kesk-Wenemaa teiste Wene riigiosade seas esimesel kohal.

Linnad:

Twer, Wolga jõe kaldal, palju puuwillase riide wabrikuid, kaupleb wiljaga. — **Rhew**, Wolga jõe ääres, kaupleb wilja ja linadega.

Jaroslav, Wolga ääres, kauba- ja wabrikulinn (linase riide wabrikud). — **Rõbinsk**, Wolga ääres, tähtis kaupade ladukoht.

Koftroma, Wolga kaldal, palju wabrikuid (iseäranis linase riide wabrikud). — **Soligalitsh**, Koftroma jõe kaldal, soola-allikad.

Nišni-Nowgorod, Wolga kaldal, Oka jõe sisselangemise kohal, metallasjade wabrikud; tähtis oma üle-ilma kuulsa laada poolest. — **Sormowo**, suurte weduri-, waguni- ja masina-wabrikutega.

Wladimir, Kljasma jõe kaldal, wanaaegne linn, puuwillase riide, klaasi- ja rauawabrikud. — **Susdal**, tähtis aiatööstuse ja nahkade poolest. — **Iwanowo-Wosnesensk** (umbes 200.000 elan.), palju puuwillase riide wabrikuid.

Moskwa, Moskwa ja Jausa jõe kaldal, endine Wene riigi päälinn. Kesk linna on wanaaegne kindlus Kreml. Kremlis on Uspenski kirik, kus Wene riigi keisrid krooniti. Moskwa on kõige suurem wabrikulinn Wenemaal (puuwillase-, willase- ja siidiriide wabrikud) ja lifemise kaupluse keskkohal, mitmete raudteede sõlm. Linnas elab 1.700.000 inimest; seal on Wenemaa kõige suurem ja wanem ülikool ja palju teisi õpeasutusi. — **Serpuhow**, Oka jõe ääres, puuwillase riide wabrikud. —

Kolonna, seisab sääl kohal, kus Moskwa jõgi Oka jõkke langeb, puuwilla- ja siidiwabrikud. Linna lähedal suured weduri-, waguni- ja masinawabrikud.

Rjajan, kaupleb wiljaga.

Tula (ligi 150 000 elan.), Upa jõe kaldal, metallasjade ja sõjariistade tehased, kuulus oma teemafinate poolest.

Kaluga, Oka jõe ääres, kaupleb wiljaga; kanepiriide- ja nahawabrikud.

Smolensk, Dnjepri jõe kaldal, wanaaegne linn. — **Wjasma**, kaupleb linadega.

5. Mustamullamaa.

Muustmuld katab siin tihti süllapaksuse kihina maad ja kaswatab suurel määdul nisu, hirli, tatart, suhkrunairid, lina ja kanepit. See õnnistatud maa on Wenemaa wilja-ait, mis põhjapoolsemaid kubermangusid toidab ja wilja wälja saadab.

Pääle põllutöö kantakse ka hobuste, elajate ning mesilaste eest hoolt.

Wabrikutööstus on mitmekesine. Siin on kalewi-, tubaka- ja suhkruwabrikuid, wiimased suuremalt osalt Kurski kubermangus.

Kliima on külmem ja muutlikum kui lääne pool sellesama laiuse kraadi all.

Pääle suurwenelaste leidub siin ka wäikewenelasi (lääne pool).

Linnad:

Kursk, kaubalinn, suured jahuweskid.

Orjol, Oka jõe ääres, kaupleb kanepi ja kanepi-õliga, linase riide ja kanepi kõie wabrikud, suured jahuweskid. —

Brjansk, Desna jõe kaldal, metallasjade wabrikud, suurtükitehas. — **Jelez**, kaupleb wiljaga, suured jahuweskid.

Woronezh, kaupleb wilja ja raswaga, suured jahuweskid. Kubermangus on kuulsad hobustekaswatuse kohad.

Pensa, Sura jõe kaldal, aiaasjanduse kool ja suured wilja-aiad.

Cambow, Zna jõe kaldal, kaupleb wilja, raswa ja nahkadega. — **Cipezk**, Woronehi jõe kaldal, terwise-wee allikad. —

Koslow, Woronehi jõe ääres, tähtis wiljakauplemise keskkoht. — **Morshansk**, Zna jõe kaldal, tähtis kauplusekoht.

Simbirsk, Wolga kaldal, tähtis kaubalinn. — **Sõsran**, Wolga ääres, kaupleb wiljaga.

Saratow (üle 200.000 elan.), Wolga jõe kaldal, kaupleb wilja ja kaladega. — **Kamõshin** ja **Zarizõn**, tähtsad kauplusekohad Wolga ääres.

Samara (ligi 150.000 elan.), Wolga jõe ääres, tähtis wilja-, raswa- ja nahakauplemise poolelt.

6. Stepimaa.

Stepimaaks nimetatakse Suur-Wenemaa kagupoolset osa, Doni jõest ida pool.

Maapind on Stepimaal tafane, ainult põhja pool leidub Kesk-Wenemaa kõrgendiku mäeharufid. Läänepoolses jaos on hääd

Kalmõkkide laager stepis.

mustamullamaad leida, kuna ida pool kohati liiw ja sawi päewawalgele tulewad.

Stepimaal on kuiw mannermaa kliima. Suwel on lääl palaw, aga talwel külm suurte lumetuiskudega.

Metsafid ei ole Stepimaal olemaski, waid lääl on suured rohtlaaned, mida steppideks kutsutakse. Rohi kaswab stepis mehekõrguseks ja maa on lage kui meri. (W. pilt „Maadeteadus I.“ lhk. 63.) Stepimaa on rikas kiwifõõe ja soola poolest. Kiwifõõa kaewatakse Doni mägedest, ja kõige tähtsamad soolajärwed on: Elton ja Baskuntshak.

Elanikud on Stepimaal mitmekelised: kõige enam on suur- ja väikewenelasi. Pääle nende elawad siin weel sakslased, tatarlased, armeenlased, kalmõkid, juudid, kirgislased ja muftlased. Ka eestlasi on siia elama asunud. Rahwa päätegewus Stepimaal on karjakaswatamine. Kariloomade ja hobuste kaswatamine on wäga laialine. Ka põlluharimine hakkab wiimasel ajal hoogu wõtma ja stepid tehtakse põldudeks. Siin külwatakse rukkid, otre, kaeru, nisu ja Türgi nisu, kaswatatakse wiinamarju ja tubakat. Kalapüüdmisest toidawad endid need, kes jõgede ja merede ääres elawad. Wabrikufõõstus ei ole suur.

Linnad:

Nowo-Tsherkask, kasakatemaa walitsuse-asupaik. — **Taganrog**, Ašowi mere ääres, on tähtis kauplusekoht. — **Rostow** (ligi 200.000 elan.) Doni ääres, kaupleb linaseemnetega ja wiljaga.

Astrahan (üle 150.000 elan.), Wolga jõe kaldal, on tähtis kauplusekoht Euroopa-Wenemaa, Kaukaalia ja Kesk-Aasia wahel.

7. Uraalimaa.

Maapinna ehituse poolest wõib Uraalimaad kahte osasse jaotada: ida- ja läänepoolseks. Ida pool on maa mägine, kuid lääne pool rohkem tasane. Uraali mäenõlwadel on aluspind kiwine, teistes kohtades mustamulla põhjaga. Talw on Uraalimaal külm, aga suwi palaw.

Metallikaewanduste poolest on see maanurk kõige tähtsam Wene riigis, sest siit leitakse kiwifõõla ja süsa, rohkel mõõdul rauda, waske, hõbedat, kuldä, plaatinat ja mitmesuguseid kallid kiwä. Nende mäesaaduste wäljatõtamiseks on siin palju wabrikuid tegewuses.

Et Stepimaal rohkesti kiwifõõli leidub, on ta wiimastel aastatel raua kaewanduste poolest Uraalimaast kaugele ette jõudnud, kus kiwifõõtt tarwilisel hulgal ei leidu ja kus selle aset

suuremalt olalt puuüüi täidab, mille walmistamine aga kalliks läheb ja metsafi laastab.

Kõige rohkem elab Uraalimaal suurwenelafi. Pääle nende on siin ka hulk teisi rahwaid, nagu: tshuwalhid, tsheremislid, mordwinid, tatarlased, bashkirid ja kirgiid.

Rahwa päätegewus on põlluharimine. Karjakaswatus edeneb iseäranis lõuna pool jõudlasti. Ka hobuste eest kantakse hoolt. Mesilastepidamine seisab bashkiride juures kõrgel järjel. Uraali mägedest wiivad kaks raudteeharu üle Euroopa-Wenemaalt Siberisse.

Linnad:

Kaasan (150.000 elan.) asub Wolga jõe lähedal, tähtis wabrikulinn, ülikooliga.

Wjatka, Wjatka jõe kaldal, ja Põhja raudtee ääres, kaupleb wiljaga.

Perm asub Kaama jõe kaldal ja raudtee ääres, suurtükiwabrik; Siberist weetakse sinna palju kaupa, mis Nishni-Nowgorodi laadale wiidakse. — **Jekaterinburg** on tähtis mäetööstuse linn ja wabrikutewalitsuse keskkoh, raudtee ääres, mis Petrogradist Siberi läheb. **Werhoturje** asub Tura jõe ääres; lähedal on palju metallasjade wabrikuid. Blagodat'i mäe nõlwakutel murtakse rauafulatamise ahjude tarwis magneedi-rauakiwi. — **Irbit's** peetakse iga aasta suurt laata.

Ufa on kauplusekoht Ufa ja Walge jõe kokkuwoolamise kohal. — **Slatouff's** on sõjariistade-wabrik, linn asub raudtee ääres, mis Moskwaft Siberi läheb.

Orenburg (üle 100.000 elan.) on Urali jõe kaldal; siin wahetatakse kaupafid Kesk-Asia rahwastega. **Ilezk'i** lähedal on suured kiwifoola-lademed.

Ukraina.

Ukraina ehk Wäike-Wenemaa asub Suur-Wenemaaft edela pool, pääasjalikult Dnjepri jõgikonnas, ja ulatab kuni Musta mereni. Kubermangulid on Ukrainas 8: Poltaawa, Tihernigowi, Kiiewi, Wolõni, Podolia, Hersoni, Jekaterinoslawi ja Tauria.

Maapinna ehituse poolest on Ukraina kuni 200 sülla kõrgune kiltmaa, sügawate jõeorgude ja kuristikkudega. Ida ja põhja poole läheb see kiltmaa laumaks. Maastikku toowad siin sügawad jõeorud ja -kuristikud mitmekesidust. Ainult kirdepoolne osa on künkline. Krimmi poolsaarel on Tauria mäed. Loode pool, Dnjepri haru Pripjati jõgikonna madalikkus leidub suurel hulgal järwi ning rabalid. Turbarabad annawad

hääd kütēmaterjaali. Metši leidub pääasjalikult jõgede orgudes. Siin asuwad ka külad ja talud. Raudkiwi ja paekiwi tarwitatakse ehitusmaterjaaliks, ning walmistatakse nendelt kiwiseltidest treppisid, hauaristisid ja raidkujusid. Gipsi weetakse wälja ja liiwakiwist walmistatakse weskikiwa. Kirde pool iseäranis on peene sawi (kaolini) lademeid olemas, millest ahjupotta ja kõiksugu tarberiistu walmistatakse. Mustamulla pinda leidub Ukraina idapoolses osas. Krimmi poolsaarel on aluspind enamasti liiwane, kuid leidub ka sawist ja lubjast maapinda. — Kliima on pehme ja ühesugune iseäranis Krimmi poolsaare lõunapoolsel küljel, kus talwe peaaegu enam tundagi ei ole.

Jõgedel on siin wäga tasane jook, kuid kewadel sünnitawad jõed oma kallastel suuri weepuutusi. Siitmaa jõgedel on harilikult parem kallas kõrge ja pahem kallas madal. Elanikud on suuremalt osalt wäikewenelased, pääle selle elawad siin weel suurwenelased, juudid, poolakad ja teised.

Et rahwast siin wõrdlemisi paksult elab, ning hingemaa tükid sagedasti wäga wäiksed (alla 1 desj.) on, siis rändab siit iga aasta hulk inimesi Siberisse ja mujale. Talupojad haritwad siin põldu wananenud wiisil, kus juures põllud kolmeks osaks jagatakse. Rohutaimede kaswatamine loomade toiduks, on siin tundmata. Põllutõõmasinad tarwitatakse ainult mõisades. Rahwa pää sisetuleku-allikaks on põllutõõ, aiatõõstus ja karjakaswatamine. Kõrrewilja kõrwal kaswatatakse kartulid, suhkrunairid, tubakat, lina ja kanepit. Põllutõõ kannatab sagedasti kahjulikkude putukate ja rahesadude läbi. Aedades kaswatatakse puuwilja, mis osalt kuiwatatult müügile läheb. Idapoolsetes maakondades kaswatatakse ka melonisid ja arbuusisid. Koduloomadest peetakse hobusid, sarwloomi, lambaid, sigu ja kitsi, kirde pool on ka kodulindude kaswatamine nimetamisewäärt. Loode pool on metsatõõstus tähtis: palkisid ja laudu weetakse suurel hulgal wäljamaale. Wabrikutõõstuses on suhkruwabrikud kõige tähtsamad, ka jahuweskid ja tubakawabrikud on nimetamisewäärt.

Kaubawedu läheb suurelt osalt Dnjeperi jõe ja Odesa linna kaudu.

Tähtsamad linnad:

Shitomir, kaupleb wiljaga. — **Ostrog**, kalewiwabrikutega.

Kamenez-Podolsk on wanaegne kindlus. — **Mohilew** asub Dnjestri jõe kaldal, tubaka- ja suhkruwabrikud, wiinamarjaistandused.

Kiiew, Dnjeperi jõe paremal mägisel kaldal, (500.000 elan.) on wäga wana Wene linn, Ukraina hariduse, tõõstuse ning kaubanduse keskkoht. Siin on palju suhkru-, wiina- ja maiusasjade-

wabrikuid. Linnas on ülikool ja politehnikum. — **Berditshew'i** elanikud on enamasti juudid. Siin kaubeldakse hobustega.

Tshernigow, Desna jõe kaldal, kaupleb wilja ja kanepiga. **Njeshinis** asub keeleteaduse institut, linn kaupleb tubakaga ja kurkidega. — **Gluhow**, kaupleb wiljaga.

Poltaawa, Worskla jõe kaldal, kaupleb rohkesti willa ja hobustega. — **Krementshug**, Dnjepri jõe ääres, on Liibawi—Romnõ raudtee lõpujaam; see raudtee ühendab Lääne merd Dnjepri jõgikonnaga. Linnas on tubakawabrikud, siin kaubeldakse wiljaga, willaga ja mefaga.

Herfon, Dnjepri jõe kaldal, on tähtis kauplusekoht. **Kriwoi Rog'i** juures on tähtsad rauakaewandused. — **Odesa** (600.000 elan.), Musta mere kaldal, kõige tähtsam kauplusekoht Lõuna-Wenemaal, on oma tähtsuse poolest teine sadam Musta mere ääres; ülikool, palju wabrikuid ja muid tehaseid. **Nikolajew**, (üle 100.000 elan.), Lõuna-Bugi kaldal, on sõjasadam ja kaubalinn, — **Jelisawetgrad**, (100.000 elan.), kaupleb kariloomadega ja hobustega.

Jekaterinoslaw, (üle 150.000 elan.), Dnjepri jõe kaldal, kaupleb wiljaga, soolaga jne. — **Bahmut'i** lähedal on kiwifoola ja kiwiõie kaewandused.

Sewastopol, Krimmi poolsaarel on sõjasadam. — **Talta**, Krimmi poolsaare lõunafalwal, aiatööstus ja mere-lupeluskohad. Linna ümbruses on palju suwemajasid ja end. keiserlikud loslid. Üks kõige toredamatest losidest on siin **Alupka** loss. **Feodosia**, kaubasadam.

Loode-Euroopa.

Pääle Islandi ja mõne vähema saare tulewad Loode-Euroopa juurde Briti saared, Daanimaa ja Skandinaawia poolsaar arwata. Merekallaste wormide, kliima, taimede, elajate ja rahwa poolest on nimetatud maadel suur sarnadus üksteisega. Ka Soomemaal on enam sarnadust Loode-Euroopaga kui Ida-Euroopaga.

Merekalda wormi poolest on need maad wäga rikkad poolsaarte, neemede, lahtede ja kääruude poolest. Kliima on siin niiskem, kui mujal Euroopas. Sooja merewoolu Golfstromi tõttu on siin ka soojem kliima, kui harilikult selle laiuskraadi all. Golfstromi mõjul on talwel Jirimaal soojem kui Milanos, ja Atlandi mere wesi on talwel Põhja-Norra rannas soojem kui wesi Mustas meres. Sooja kliima tõttu wõib siin nende laiuskraadide all, kus Aalias ja Ameerikas maapind üles ei sulagi, weel põldu harida. Näit. walmiwad Skandinaawia poolsaare läänerannas õunad weel 66½ laiuskraadi all, kirsiid 66. kraadi all ja nisu

64. kraadi all. Kuni 70. laiuskraadini kasvatatakse veel otre, kaeru ja kartulid. Niisama kaugele ulatab ka männimetsade põhjapoolne piir.

Harimiseks kõlbulikkude maad on aga üleüldse vähe. Suured maapinna jaod on järvede, turbafoode ja rabade all, millede tekkimisest niiske kliima jõudlasti on edendanud. Karjamaadest ei ole puudust. Sellepärast on koduloomade kasvatamine siin tähtis tööharu. Suur jagu nimetatud maade elanikudest saab oma ülespidamise kalapüügist. Iseäranis tähtis on heeringate ja rahnakalade ehk rootskäärde püük. Siin elavad rahwad on suuremalt jaolt Germaani suguharust, heledate silmadega, walkjate juukstega ja kõwa kehaehitusega.

Soomemaa.

(570.000 □-kilom. 3.000.000 elanik. 1 □-kilom. pääl 8 inim.)

Euroopa põhjapoolses osas, Eestimaaft põhja pool, Soome lahe läbi temast lahutatud, asub **S o o m e m a a**. Soomemaa piiriks on põhja pool Norramaa, lääne pool Rootsimaa ja Põhja laht, lõuna pool Soome laht ja ida pool Wenemaa. Soomemaa mererannad on suuremalt osalt kõrged ning kaljused, kus karid laevasõitu takistavad, iseäranis udusel ilmal. Suurel hulgal siin leiduvad merekäärud pakuvad häid sadamaid. On kindlaks tehtud, et Soomemaa rand, niisama kui Eestimaa oma, pikkamisi kerkib, umbes 2—3 jalga saja aasta jooksul. Selle tõttu on ka waja olnud mõnda sadamalinna teise koha pääle üle wiia (näit. Pori ja t.), sest ajajooksul oli kalda kerkimise tõttu meri linnast ikka enam ja enam taganenud. Et Läänemeri wähe soolane on, siis külmas ta talwel laialt kinni. Soomemaa edelapoolne rand on käärudest kõige rikkam, siin leidub ka kõige enam saari, milledest Ahwena saared kõige tähtsamad on.

Maapind. Soomemaa on ka alg-aja lademetest (raudkii wiist ja t.) põhjaga lauslikmaa, mis ainult kohati üle 200 meetrerepinnast kõrgemale tõuseb. See lauslikmaa nõnda nim. „Balti kilp“ ulatab lääne pool üle Rootsimaa Norramaani ja läheb keskel nii madalaks, et ta Põhja lahe sünnitab. Põhja lahest ida pool asub Soomemaa, lääne pool — Rootsimaa. Maa-keri alg-ajast saadik on Soomemaa suuremalt osalt ikka mairamaa olnud ja ei ole teda mitte kunagi pikemat aega merewood katnud. Sellepärast leiame meie siin ka wäga arwa alg-aja lademetest pääl mereweetegewuse läbi sündinud lademeid (liiwakiwi, marmor ja m.). Tuule ja sademetest läbi sajatuhandate ja miljonite aastate jooksul on alg-aja mäed ja kõr-

gendikud tafandatud. Iseäranis suuri muutusi sündis siin jääajal, kus Soomemaa suure Skandinaavia-Wene jääliugustiku all oli, mis loode poolt kagu poole väga pikkamisi edasi nihkus. Jää liikumise läbi tekkisid siin kaljufel maapinnal suured praod, waod ja orud, mis pääle wee kadumise mailamaal weega täidetuks jäid ja järwi ning soolid sünnitasid. Mis siin harilikult mägedeks nimetatakse, ei ole muud kui järwede ja jõgede wahel olewad weelahkmed, s. t. seisma jäänud kaljujaod. Kõige kõrgemad an need weelahkmed Soomemaa põhjapoolses osas, Põhja-Jäämere ja Läänemere Põhja lahe jõgikondade wahel. Tähtsam nendest on kuni 600 meetr. kõrge „Maafelka“ („maafelg“) — graniidi maafeljak, mis Norra-Rootsimaa raja äärest algab ja säält lõuna poole pöörab, kus ta mitmesle harusle jaguneb. — Suured kaljud on sammaldega ja okaspuudega kaetud, kelle juurewarred sagedasti üsna paljalt maapinnal näha on. Iseäraliseks tähtsaks Soomemaa loodusliseks rikkuseks peab turwast nimetama, mis alles wiimase ajal küte- ja wäetisainena laiemalt on tarwitusele wõetud.

Pool kõigest Soomemaa pinnalt on põlluharimiseks täitsa kõlbmata, 40% on metsa all ja ainult 10% kõigest maapinnalt on harimiseks kõlbulik sawine ehk liiwane põld.

Järwed ja jõed. Mitte kuskil maakera pinnal ei leia meie nii palju järwi kui Soomemaal, mille pärast seda maad ka „tuhande järwe maa“ hüütakse. Kõikidel Soomemaa järwedel on väga loogelised kaldad, wesi on nendes selge. Järwed on siin suuremalt osalt kärestikkudest ning koskedest rikaste jõgede läbi ühendatud. Niisama lugused on ka need jõed, millede läbi järwed oma wee merde saadawad. Saima järw, kõige suurem Soomemaa järwede seas, on tõepoolest suur järwede kogu. Saima kaewand ühendab järwe Soome lahega. Soome lahe ääres, kus Saima kaanal algab, asub tähtis **Wiiburi** kaubalinn. Saima järwest woolab **Wuoksa** jõgi (kuulsa **Imatra** koskoga) Laadoga järwe. Saime järwe ääres asub tuttawa suwituskohi **Lappeenranta** (Willmanstrand). — **Päijäne** järw saadab oma wee **Kymmene** jõe kaudu Soome lahte. **Näsi**, **Oulu** ja **Kemi** järwed saadawad oma wee Põhja lahte. Näsi järwe juures on **Tampere** weekosk, kõige toredam ja suurepäralisem Euroopa weekoskede seas. Selle weekose jõud paneb Tampere tööstuse ringkonna wabrikutes ja töökodades malinad käima. Siin asub Näsi järwe kaldal üks kõige tähtsamatest Soomemaa wabrikulinnadest **Tampere** (Tammerfors), puuwillase riide, kalewi- ja masinawabrikutega.

Kliima. Teiste sellefama geograafilise laiuse all olewate maadega võrreldes, on Soomemaa keskmine aastatemperatuur kõrgem, kus juures siin talw pehmem on ja suwi jahedam. Pääle selle on Soomemaa kliima kaunis niiske. Neid kliima

omadusi wõib sellega seletada, et Soomemaa Atlandi ookeani lähedal asub, aga veel enam sellega, et siin läänetuuled walitsewad. Kewade algab siin hiljemalt kui harilikult selle lause all, sest sulaw mere jää jahutab õhu ära. Sodemeid on kõige rohkem lõuna pool. Wäga kahjulikuks nähtuseks peab siin sagetaid, aga täiesti juhuslisi hommikukülmasi arwama, mis kewade poole suwet, iseäranis kartulipõldudele suurt kahju teewad, ja kartul on siin rahwa päätoiduaine.

Taimekasw. Kõrgendikud põhjarajal wälja arwatud, asub Soomemaa okasmetfide wöös, männa- ja kuusepuudega, millede seas kadakas, kask, haaw ja lepp ette tulewad. Rukist ja otra külwatakse kuni põhja nabajooneni, kaera, lina ja kanepi kaswatus lõpeb lõuna pool sellest joonest ära.

Rahwas. Soomemaa elanikkudest on üle 86⁰/₁₀ meie kõige lähemad sugulased — soomlased, umbes 13¹/₂⁰/₁₀ on siin rootslasi ja ¹/₂⁰/₁₀ ümber teisi rahwaid (wenelasi ja laplasi.)

Rahwa töö ja aine line ning haridusline järg. Suurte metfide tõttu on ka wäljaveetawad palgid rahwale tähtfaks sisetuleku-allikaks saanud. Metfad on Soomemaa rikkuseks, sellepärast kantakse siin ka metfide eest suurt hoolt. Metfad on tükkideks jaotatud; iga aasta raiutakse üks tükk maha, nõnda et seni kui wiimane metfatükk maha on raiutud, esimene osa juba jällegi palgimetsaks on sirgunud. — Metfa ja metfafaaduli (waiku ja tõrwa) weetakse Soomest Põhja lahe ääres, Oulu jõefuus asuwa Oulu (Uleaborg'i) sadamalinna kaudu wälja ja ka temast lõunapool asuwa Nikolaikaupunki sadamalinna kaudu. Puukaupa weetakse wälja ka Soome lahe ääres asuwate Kotka ja Wiiburi sadamalinnade kaudu.

Mäetööstus on Soomemaal ka kaunis kõrgel järjel. Iseäranis palju murtakse raudkiwi. Soomemaa elanikkude päämure on põllutöö, mida hoolega tehtakse. Kuid põllupind ei ole siin wiljalisitat, waid suuremalt osalt kaljune ja soone. Sellepärast nõuab maa põllukstegemine palju aega ja waewa. Siin kaswanud wilja ei jatku mitte kõigile, waid seda tuuakse wäljamaalt juurde. Ainult kitsal ranna lausikmaal on põllupind parem. Siin külwatakse rukist, kaera ja lina.

Karjakaswafamine on Soomes hästi edenened ja annab paljudele päätoidust. Piimatalitused on siin eeskujulikult sise läätud.

Mere ja järwede kallastel püütakse suurel hulgal kalu. Selle pääle waatamata, et Soomes kiwisüsi ei leidu, seisab wabrikutööstus siin kaunis kõrgel järjel. Soomlased oskaid oma weekoskede jõudu tarwitada: kukkuwat weejõudu sundiid nad elektrimalinaid liikuma panema, ning wiimased an-

nawad wabrikutele ja tehastele tarwilist elektri jõudu mootoride käimapanemiseks. Kõige tähtsamad on siin paber-, lõuendi-, puuwillase riide-, tulefiku- ja rauawabrikud. Soome wabrikulinnadest on Tampere kõrwal nimetamisewäärt: **Turku** (Åbo) ja **Pori** (Björneborg) Soome edelapoolsel kaldal.

Hariduse poolest seisawad soomlased kõrgel järjel, kirjatskamataid ei ole Soomes peaaegu olemaski.

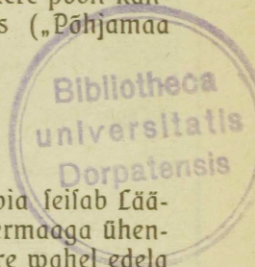
Kaubandus. Soomemaalt weetakse wälja Lääne-Euroopasse pääle metsa ja metsasaaduste kõige enam wõid. Soome wabrikukaupa tarwitab rahwas siin suuremalt jaolt ise ära, Wenemaale saadetakse paberit, klaasi, malmi ja lõuendit. Soomemaale weetakse leiba, ja teisi toiduaineid, suhkurt, kohwi, petroleumi, rauda ja mitmesuguseid wabrikutööstusele tarwilikka tooreid aineid. Kaubalinnadest wõiks weel nimetada **Tornio** (asub Tornio jõesuus, kaupleb nahkadega), **Turku** (Åbo) ja **Hangonieme** (Hango) mõlemad Soome edelapoolsel rannal. Hangonieme on ka tähtis supeluskoht ja sadamalinn. Säält kaudu sõidab iga aasta hulk wäljarändajaid Soomest wäljamaale omale uut kodukohta otlima.

Kõige tähtsam Soome tööstuse ja kaubalinn on — **Helsingi** (Helsingfors) 150.000 elan., Soomemaa päälinn, Rootsi kuninga Gustaf-Adolfi asutatud. Siin linnas on Soomemaa kõrgemad walituse-asutused ja ülikool ning politehnikum. Helsingi on täiesti suuremate Lääne-Euroopa linnade laadi, siin on suured awalikud platsid, laiad ning puhtad uulitsad ja kenad jalutamisepaigad, ka rahwa hää käekäigu eest hoolitsewad ja häätegewad asutused on otstarbekohaselt korraldatud. Helsingi on Soomemaa tähtsam tööstuse ja kauba linn. Mere poolt kaitseb linna tugew **Wiabori** (Swearborg) kindlus („Põhjamaa Gibraltar“). —

Skandinaawia poolsaar.

Kõige suurem Euroopa poolsaar Skandinaawia seisab Läänemere Põhja lahe ja Põhja-Jäämere wahel mannermaaga ühenduses. Siit läheb ta Atlandi ookeani ja Läänemere wahel edela poole. Skandinaawia poolsaare lõunapoolne ots on laiem ja jaguneb Skager-Raki lahe läbi kaheks wähemaks poolsaareks.

Maaplnd. Poolsaare läänepoolne jagu, Norramaa, on kõrge kiltmaa, lääne pool kõrgete, järjult merde langewate kallastega. See kiltmaa on jõeorgude ja merelahtede läbi mitmesse osasse jaotatud, mis fjeldideks kutsutakse. Fjeldid on igawese lumega kaetud ja nendest ulatawad suured jääliugustikud alla orgudesse. Fjeldides leidub kuni 2600 meet. kõrgeid mäetippusid (näit. Galdhøpig Jötunfjeldis). Nõnda kui meil Soome lahe

lõunakaldal Eestimaa kõrge paekallas („glint“) järlult alla lan-
geb, nii on ka Norra kiltmaa idapiir Skandinaawia poolsaarel
järlu kallaku („klint“) läbi ära tähendatud. See järsk kal-
lak läheb Skandinaawia poolsaarelt pikuti läbi, lõuna pool,
Stavanger'i linna juurelt algades ja põhja pool, Wene rajal
lõppedes.

Nimetatud järlult kallakult ida pool, Rootsimaal, on raud-
kiwi põhjaga tafandik „Balti kilp“, millest meie ülewalpool kõ-
nelesime. Rootsimaal on selle tafandiku lõunapoolseks piiriks
lauikmaa, mis Skager-Rakilt algab ja Läänemereni ulatab.
Sellest lauikmaalt on terve rida suuri järwi. Sellest lauikmaalt
lõuna pool on Lõuna-Rootsi künkline maa.

Skandinaawia läänerrannal on hulk neemetid, poolsaari ja
käärusid. Need käärud on kitsad, harilikult ka sügawad ja sa-
gedasti üle 100 wersta pikad; neid piirawad mõlemalt poolt
kõrged kaljuseinad. Neid käärusid nimetatakse merekoolu-
deks ehk fjordideks. Fjordid ei lähe mitte otse manner-
maa sisse, waid on väga keerulised ja lopilised. Fjordid ja
nendele pikendusteks olewad orud pakuwad toredaid waate-
piltisid.

Norra lõunapoolses jaos on Kristiania fjord kõige
suurem merekoold. Tema pikenduseks on Norramaa kõige täht-
sama jõe Glom'i org. Läänerrannas on Hardanger-, Sogne-
ja Trondhjem fjord kõige tähtsamad.

Läänerranda mööda, põhja poole kuni Nordkyni nee-
meni, on suur hulk kaljusaarekeli, mida ikäärideks kutu-
takse. Mida kaugemale rannast, seda madalamad ja vähemad
on need saarekesed. Kus nad ära lõpewad, seal on weel kau-
gel weeluseid kaljusid leida. Need saarekesed ja kaljud on
meresõitjatele väga hädaohtlikud, teed nende wahelt läbi leiab
ainult Norra kalamees ja loots. Põhja pool nabajoont, 68.
põhjalaiuse-kraadi all, on kõige suurem saarekete kogu Norra
rannas: Lofoti saarestik.

Jõed ja järwed. Skandinaawia poolsaarel on rohkesti
jõgesid ja järwi. Jõed jooksewad siin suuremalt jaolt kagu poole,
selt sinnapoole läheb poolsaar laumaks. Skandinaawia lääne-
rannas langewad mäed järsku merde, sellepärast siin suuri jõ-
gesid ei ole, waid jõed woolawad kohiledes kaljudest alla, õige
kõrgeid weekoskesid sünnitades. Suur osa maapinnalt on jär-
wede all, Rootsimaal üle 8% kõigest maapinnalt. Ka Root-
simaa jõed ei ole suurelt jaolt muud, kui rida kitsaid järwe-
keli, mis üksteisega weekoskedest rikaste jõgede läbi ühenduses
seisawad.

Pääle Soomemaa rajal olewa Torneå ja tema harujõe
Muonio on Skandinaawia poolsaare idapoolses osas kõige
tähtsamad jõed Dal ja Klar, milledest wiimane suurde Wener'i

järwe woolab. Sellest järwest jookseb Göta jõgi Kalfegati wäina. Wetter'i järwest woolab Motala jõgi Läänemerde. Mõlemad järwed on kaanali läbi ühendatud ja Motala jõgi kaanali läbi laewasõidule kõlblikuks tehtud. Niiwiisi on nende nõnda nim. Göta laewasõidu kaanalite läbi Läänemeri Saksamerega ühendatud.

Kliima ja loodus. Skandinaawia poolsaarel walitseb niiske ja paras merekliima. Et pilwed edelatuultega tulewad, siis saawad mägede lääneküljed palju enam sademeid kui poolsaare idapoolne osa, Rootsimaa. Poolsaare läänekaldad on Golfstromi mõju läbi ka soojemad kui Rootsimaa. Suwi on poolsaare idapoolses osas soojem kui läänepoolses, aga talw palju külmem ja rohkete lumesadudega, iseäranis 60. põhjalaiuse-kraadist põhja pool. Poolsaare lõunapoolses osas kaswawad ka juba tamme- ja bukipuud. Ülepää on Skandinaawia poolsaar oma looduse poolest üks kõige wäesematest Euroopa maadest. Suur osa maapinnast on igawese lumega, jäälugustikkudega ja kaljudega kaetud, wõi soode ja järwede all. Sellepärast elab siin ka wähe rahwast, nimelt 1 □-kilom. pääl.

Rootsi kuningriik.

(450.000 □-kilom. ja 5¹/₂ milj. elan.. 1 □-kilom. pääl 12 inim.)

Et Rootsimaa (Rootsi k. Sverige) Läänemere ääres asub, siis on tal selle mere kaudu elaw läbikäimine Euroopa mannermaaga. Selle tõttu on ka Rootsimaa ajutiselt Läänemerele tähtsat osa mänginud ja oli 17 aastasaja lõpul peaaegu kõik selle mere rannamaad oma alla heitnud.

Wäga tähtsaks rahwa sisetuleku-allikaks Rootsimaal on metsad. Kivisõe puudusel tarwitatakse puid ka wabrikutes kütteks. Pääle selle weetakse puid Põhja lahte woolawate jõgede kaudu suurel hulgal iseäranis Inglismaale. — Rootslaste püütöö on põlluharimine. Iseäranis Lõuna-Rootsimaal (Skåne maakonnas) seisab põllutöö kõrgel järjel, sest et kliima siin soojem ja põllupind parem on. Siin on suured tasandikud wiljapõldudeks muudetud. Praegu on wili Rootsimaa kõige tähtsam wäljawaekaupe (pääasjalikult kaeru Inglismaale). Mäetöö on Rootsimaal õitsewal järjel. Tähtsad on Kesk-Rootsimaa raua kaewandused ja rauamäed Gellivara ja Kiruna juures põhja pool. Rootsi raud on oma puhtuse ja sitkuse poolest kuulus. Tööstuseharud on maatoodete kohased: mäetöö, puu- ja metallitööstus.

Rootsimaa rikkus seisab põlluharimises, metsades, mäekaewandustes ja weekoskede jõus, kuid wiimaseid tarwitatakse alles jaolt.

Nimetamisewäärt on ka kalapüük mererandadel ja järvedes. Ehk küll rahwas Rootsimaal nii mitmel töö-alal omale eluülespidamist wõib leida, rändab siit iga aasta palju rahwast wälja.

Pääle rootslaste (Rootsi k. svenskar) elawad weel Soomemaa rajal soomlased ja põhja pool lapsed.

Tähtsamad linnad. Rootsimaa päälinn on **Stockholm** (üle 400.000 elan.), wiljarikka ja toreda ümbrusega wäina ääres, mis Mälari järwe Läänemerega ühendab. Stockholm on üks kõige ilusamateist linnadest Euroopas. Ta on kõige tähtsam Rootsimaa kaubanduse- ja tööstuslinn. Siin on ka ülikool. — Stockholmist kirde pool on kuulus ülikoolilinn **Upsala**. — Dali jõgikonnas asuwad Rootsimaa kõige tähtsamad mäetöö-linnad: **Fahlun** wasekaewandustega, **Dannemora** rauakaewandustega ja **Sala** hõbedakaewandustega. — Nende linnade saadufid weetakse **Gefle** kaubalinna kaudu wälja.

Stockholmist lõuna pool, Läänemere ääres, asub Stockholmis järele Rootsi kõige tähtsam tööstuslinn **Norrköping** (norrfhöping), suurte kalewibabrikutega. Wetteri järwe lõunapoolsel kaldal asub **Jönköpingi** (jöntfhöpingi) linn, tähtis tuletiku wabrikute poolest. — Läänemere ääres, Ölandi saare wastas on sadamalinn ja merekindlus **Kalmar**. — Göta jõesuus on Rootsi teine kaubalinn **Göteborg** (140.000 elan.), suurte wabrikutega. Göteborg on suure weetee ääres, mis jõgede ja kaewandite abil Kattegati wäina Läänemerega ühendab. — Sundi wäina ääres, Kopenhageni wastas, asub Rootsi kolmas kaubalinn **Malmö**. Siit sõidawad aurulaewad Daani- ja Saksamaale. —

Norra kuningriik.

(ligi 325.000 □-kilom. ja ligi 3 milj. elan.; 1 □-kilom. pääl 7 inim.)

Norra kiltmaal on wäga karm loodus, sellepärast elab liin kaugelt suurem osa rahwast külmade põhja- ja kirdetuulte eest kaitsstud Atlandi ookeani merekoolude randadel. Siin on Golfstromi merewoolu tõttu kliima palju soojem kui harilikult sellel sama laiuskraadide all. Kalapüügi ja merekaubanduse läbi elatawad endid siin ka $\frac{2}{3}$ kõigist Norramaa elanikutest. Juba keikajal olid norralased, normannide nime all, kui julged meresõitjad ja kardetawad mererööwolid tuttawad. Oma meresõitudel on nad Islandi saarele, Gröönimaale ja Põhja-Ameerika mannermaa kirdepoolsele rannale jõudnud.

Metsa- ja puutööstus annawad norralastele ka hääd sissetulekut, sest wäikes osa Norra maapinnast on metslaga kaetud (kuused, männad ja kased).

Kiwiõõ puudumise tõttu ei ole wabrikutõõstus, iseäranis siin leitawate metallide ümbertõõtamine, mitte edenenud, sest Terawmägede saartelt toodawast kiwiõõst ei jatku kuigi palju. Wabrikutõõstusel on siin aga suur tulewik, kui suurte weekoskede jõudu („walge kiwiõõsi“) masinate käimapanemiseks wabrikutes enam tarwitusele wõetakse.

Pääle kalade (suured tursakalad, heeringad ja m.) weetakse Norramaalst kõige enam metsa, puukaupa ja paberit wälja.

Norra rand.

Rahwahariduse poolest on Norramaa üks esimestest Euroopa riikide seas, sest waewalt leidub siin inimest, kes lugeda ja kirjutada ei oska. Rahwakoolis on õpetus sunduslik ja maksuta.

Tähtsamad linnad. Norra kuningriigi päälinn ja tõõstuse, kaubanduse ja waimuelu keskkoht on **Kristiania** (üle $\frac{1}{4}$ milj. elanik.), Kristianifjordi kaldal. See linn on ka selle poolest tähtsaks saanud, et ta ümbruses wiljarikkad põllud ja suured raulademed on. Pääle selle on linnal hää sadam ja ta on raudteede läbi kõikide Skandinaawia poollaare tähtsamate linnadega — Stockholm'i, Göteborg'i ja Trondhem'iga ühendatud. Aurulaewade abil seisab Kristiania tähtsamate Inglise ja Läänemere linnadega ühenduses. — Kristianiaist edela pool asub **Kongsberg**'i linnake, hõbedakaewandustega. —

Norramaa lõunapoolses osas on **Kristiansand**'i sadamalinn; ta on korrapäralisemalt ehitatud linn Norramaal. — Wiimastest loode pool on **Stavanger**, väga tähtis heeringapüügi poolest. — Norra läänerannas, Hardanger- ja Sognefjordi vahel, asub **Bergen**, kalakaupluse poolest kõige tähtsam Norra sadamalinn. Iseäranis palju weetakse siit heeringaid ja kuiwatatud turvakalu välja. Bergeni maakond on väga niiske kliimaga: vihma sajab siin õige rohkesti. — Bergeniist põhja pool on **Trondhjem**, viljarikas maakonnas. Linn on raudteede läbi Läänemerega ja Skager-Rakiga ühendatud. Välja weetakse siit puid, aiawilja ja waske, mida **Rõraas**'e (rööroole) linnas kaewatakse. **Narvik**'i linna kaudu weetakse Terawmägede saarestikult kiwisüli Norra- ja Rootsimaaale. — Põhja-Jäämere kaldal on **Hammerfest**, kõige põhjapoolsem linn maakera pinnal. Detsembrikuu sees ei tõuse päike siin terve nädala jooksul ja niisama ei lähe päike suwel juulikuus nädala jooksul looja. Sellel linnakel on hää sadam, mis ilmiski kinni ei külma.

Daani kuningriik.

(ilma afumaadeta 40.000 □-kilom. ja ligi 3.000.000 in., 1 □-kilom. pääl 69 inimest).

See väike riik asub Jüti poolsaarel ja sellest ida pool olewate saarte pääl. Wiimastest on Seeland ehk Sjælland, Sünen, Laaland (lõllan), Langeland, Falster, ja Bornholm kõige tähtsamad. Atlandi meres on Färöeri saarestik ja Islandi saar Daani päralt.

Daanimaa läänepoolseks piiriks on Saksa meri, põhjapoolseks Skager-Rak'i ja Kattegat'i väinad ja idapoolseks rajaks Läänemeri. Lõuna pool puutub ta Sakslamaa külge. Oma õnneliku seisukoha tõttu Sakia ja Läänemere vahel walit- ses väike Daani riik mitme aastasaja jooksul laewafõidu üle mõlemate merede kaudu.

Maapind ja loodus. Põhja-Sakslamaa lausikmaa läheb kirde poole edasi, Jüti poolsaarele. Selle poolsaare idakallast mööda läheb rida künkaid kuni poolsaare põhjapoolse tipuni, Skagen'i neemeni. Need künkad on jaolt tamme- ja buki- mettadega kaetud. Küngaste vahel on liiwase sawipinnaga orud, hääde põldude ja aasadega. Mägeliid Daanimaal ei olegi. Idarannas on suured sügawad merekoolud, hääde sadamatega. Merekooludest on Limfjord kõige tähtsam. Idarannal alub ka tööstuse ja kaubalinn Aarhus (oorhus).

Lääne pool on maapind tasane ja madal, väga kehwa soole ja liiwase maapinnaga. Harwa leidub siin liiwast sawi- pinda ja uhtmaad, kus põlluharimine ja karja-, iseäranis lam-

bakaswatamine wõimalik on. Madal, liiwane läänerand on luitede ja osalt ka muldede läbi merewoogude eest kaitstud. Siin on hulk landulid, mis nüüd osalt kuiwaks on lastud ja karjamaaks muudetud. Teised on kõige kurwemad maakohad Daanimaal. Jüti poolsaare läänerannas puuduwad merelahed ja selle tõttu ka sadamad, Sagedad tormid teewad ta mere- sõitjatele hädaohtlikuks.

Daanimaa saartest on ainult Bornholm künkline, teised on madala ja lau maapinnaga. Põllupind on siin sawine ning wiljarikas ja annab hääd wilja- ning heinasaaki. Daani saarte suurem ilu on toredad bukimefsad.

Saarte wahelt läbi wiiwad kolm wäina: Sund, Suur ja Wäike Belt Läänemerest Saksa merde. Kõige tähtsam nendest, sest kõige lähem ja otsem, on Sund (Örefund), Seelandi saare ja Skandinaawia poolsaare wahel.

Kliima. Daanimaal on täiesti pehme merekliima. Keskmise aastatemperatuur on Jüti poolsaarel + 7 kuni + 8° C. Läänerrannas on kliima natuke soojem kui idarannas, Jüti poolsaarel külmem kui saarte pääl, kus talwel sagedasti ei külmetagi.

Rahwas. Daanlased on Germaani suguharust ja Luteruse usku. Nad räägiwad Daani keelt, mis ka Norramaal kirja- keeleks on. Rootsi keelega on Daani keelel suur sarnadus. Rahwahariduse poolest seisab Daanimaa Euroopa riikide seas esimesel kohal.

Daanimaa elanikkude päättö on põlluharimine ja karjakaswamine. Mõlemad on siin nii kõrgel järjel, et nad teistele rahwastele eeskujuks wõiwad olla. Rukki kõrwal külmatakse ka eru ja wäiksel mõõdul nisu. Ka suhkrunairi kaswatamine on wiimasel ajal jõudfasti edenenu. Kooduloomadest kaswatatakse hobuseid, weiseid, lambaid ja sigu. Suurt rõhku pandakse piimatalituse ja iseäranis wõiwalmistamise pääle.

Rannarahwale annab ka kalapüük ühe jao päätoidust.

Wabrikutööstus ei ole nimetamisewäärft: siin puudub kiwisüsi ja weekoskede jõud. Wäga tähtis on aga Daanimaa kaubitsemine, sest Daanimaa on kahe mere wahel ja tähtsate mereteede ääres. Wälja weetakse wõid, lambawillu ja wilja.

Mitte kuskil Euroopa riigis ei ole rahwas nii jõukas ja oma olekuga rahul, kui Daanimaal.

Daani riigi walitfufeworm on piiratud ainuwalitfufus. Parlament on kahest kojast (Folketing ja Landsting) koos. Folketingi liikmed walib rahwas, kuna Landstingi liikmed ainult jaolt walitakse, jaolt walitfufuse poolt nimetatakse.

Seelandi saare idarannal asub tore riigi päälinn **Kopenhagen** ehk **Kjöbenhavn** (kööbenhaun; agulifega kokku 600.000.

inim.). Kopenhagen on Daanimaa politikaline, kaubanduse, tööstuse ja waimuelu keskkoht. Linna edenemise ja õitsemise põhjuseks on ta suur kauplemine. See wõis siin sellepärast nii edeneda, et Kopenhagen tähtsa mereteede ääres on. Pääle selle on linnal wäga hää sadam, sest meretuulte ja -woogude eest kaitsneb teda Amager'i saareke. Kopenhagenis on Daanimaa ülikool ning teised kõrgemad õpeasutused ja Skandinaawia muinasasjade muuseum.

Fär-öer (lambasaared) asuwad Atlandi ookeani põhjapoolses osas. Siin külitakse otre ja wähesel mõõdul ka kaeru. Aedades kaswawad saare- ja wahtrapuud; metsad puuduwad täiesti. Mäekülgedelt leiawad lambad omale toidust. Lambad on elanikkude suurem rikkus. Kalapüük annab rohket saaki.

Islandi saar.

Island, üks kõige suurematest Euroopa saartest (100,000 □ kilom.), on tulemägede sünnitus. Siin elab 80.000 inimest. Need on norralased, kes sinna elama jäid, kui Norramaa ennast Daanimaalt lahti löi. Rahwas elab enamasti ranna äärt mööda ja orgudes. Saar on suuremalt osalt jäälademikkudega, tühjade laawawäljadega ja liiwakõrbetega kaetud. Siin on rohkesti suuri jääliugustikka, tulemägesid ja keewa wee allikaid. Wiimastest on Geysir kõige tähtsam (w. pilt Maadeteadus I. lhk. 27). Põlluharimine on wõimata. Kõige tuttawam tulemägi on siin Hekla. Metsa ei ole siin pea sugugi, — ainult mõned kidurad kased ja wäikesed pojupõõsad puutuwad silma. Elanikkude tähtsamad tegewuseharud on karjakaswamine, kala-, hülge- ja linnupüük. Toidutaimedest kaswatatakse siin ainult kartulid ja kapsaid. Loomadest peetakse siin kõige rohkem lambaid.

Islandi päälinn on Reykjawik (reekkjawik). Siin on gümnaasium ja ülikool, trükikojad, mitu ajalehte ja kirjanduselelts.

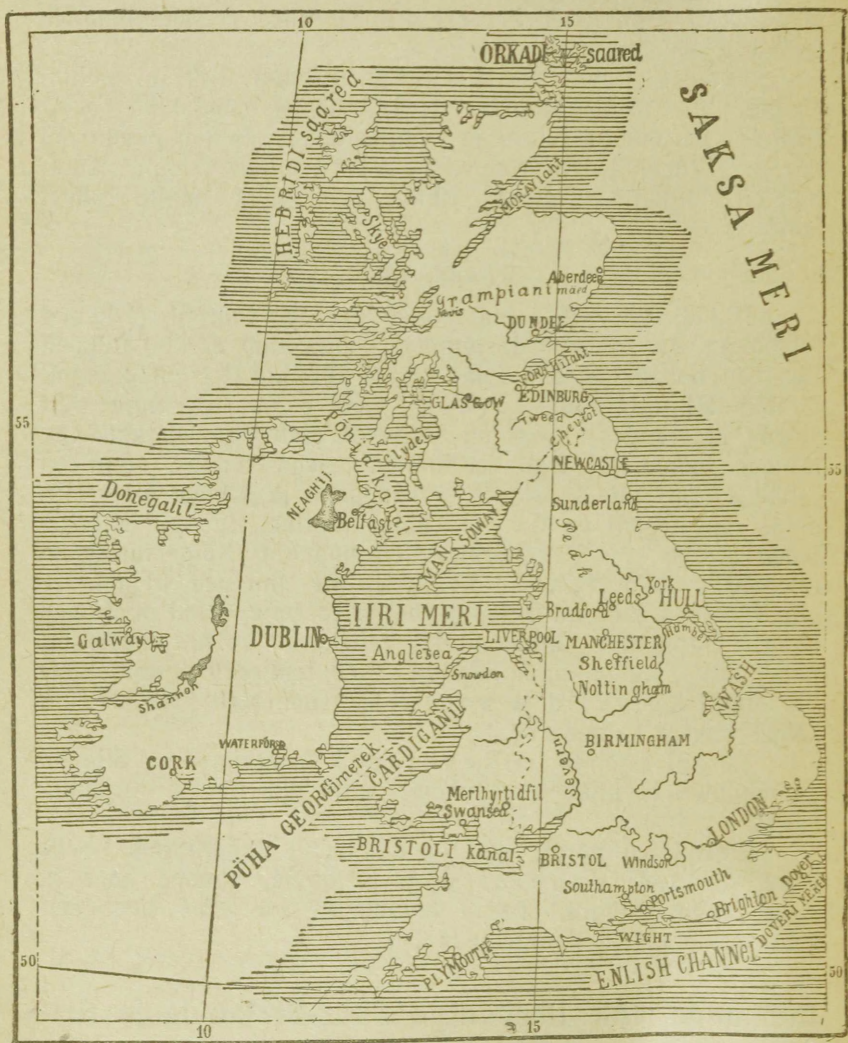
Daanimaa päralt on Ameerikas Gröönimaa. Selle saare elanikud, daanlased ja eskimod, elawad kala- ja mereloomade püügist. Daani asundustes on elaw kaubawahetus eskimode ja daanlaste wahel.

Inglismaa ehk ühendatud Suur-Britannia ja Iirimaa kuningriik.

(315.000 □-kilom. ja 45 milj. inim., 1 □-kilom. pääl 144 inim.)

Piirid. Inglismaa ehk Briti saarestiku põhja- ja läänepoolseks rajaks on Atlandi meri, idapoolseks rajaks Saksa meri ja lõunapoolseks Briti kaanal (English channel = inglilih

fhennel) ehk La Manche ja Doveri wäin ehk Pas de Calais. Selle saarestiku kõige tähtsamad saared on Suur Britania ja Jirimaa. Pääle selle on siin hulk (üle 900) wähemaid saari [Wight (uait), Man (men), Anglesea (éngli), Hebridi, Orkadi ja t. saared].

Inglismaa kaart.

Inglife ranna wetesese on saari murdu laiali pillatud, iseäranis rohkesti on neid Shofi ranna läänepoolse külje all afumas.

Briti saarte rannawiirule on meri saehambulise kujuanud. Kohati ulatawad lahed sedawõrd kaugele maisamaa sisse, et Suur-Britannia saare laius paiguti kõigest 50 werstani küünib. Iga lääne rannas olewa lahe kohal on ka läänerannas laht olemas. Mõni laht kujutab endast merelainete alla maetud orgu, mõni jälle awarat ning pikka, trehtrina mere poole pöördud jõesuud.

Suur Britannia rannad on suuremalt jaolt kõrged, kohati ifegi kaljused. Ainult ofa idarannast, Wash'i (uáhi) lahe ja Thames'i (temsi) jõesuu wahel, on madal.

Inglise jõed ei ole mitte wáiksed. Nende allikad on kas kingufarnafel kõrgendikul, nagu Thames'i (temse) jõe omad, wõi jälle mägede nõlwakutel, nagu Severn'i, Ouse'i (uusi) ning Trenti omad, kuid jõed ise woolawad kogu aeg tasandikka mööda. Seepärast ongi nad kogu oma pikkusel laewadele käidawad, seda enam weel, et weepind meretõusu ajal jõenõwas suuresti tõuseb. Briti kaanalis ulatab weetõus 3—4 lülda kõrgele. Kaubaweo kergenduseks on suuremad jõed üksteisega kaewandite abil ühendatud, millede pääl laewad sõita wõiwad (kaewandite pikkus ulatab üle 4¹/₂ tuhanda kilomeetri).

Kliima ja loodus. Suur-Britannia saar on 800 wersta pikk ning ulatab Kiiwi laiusekraadist Petrogradi laiusekraadi jooneni. Kuid laiusekraadide wahet kaotab kliima rõskus, nii et üksnes Schoti kiltmail külmem kliima walitseb kui Inglismaal. Briti saartel on merekliima wilu luwega, lühikele ja sooja talwega, elati pilwes taewaga ja sagedate wihmasadudega. Talw on siin nii soe, et ifegi Põhja-Jiri-maal mirdi-, loorberi- ja tšipressipuud ja mitmed teised lõunamaa taimed wäljas kaswawad. Meri ei külma siin ilmaki kinni, niisama on jõed talw ofsa jääst wabad ja üksnes Schoti järwedel wõib talwel liugu lasta. Harwa juhtub, et kehtalwel külm alla nulli langeb; lumi seisab õige lühikest aega maas. — Suwel ei ole Briti saartel mitte palaw, ning päikesepaistelisi ilmu näeb nõnda harwa, et paremad õunte ning pirnide seltsid mitte ei walmi.

Inglismaal sajab rohkem wihma kui Europa mannermaal: wihmaseid päiwi on aastas üle 200.

Sademetete rohkuse tõttu on Inglise karjamaadel iseáranis lopsakas rohukasw. Metsad on peaaegu täiesti ára háwitatud. Aga selle pääle waatamata ei ole Inglismaal stepi loomu, waid maa-kohtadel on siin ennem puiestiku nágu, sest igal pool põldude, karjamaade ja külade ümber, ka teede áärde on puud istutatud.

Rahwas. Suurem jagu Inglismaa rahwast on inglased. Nemad on keltide, roomlaste, sakslaste ja osalt ka prantslaste járeltulijad. Inglise keel on Prantsuse ja Sakia keele ainetest tekkinud. Kelti keele tüwelid leidub ka

Inglise keeles. Keltide segamata järeltulijaid leiame Suur-Britannia saare põhja- ning edelapoolses jaos ja Irimaal.

Ufu poolest on enam kui pooled elanikud Anglikani usku. Pääle selle leidub siin ka teisi protestantseid ja katoliiklasi. Irimaal on katoliiklased ikka enamuses olnud.

Rahwa töö ja aineeline järg. Inglismaa on suur-põllupidajate maa: kaks kolmandikku kogu maast on suurmaaomanikkude päralt. Maa renditakse tükkide kaupa rentnikkude kätte, keda farmeriteks kutsutakse, ning terawilja madala turuhinna tõttu, mis mujalt odawalt sisseweetawa wilja läbi alla on wajunud, ei kata tihtipääle paremgi lõikuseaasta töö-käte kulufid tafa.

Põllupidamisest elatab ennast Inglismaal kõigest 1 miljon inimest. Shotimaal on see arv koguni neli korda väiksem. Üksnes Irimaa on lõna tõsisemas mõttes põllutöömaa, kus maaelanikka 3 miljoni on: nad elawad aga liiaks raskeis tingimistes mõisate maa pääl.

Inglismaal on wiljasaak suurem kui kuskil mujal. See ei ole ka ime, sest põldu, mis vähem saaki annab, ei wõeta üleüldse külwi alla. Enam kui pool osa põllumaast on kaerte all; selle järele tuleb oder, ning üksnes wiies osa põllumaast kaswab nisu, nii et kõik elanikud endid wäljast sisseweetawa wiljaga toidawad. Juurwilja ning wiljapuuaedu peetakse laialt, sest wärske keeduwilja ning marjade järgi on nõudmine linnades suur.

Inglise majapidamise alus on karjakaswatus. Nii-dud ning karjamaad katawad $\frac{2}{3}$ Inglismaa pinnast; põlludki wõetakse pooleldi ristikehina ning loomanaeriste alla. Inglismaa on ka oma rattahobuste poolest kuulus, keda Arabia tõulst on wälja arendatud.

Siiski ei jatku suurewiisilisest ning eeskujulisest karjapidamisest kogu rahwale ta tarwiduste täitmiseks ega tööstuse tarweteks: wäljamaalt weetakse Inglismaale küll kariloomi ja liha, küll wõid, küll willa sisse.

Töõharudest, millede waral rahwas omale päätoidust muretleb, on Inglismaal kõige tähtsamad: **mäekaewandus, wabrikutööstus ja kauplemine.** Kiwisõõe ja raua kaewamise poolest, kõiklugu metallist tarbeasjade walmistamise, puuwillase ja willase riide kudumise kui ka laewaehitamise poolest on Inglismaa esimene riik maailmas. Kõrgel järjel seisab Inglismaal ka linase riide ja naha walmistamine.

Tööstuses on praegu 10 miljoni inglasi tegewuses, ühes perekondadega aga sünnitab töõliste kiht Inglise rahwa enamuse.

Olgugi et tööstuse-alal ühisriigid Inglismaast ette on jõudnud, kauplemises jääb wiimane ometi esimesele ko-

hale maailmas. Kauplemise ning mereõiduga elatab end kümnes osa kogu Inglise rahvast. Tööstuse produktide minõku kindlustab kaubifsemine ning temast oleneb enamjao inglaste teenistus.

Inglise kaubandus on oma laialiste asumaade ja päratu suure kaubalaewastiku tõttu, mille sarnast ühelgi teisel riigil ei ole, nii kõrgele järjele jõudnud. Inglise wabrikute produktid lähewad kõikidesse maailma-jagudesse laiali. Nende asemele toodakse Inglismaale toorest kaupa, millest wabrikutes kõiksugu tarbeasju walmistatakse. Need wabrikuproduktid wiidakse jällegi ilmaturule müügile. Nende wäärtus on aga ümbertegemise läbi mitmewõrra tõusnud, toore ostumaterjaaliga wõrreldes.

Mäetõõ, wabrikutõõstuse ja kaubanduse pääl põhjeneb pääasjalikult Inglismaa rikkus ja wõim.

Rahwahariduse eest kannab siin niihästi seltskond kui ka walitus hoolt. Rahwakoolis on õpetus maksuta ja sunduslik. Nende jaoks, kes edasi tahawad õppida, on õhtused kursused, tehnika- ja muud koolid asutatud.

Walitfufekord. Poliitikalifelt on „Uhendatud Suur-Britannia ja Jirimaa kuningriik“ kolmest kuningriigist koos. Nendel kolmel riigil: Inglismaal, kiffamas mõttes, Schotimaal ja Jirimaal, on igaühel oma ise seadused ja walitfufekord. Inglise kuninga wõim on parlamendi läbi kiffendatud.

Inglise parlamendi ülem-ehk lordidekojast wõtawad osa 500 esiwanematelt lordi nime pärinud suurmaadomanikku ja alamkojast 670 linnade ja maakogukondade poolt 7 aasta pääle walitud saadikut.

Inglismaa.

(150.000 □-kilom., 36 milj. inim., 1 □-kilom. pääl 238 inim.)

Suur-Britannia saare põhjapoolsest osast kuni ta edelapoolse, Cornwall'i, serwani läheb pikuti mägestik läbi ja Solway lahest kuni Tyne'i jõe suuni põigiti laulikmaa. Wiimane jaotab saare kahte osasse. Põhja pool sellest laulikmaast asub Shotimaa ja lõuna pool Inglismaa.

Põhja-Inglismaa. Sellest laulikmaast läheb lõuna poole, kuni Trent'i jõeni, Põhja-Inglise ehk Pennine mägestik. See mägestik lahutab Tyne'i ja Trent'i jõgikondadid Mersey jõgikonnast.

Põhja-Inglise mägestikust lääne pool ja temast laulikmaa läbi lahutatud on Cumberland'i (kõmberlendi) mä-

gestik. Mõlemast mägestikust kaewatakse palju kiwi-
üüfa.

Põhja-Inglismaal on kõige tähtsam linn **Newcastle** (njukall),
Tyne'i jõe ääres (300.000 inim.). Newcastle on kolmas Inglis-
maa kaubalinn ja kiwisõe kauplemise poolest kõige tähtsam
linn Euroopas.

Edelapoolne Inglismaa. Inglismaa edelapoolses jaos on
kaks mägestikku: **Wales'i** (ueelfi) ja sellest madalam **Corn-
walli** (kõrnuali) mägestik.

Juri mere ja Bristoli lahe wahel olew **Wales'i** mägestik
on enam kiltmaa laadi. Põhja pool on tema kõrgus 300—400
meetrit; **Snowdon'i** (Snõwdeni) mägi on isegi 1 kilom.
kõrge. Siin on suure **Severni** jõe allikad. Põõsastikud,
karjamaad ja heinamaad teewad karjakaswatamise
wõimalikuks. Kagu poole lähewad Wales'i mäed madalamaks.
Siin on enam suuremaid orgulid, kus põllukarimine wõimalik.

Walesi maakonna tähtsad töõharud on mäetõõ ja
wabrikutõõstus. Mägedest kaewatakse iseäranis palju
rauda ja kiwiüüft. Rahwas on siin suurelt jaolt keltid.

Mäetõõ kekkkohaks on **Merthyr-Tydfil** (teidwil), suurte
raudteeroopa-wabrikutega. — Kõige tõõhtsam kiwisõe wäljaweo
sadam on **Cardiff** (200.000 inim.), Bristoli lahe ääres. —
Swansea (suansi) linnas (100.000 inim.) on suured wasewabrikud.

Briti kanali ja Bristoli lahe wahel olew **Cornwall'i** mä-
gestik on palju madalam kui Wales'i mägestik, Mäed on
siin wõõsastikuga kaetud. Ka turbasoolid leidub siin küllalt.
Lõuna poole pöördud orgudes aga kaswawad lõunamaa tai-
med lahtise taewa all. Siin on üle terve saare kõige lopsa-
kam taimekasw. Seda tuleb Golfstromi mõju läbi seletada.

Cornwall'i maakonna kõige suurem rikkus on aga suu-
red tinaj- ja waselademed. Selle kõõwal on weel ka-
lapüük ja aiatõõ tähtis. Rahwas on siin suuremalt jaolt
keltid. Cornwall'i poolsaarel on kõige tähtsam linn **Plymouth**
(plimmõõs, 150.000 inim.), lõunarannas. Plymouth on tähtis
kaubalinn, hää sadamaga, ja kõwa merekindlus. —

Ida-Inglismaa. Wales'i ja Cornwall'i maakondadest ida
pool asub künkline Inglise lausikmaa. Bristoli lahest läheb kuni
Humber'i laheni kungaste rida, mis Thames'i ja Trenti jõõgikon-
dalid Severni jõõgikonnast lahutab. Nendest kungastest loode
pool olew maakond on wäga kehwa põõllupinnaga. Selle eest
on siin Pennine mägestikus aga wäga rikkad raua- ja kiwi-
sõelademed, mis selle maakonna kõige tähtsamaks töõstuse
keskkohaks on teinud. Iseäranis tähtis on siin raua- puu-
willa- ja willatõõstus. Terwe maakond on üks linnade,
külade ja wabrikute rida. Igal pool, niikaugale kui silm ulatab,
tõõfewad suitsupilwed taewa alla. Sagedasti on isegi Prantsius-

maa rand suitluga kinni maetud. Mitte üki majad, waid ka puud ja ifegi rohi on tahmaga kaetud. Igalt poolt kostab malinate mürin, wilistamine ja sumisemine. Terwest maakonnast käiwad risti jo põigiti maanteed, kaewandid ja raudteed läbi. Liikumine nende pääl seisab ainult pühapäiwil.

Rahwast elab siin nii paksult, et üle 600 inimest ühe □-kilom. pääle tuleb.

Mersey jõgikonnas olew **Manchester** (méntshester, 700.000 inim.) on puuwilla-tööstuse poolest esimene linn maailmas. Nagu teised suured tööstufelinnad, nii on ka Manchester ainult

Inglise wabrikulinn.

suure hulga linnade ja alewite keskkoht, kus igaühes suured puuwilla-wabrikud aluwad. Manchesteri linna wõiwad kaewandi kaudu ka merelaewad sõita. — Lääne pool, Mersey jõe suus, asub **Liverpool** (liwwerpuul; 800.000 inim.), teine Inglismaa kaubalinn. Siin on puuwilla ja muu toore kauba pääladu terve Inglismaa jaoks. — Liverpooli kaubalaewastik on suurem kui terve Norra kaubalaewastik. — Manchesterist kagu pool, Trenti jõe haru Ouse'i (uusi) jõgikonnas, asub **Sheffield** (sheffild; 500.000 inim.). See on esimene linn maa pääl oma terasetööstuse, iseäranis nugade-walmistamise poolest. — Temast põhja pool on **Leeds** (liids; 500.000 inim.), väga tähtsate willa- ja kalewiwabrikutega. — Sheffieldist lõuna pool asub **Nottingham** (nótingem; 300.000 inim.), tähtis puuwilla wabrikute poolest. — Edela pool, Trente jõgikonnas, on **Birmingham** (bõrmingem; alewitega 600.000 inim.), suure raua-

ja terafetööstule keskkoht. Siin linnas walmistatakse ühe nädala sees enam rauakaupa, kui mõnes mannermaa wabrikulinnas terve aasta jooksul. — Humberi lahe ääres on kaubalinn **Hull** (höll; 300.000 inim.) — Iseäranis elawasti käupleb ta Läänemere sadamatega, kuhu palju Inglise wabrikukaupa weetakse.

Kagupoolne Inglismaa. Wabrikutööstule maakonnast kagu pool on Inglise põllutöö-maakond, wiljakandwa põllupinnaga. Kliima on siin kuiwem kui mujal Inglismaal. Torzdad lopsakad niidud ja nurmed piirawad külalid ja Inglise mõisnikkude lossifid. Wabrikutööstule kõrwal on põlluharimine ja karjakaswatamine rahwa kõige tähtsamaks sisetulekuallikaks.

Linnad. Themse (Thames'i) jõe ääres, mitte kaugel jõesuust, on Inglismaa päälinn **London**, üle 7 miljoni inim. London on kõige suurem linn maa pääl, niihästi oma kohasuuruse (300 □-kilom.) kui ka rahwa-arwu poolest. Ta on esimene kaubalinn maailmas, sest iga aasta siia sisseweetawate ja siit wäljaveetawate kaupade hulk on peaaegu niisama suur kui tervele Prantsus- wõi Saksamaale weetawa wõi läält wäljaveetawa kauba hulk. Inglise wabrikutööstule-linnade seas seisab London esimeses reas. London on nimelt sel põhjusel nii tähtsaks linnaks tõusnud, et ta kelet haritud maailma asub ja Inglismaa wee- ja raudteede keskkohtaks on. London asub Themse jõe mõlematel kallastel. Selle jõe sügawuse tõttu wõiwad kõige suuremad merelaewad linna alla sõita, siin kaupa maha panna ja uut pääle wõtta. Mõlemad Themse jõe koldad on sildade ja tunnelite läbi ühendatud. Wiimased wiiwad ühelt kaldalt teisele, jõe alt läbi. Londoni keskmine linnajagu **City** (siti) on kõige suurem kauba- ja rahaturg maa pääl. Londoni ehitustest on kõige tähtsamad: Pauli kirik, kõige suurem protestandi kirik maa pääl, parlamendimaja, kristallpalast ja Kensingtoni muuseum. Üksikute ilusate ehituste pääle waatamata ei wõi aga Londoni ilusaks linnaks nimetada. Peaaegu alati on linn halli udu sees. Tuhandete wabrikukoristnate suits on kõik mustaks teinud. Kole on waele rahwa wiletsus, mustus ja waeus, iseäranis idapoolses sadamalinnaosas.

Londonist ida ja lääne pool, Themse kallastel, asub terve rida linnakesi, mis üksteisega ühenduses on. Tähtsam nende seast on **Greenwich** (grinitsh), kuulsa tähetorniga ja mereakadeemiaga. — Londonist loode pool, Themse jõe ülemal jooksul, on **Oxford**'i linnake, Inglismaa kõige wanema ning suurema ülikooliga. — Päälinnast kirde pool, Washi jõgikonnas, on **Cambridge**'i (kembridshi) linnake, teise Inglise ülikooliga.

Inglismaa lõunarannal on kõwasti kindlustatud **Dover**'i (dooveri) linn, kust harilikult laewad Prantsusmaale sõidawad;

Brighton (braitn, 160.000 in.) on rikaste inglaste supeluskoht ja nimetamisewäärt kaubalinn. — Wäina ääres, mis Wight'i saart Inglismaast lahutab, asub **Portsmouth'i** (poortsmössi) kaubalinn ja suur sõjafadam (200.000 inim.). — **Portsmouth'i** lähedal on tähtis **Southampton'i** (saufemptni) kaubalinn, toreda sadamaga (150.000 inim.), Inglise postilaewode peatuskoht.

Bristoli kaewandi edelakaldal, mäetööstuse ja põllutöö maakondade rajal, asub neljas Inglise sadamalinn **Bristol** (400.000 inim.).

Shoti kuningriik.

(80.000 □-kilom., 5 milj. inim., 1 □-kilom. pääl 59 inim.).

Maapind. Maapinna loomu poolest wõib Shotimaad põhja- ja lõunapoolsele osale jaotada. Lõuna-Shotimaal on suuremalt osalt madalad metsaga kaetud mäed, mis edela poolt reastikku kirde poole lähewad. Mägede read on sügawate orgude läbi üksteiselt lahutatud. Orgudes leidub palju kitsaid, aga wäga sügawaid järwi. Ühte niisugust orgu mööda läheb kuulus Caledonia kaewand, mis Atlandi merd Sakia merega ühendab. See kaewand on üks kõige tähtsamatest sellesarnastest ehitustest maa pääl. Kaewandi edelapoolse suu lähedal on Ben-Nevis (bennnëwwis), kõige kõrgem mäetipp terwel Suur-Britannia saarel (1 $\frac{1}{4}$ wersta kõrge).

Põhja-Shotimaa on Caledonia kaewandist põhja pool. See on kareda loomuga kiwine kiltmaa, mis samblaga, turbafoodega ja kohati kidura rohukaswuga kaetud on. Mägede külgedel on weel praegu põliseid metsi leida, kus metsaloomad warjupaika leiawad. Teistes Inglis- ja Shotimaa kohtades on metsloomad ammu ära häwitatud. Käärurikalt rannawiiru katab rida kaljusaari.

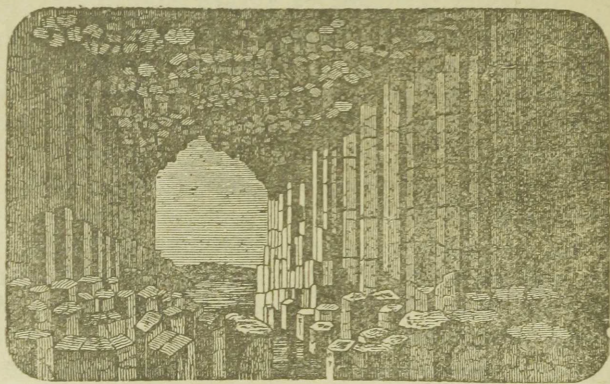
Kliima ja loodus. Põhja Shotimaa kliima on wäga niiske ja taewas ikka pilwine. Igawesed udud, sagedased wihmasajud suwel ja lumelajud talwel teewad selle waele maa looduse weel kurwemaks.

Isëranis tähelepanemise-wäärt on kitlas laulikmaa, mida Forth ja Clyde (klaid) niisutawad. Mõlemad jõed on kaewandi läbi ühendatud. Kõik see laulikmaa on wõrdlemisi sooja kliimaga ja wiljakandwa põllupinnaga. Põllud on siin kõige paremasti haritud. Selle maakoha päärikkus on tema suured kiwisõelademed ja rauakaewandused. Siit saadawa rawa ja kiwisõe tõttu on siis ka Lõuna-Shotimaa wabrikutööstus wäga kõrgele järjele edenenu.

Rahwas on Shotimaal Kelti suguharust gaelid, kes põhjapoolisel mägisel maal elawad ja oma isailadest päritud keelest, kombetest ning eluwiiudest wiisalt kinni hoiawad. Nad

on väga väeled. Päätoidust saavad nad lisemaal lambakasvatamisest, mererannal kalapüügist. Põhja pool elab rahvast väga vähe. Suurem jagu Shoti rahvast elab Forthi ja Clyde'i jõgede vahel oleval laulikmaal. Lõunapoolsed Shotlased, kes pääsjalikult mäetõöst ning wabrikutõöstusest elavad ja oma naabritega, inglastega, sagedasti kokku puutuvad, ei eralda endid inglastest sugugi. Suuremalt jaolt räägiwad nad Inglise keelt.

Linnad. Forthi lahe ääres, kinkude pääl asub Shotimaa päälinn **Edinburg**. (300.000 inim.). Ülikooli ja teiste õpeasutuste läbi on Edinburg Shotimaa hariduse keskkohk. Toreda waatepildi poolest, mis Edinburg pakub, on ta üks kõige huwitavamatest linnadest Euroopas. Tõöstuse poolest on **Glasgow** (glasgo), Clyde'i jõe ääres, Edinburgist kaugele ette jõudnud. Glasgow (900.000 inim.) on oma tõöstuse ja kaubanduse poolest esimene linn Shotimaal ja pääle Londoni teine linn Inglismaal. Ta on Shotimaa puuwilla-wabrikute keskkohk. Puuwilla- ja metalliwabrikute poolest ei jää Glasgow Manchesterist ja Birminghamist taha. Siin on kõige suuremad Shotimaa laewateraled. Linnas on ülikool. — Kelk-Shotimaal on **Dundee** (dandi; ligi 200.000 inim.), Inglise lina- ja jute- (dshute = India kanep) wabrikute keskkohk. Siit sadamast lähewad ka kõik Inglise walaskala- ja hülgepüüdjate laewad Jäämerele teele.

Singali koobas Staffa saarel.

Shotimaa juurde arwatakse ka kolm laarestikku: lääne pool **Hebridi** saared, põhja pool **Orkadi** saared ja kirde pool **Shetlandi** saared. Kaljusaarte Hebridide seast on kõige tuttavam Staffa saareke, kuulla Singali basaltikoopaga. Orkadi saared on suuremalt jaolt madalad, rohurikaste karjamaadega. Shetlandi saared on kaljused ja mägised, ilma meffata.

Kõige kolme saarestiku waeled elanikud toidawad endid kalapüügist ja lambakasvatamisest. Sissetuleku-

allikaks on neil ka merehanide sulled. Need linnud pefitawad saarte pääl tuhandete kaupa; saarte elanikud korjawad lindude pefadest pehmeid fulgi ja saadawad neid Inglismaale müügile.

Jirimaa.

(84.000 □-kilom., 4¹/₂ milj. inim., 1 □-kilom. pääl 52 inim.).

Suur-Britanniaft lääne pool asub Jirimaa, esimefest Jiri mere läbi lahutatud. Jirimaa randadel, iseäranis lääne pool, on wäga palju lahtesid ja poolsaari. Selle poolest on Jirimaa Shotimaa sarnane.

Jirimaa on sama künkline kui Inglismaa; rannamail leidub isegi werstakõrgusid mägestikka. Need metsata mägestikud on laulikmaade läbi üksteisest lahutatud. Need mägestikud on jaolt tulemägede sünnitused. Jiri saare keskmine jagu on tane laulikmaa.

Jirimaa kliima on weel niiskem kui Inglismaa oma, ja Jirimaa pinnalt lahkub udu weel harwemini, kui säält. Selle eest aga ei ole Jirimaal ka mitte ilmaski külmasid.

Pikki saart weeretab majesteeflik Shannon (Ihennen), kõige tähtsam Jirimaa jõgi, oma woogusid mitmest järweist läbi ning täidab mageda weega pika sopilise merelahe saare läänepoolses osas.

Jirimaa niiske kliima on selles süüdi, et liin nii palju suuri turbasoofid on.

Umbes pool kõigest maapinnalt on karjamaade all. See teeb karjakaswatuse wõimalikuks.

Suurem jagu elanikkudest on Kelti sugust ja katoliku usku iirlased, keda inglased XII. aastajal ära wõitsid ja oma alla heitsid. Et iirlased usupuhastuse ajal Anglikani usuõpetust wastu ei wõtnud, waid katoliku usule truuks jäid, sellepärast kiufasid inglased neid kangesti taga ja wõitsid nende käest kõik maa ära. Wäikeste maatükkide rentnikkudena peawad iirlased wõimata kõrgest renti maksuma, nii et nendele endile elamiseks mitte midagi üle ei jää. Eluhooneteks on neil wiletsad sawist hurtfikud, kus inimestega ühes ka koduloomad elutsewad. Rahwa pää-toiduaineks on Jirimaal kartulid.

Kõrgemates kohtades teeb rammus maapind wõimalikuks, põldu nii hääde tagajärgedega harida, et Jirimaalt suurel hulgal wilja Inglismaale weetakse.

Wiimastel aastatel on Jirimaal linu kaswatama hakatud, mille tõttu linawabrikud elule tekkiid.

Cinnad. Tähtsamad Jirimaa linnad on selle saare idarannas, Inglis- ja Shotimaa naabruses. Jirimaa päälinn on **Dublin** (400.000 inim.). Ta on Jirimaa kõige tähtsam kaubalinn ja iirlaste waimlise elu keskkoht, ülikooliga. — Dublinist

põhja pool asub **Belfast** (ligi 400.000 inim.), praegu esimene Iirimaa wabrikulinn, Ieäranis nimetamisewäärt on siin lina-wabrikud. —

Prantsuse ranna lähedal asuwad wiljakandma põllupinna **Normanni** ehk Kaanali saarekesed. Pääle selle on Euroopas Inglise päralt weel **Gibraltari** kindlus Pirenei poolsaare lõunarannal ja **Malta** saarestik Wahe meres,

inglis
Afumaad. Inglismaal on afumaid kõigis maailma-jagudes. Afumaadega kokku on Inglismaa suurus üle 30.000.000 □-kilom. 400 milj. inimesega.

Tähtsamad afumaad:

Aafias: **Briti Ida-India** (Hindustani poolsaar, Ceylon'i saar, Birma ja t.).

Hiinamaal **Hongkong'i** linn, Punase mere ääres **Aden'i** kindlus, Wahe meres **Küpruse** saar ja t.).

Aafrikas: Osa **Senegambia't** osa **Ülem-Guinead**, **Niger'i** ja **Binue** jõgede ümbrus, **Lõuna-Aafrika Ühisriigid**, nendest põhja pool olewad maakonnad kuni **Njassa**, **Bangweolo** ja **Tanganjika** järwedeni, mõned maakonnad **Ida-Aafrikas**, **Mauritius'e** saar, **Püha Helena** saar ja teised.

Ameerikas: **Kanada**, **Newfoundland'i** (njufaundlendi) saar, **Jamaika**, osa **Guyana't** ja teised.

Austraalias: **Austraalia mannermaa**, kagupoolne osa **Uue Guinea** saarest, **Tasmania**, **Uus Meremaa** ja teised.

inglismaa
Afumaade walitsemine. Inglaste päralt olewail asumaadel on oma täieline omawalitus. Neil on oma parlamendid, seadused ning kohtud. Iga wähemagi wabaduse-kitsendamise puudumine köidab neid kõige kindlamini „wana Inglismaa“ külge, kes nende julgeoleku pandiks esimese laewastiku ilmas ette näidata wõib. Samasuguses seisukorras asub ka buuride käest wõetud Lõuna-Aafrika.

Teistfuguses seisukorras on India. Tema 300 miljoni elaniku üle, kelle hulka kõigest 75 tuhat inglasi kuulub, walitsewad Inglise amefnikud Londonist antawate käsukirjade põhjal, ehk küll jaolt hindude omad würstid alles on jäänud ja selle „India keisririigi“ osade üle nimepidi walitsewad.

Kesk Euroopa.

Kesk-Euroopaks nimetame seda Euroopa jagu, mis Wene lausikmaast lääne pool asub, Wahe mere ja Sakia ning Lääne-mere wahel. Kesk-Euroopa põhjapoolne osa on lausikmaa (Sakia, Hollandi ja Belgia lausikmaad), keskmises osas asuwad keskmise kõrgusega mägestikud, kuna ta lõunapoolne osa kõr-

gemägestik on: Alpi mäed, igaweie lumega kaetud mäetippudega. Sellega on siis Kesk-Euroopal järguline põhja poole laumaks minew maapind. Selle tõttu woolawad siis ka suuremad jõed põhja poole (Rhein, Weser, Elbe, Oder, Wisla). Ainult Donau jõgi woolab ida poole.

Kesk-Euroopa maakonnad on 10 riigi wahel ärajaotatud. Siin on Sakfa, Prantsluse, Helweetsia, Aultria, Lõuna-Slaawi, Ungria ja Tihehi wabariigid, Belgia ja Hollandi kuningriigid ning Luxemburgi suurhertfogiriik.

Alpi mäed. Euroopa mägestikkudest on Alpi mäed kõige tähtsamad. Need mäed algawad Genova (dsheenowa) lahe ääres, lähewad poolringis ligi 1300 kilomeetri pikkuselt ida poole madalamaks ja laiemaks minnes ja lõpewad põhjapoolse haruga Donau jõe ääres, lõunapoolsega aga Adria mere rannal. Harilikult jagatakse Alpi mägestikku Lääne- ja Ida-Alpideks. Raja mõlemate wahel algab Boden'i järweft, läheb Rheini jõe oru kaudu lõuna poole, Splügeni mäteeft läbi kuni Como järweni ja siit lääne poole Lago Maggiore (lago madlhoore) järwe äärde. Alpi mägede harjad küüniwad tublisti 4 wersta kõrgusele (kõige kõrgem mägi Montblanc — 4800 meetrit). Lõuna pool langewad Alpid Lombardia madaliku poole palju järsumalt alla, kui põhja pool, kus neid Schweizi ja Schwabi-Baieri kõrgendikud piirawad.

2600 meetrist kõrgemal („lumepiir“) langewad sademed ainult lume wormil maakera pinnale, kus lumi mitte ilmaski ära ei sulata, waid sõmerlumeks ja jääks muutub. Jääliugustikud ulatawad aga lumepiirist palju alamale. Nii lõpewad Grindelwaldi jääliugustik Berni Oberlandis ja mer de glace Montblanc'i küljel 1000 meetri kõrgusel üle merepinna, karjamaade ja metsade wahel. Kõige suurem jääliugustikkude pikkus Alpi mägedes on 24 kilom. Iseloomulik nähtus Alpi mägedes on lumeweermes, mägedest alla langewad suured lumehulgad. Selwiisil mägede wahel üleskuhjutud lumi sulab sagedasti wäga ruttu sooja sõhni (fõõni) tuule mõju all. Alpi mägedes leiame meie niwiisi kahe wõõ kliimast, alamates maakohtades paraja wõõ, ülemates külmas wõõ kliimat.

Oma suure kõrguse tõttu langeb Alpi mägedes wäga rohkesti sademeid ja sellepärast on siin ka hulga jõgede allikad. Et need jõed osalt Sakfa merde, osalt Musta merde ja Wahe merde ehk selle osasse, Adria merde, woolawad, siin on Alpi mäed ka tähtsaks weelahkmeks. Mägestiku iluks on siin hulk suuri järwi, iseäranis Helweetsias.

Mägede kõrgusega ei muutu Alpides mitte ükli kliimata waid ka taimestik. Kõrguse järele tehakse siin wahet kolme taimestiku wõõ wahel:

1) segametsade wõõ, kuni 1300 meetri kõrguseni (bukipuud, tammed, kuused). Lõunapoolsetes madalates, soojades orgudes kasvatatakse palju puuwilja ja wiinamarju, põhjapoolsetes kõrrewilja ja ka puuwilja; 2) okaspuumetsade wõõ, kuni 1800 m. kõrg. (kuused, männid, Saksimaa männid) ja 3) karjamaade wõõ, puukaswu piirist kuni lumepiirini, 2600 meetri kõrguseni. Selles wõõs leiame iseäralist Alpi mägede taimestikku (edelweiss, alpiroosid, cyclamen ja t.).

Jeloomulikud on Alpi mägestiku loomastikkus kaljukitsed pilt „Maadeteadus“ I. lhk. 64), kaljukotkad, lumekana j. t.

Teistest kõrgetest mägestikkudest maa pääl lähewad Alpi mäed sellepoolest lahku, et siin suur hulk madalaid põikorgusid leidub, mis läbikäimise igal pool Alpi mägedes hõlplaks teewad.

Saksa riik.

Saksa riik ulatab Lääne- ja Saksa mereft lõuna poole kuni Alpi mägedeni. Ida pool on Saksa riigi rajaks Leedu- ja Poolamaa ning Tšehhi riik ja Austria, kuna lääne pool tema piirideks Hollandimaa, Belgia ja Prantsusmaa on. Sellepärast on Saksimaa ka enam maisimaa- kui mereriik.

Kliima. Saksimaa kliima on lõuna pool peaaegu niisama sugune kui põhja pool, sest lõuna pool on kõrgendik ja maapind läheb põhja poole madalamaks ja lõpeb Põhja-Saksa laulikmaaga. Suurem wahe on Saksimaa läänepoolsete ja idapoolsete maakondade kliima wahel. Lääne pool, Atlandi ookeani lähemal, on kliima palju soojem kui ida pool. Sellepärast ei külma ka Saksa meri ilmaki kinni ja temasse woolawad jõed on talwel wäga lühike aeg jääga kaetud. Näituseks on Elbe jõgi 1—2 kuud kinni külmanud, kuna aga idapoolne Wisla kuni 3 kuud ja Pregel sagedasti koguni 4 kuud jääga kaetud on.

Sademete poolest on lõunapoolsed mägised maakonnad rikkamad kui põhjapoolne laulikmaa, ja siin sajab lääne pool, Atlandi ookeani lähemal, enam wihma kui ida pool. Üleüldiselt on Saksimaa kliima nii jahe, et siin alatiroheliseid lehtpuid ei leidu. Wiinapuud, wirslikud, söödawa wiljaga kastani- puud ja mais kasvawad ainult lõuna pool Maini jõge. — Metsade all on Saksimaal üks weerand ja põlluks umbes pool kõigist maapinnast.

Rahwas. Saksimaa elanikud on Walget tõugu sakslased (umbes 60 milj.). Teistest Saksimaal elawatelt rahwastest olgu juudid (600.000) nimetatud, keda pääsjalikult linnades leidub. Keelemurde poolest jaotatakse sakslasi kahte suguharusse: lõuna pool elawad ülemisakslased (Oberdeutsche)

Rahwaharidus on Saksamaal kõrgel järjel. Lapsed peavad 6. eluaastast päale kuni 14. eluaastani koolis käima. Rahwakoolis on puhtus eeskujulik, kord väga wali. Päale rahwakooli on siin veel „täienduskoolid“ nende jaoks, kes rohkem õpetust soowivad saada. Päale selle on siin palju erikoolisid.

Saksamaal on 22 ülikooli, mille päale sakslased õigusega uhked wõivad olla. Kõige wanemad ja kuulsamad ülikoolid on Leipzigis, Göttingenis ja Halles. Rahwahariduse poolest seisab Saksamaa Rootsiomaaga esimesel kohal. Kirjaoskamatuid ei ole Saksamaal peaaegu olemaski.

Saksa riik seisab paaristkümmest osariigist koos, milledest Preisi riik kõige suurem ja tähtsam on. Preisi riigi järgmised suuruse ja rahwaarwu poolest on Baieri, Württembergi, Sakseni ja Baden'i riigid.

Maapinna poolest on Põhja-Saksamaa lausikmaa, mis suure Ida-Euroopa lausikmaa jatkuks wõib pidada. See lausikmaa läheb loode poole Jüti poolsaarele ja lõpeb lääne pool Hollandimaal ja Belgias. Lõuna-Saksamaa on mäGINE.

Põhja Saksamaa lausikmaad jaotab Elbe jõgi kahte jakku. Looduse poolest on mõlemal poolel oma iseäraldused. Idapoolne lausikmaa on künkline, liiwase ja sawise maapinnaga. Siin leidub palju suuri põllukiwa („kalewite räplukiwid“), mis jääliugustikud jää ajal Skandinaawia poolsaarelt siia on toonud. Niisama on jääliugustikkude töö need lugemata järwed, mis siin leiduvad. Läänemere rannad on liiwased. Siin ajab tuul suuri luiteid (düünid) ülesse (w. pilt „Maadeteadus“ I, lhk. 25). Ka takistab siin laewasõitu liiw, mida merelained ühest kohast teise uhuvad, leeteljakuid sünnitades. Läänemere rannas on suured rannajärwed, mis kistsaste liiwafäärte („Nehrung“) läbi merest lahutatud on.

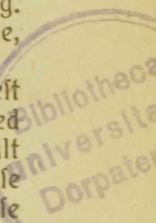
Aluspind on siin suuremalt jaolt kaunis kehwa. Ainult lõunapoolses jaos on aluspind parem ja selle tõttu leidub siin palju heinamaid ja metsi. Sood on suuremalt osalt kuiwaks lastud ja niitudeks muudetud. Lõuna pool kaewatakte mägedest ka mineraalisid, iseäranis kiwisütt. Rahwas, keda selles jaos paksult elab, toidab ennast põlluharimisega, lambakasvatamisega, mää- ja wabrikutööga. Siin walmistatakse pääasjalikult willast ning linast riidet ja suhkru.

Kõige tähtsamad jõed on siin Oder ja Elbe, parempoolse haru Haveliga.

Saksa lausikmaa idapoolne osa on suuremalt osalt Preisi riigi päralt. Läänemere rannal asub väike Meeklenburgi riik ja Lübeck'i wabalinn. Lübeck on praegu ainult wari oma endiselt suurusest ja wõimust. Keskajal oli Lübeck kõige

rikkam ja wõimsam Saksimaa kaubalinn ja seisis kaubalinnade ühifulse „Hanfa“ eesotfas. Praegu on kauplemine Läänemere sadamatega nimetamisewäärt. Läänemere ääres asuwad kaubalinnad Stettin, Danzig ja Königsberg on Lübeckist ettejõudnud. Lübeckist lääne pool asub tähtis kaubalinn ja kõwa merekindlus Kiel (kiil). Siin algab Keiser Willemi kanal, mis Läänemerd Sakfa merega ühendab. — Stettin ($\frac{1}{4}$ milj. inim.) asub Oderi jõe suus. Linnas on suured laewatehased. Stettini sadamaks Läänemere ääres on Swinemünde, Usedomi saare pääl. — Wisla jõe haru ääres asub Danzig, tähtis kauplemise poolest wiljaga ja puudega. Et Danzigi linna kaudu Poolamaa kaupade sisse- ja wäljawedu läheb, siis on see linn ühes ümbrusega wabariigina Sakfa riigist eraldatud. — Pregeli jõe suus on tähtis Königsbergi kaubalinn ($\frac{1}{4}$ milj. inim.). Iseäranis suurelt kaubeldakse siin puudega, wiljaga, linadega ja merewaiguga. Linnas on tähtis ülikool ja suured wabrikud, kus kõike laewafõidul tarwisolewaid asju walmistatakse. — Sakfa lausikmaa idapoolses ofas asuwad weel Saksimaa tähtsad linnad Berlin, Frankfurt Oderi jõe ääres, Breslau ja Magdeburg. Berlin (üle 2.000.000 inim.), Haveli jõe haru Spree mõlemal kaldal, on Sakfa riigi ja Preisimaa päälinn. Berlin on Saksimaa tööstuse, kaubanduse ja hariduse keskkoht, kõige suuremaa Saksimaa ülikooliga. Linn on selle tõttu nii edenunud, et ta wee- ja raudteede kesk-kohaks on muutunud; need teed ühendawad teda kõigi Saksimaa tähtsamate linnadega. Berlinist lääne pool, temast toreda puiestiku „Tiergarten'i“ läbi lahutatud, asub Charlottenburgi linn ($\frac{1}{4}$ milj. inim.), suure tehnika-ülikooliga. — Breslau, tähtis tööstuse ja kaubalinn Oderi jõe mõlemal kaldal, wiljarikkal lausikmaal, on rahwaarwu poolest (pool miljoni) teine Preisimaa linn. Iseäranis suurel mõõdul walmistatakse siin malinaid ja willast ning puuwillast riidet. Linnas on suur ülikool rikka raamatukoguga. — Lääne pool on Görlitz'i wabrikulinn, suurte kalewiwabrikutega. — Berlinist edela pool, Elbe jõe ääres asub Magdeburg'i linn ($\frac{1}{4}$ milj. inim.), suurte suhkruwabrikutega. Magdeburg on Saksimaa pää-suhkruturg. Berlinist lõuna pool on Elbe jõe ääres Wittenberg'i linnake, Luther'i ja Melanchthon'i haudadega ja ausermastega.

Sakfa lausikmaa läänepoolne jagu, Elbe jõeist kuni Hollandi rajani, on kaunis tasane. Liiwafed nõmmed waheldawad raba- ja turbafoodega. Rahwast elab siin harwalt ja ta on wäga waene. Lambakaswatamise kõrwal peetakse melilasi. Kus parem maapind juhtub olema, sääl külwatakse tatraid maha. Kõige suurem siinsete liiwatasaandikkude seast on Lüneburg'i nõmm, Elbe jõe olama jooksu ja Weseri wahel. Turbafoodest on kõige suuremad lääne pool Emfi jõge,

kus nad umbes 2.500 □-wersta maapinda katawad. Siin elawad inimesed üksikutes onnides, ükssteiselt eemal. Nad on fuuremalt jaolt karjased. Wiimafel ajal on aga neid loofid kuiwatama hakatud, ja mõnigi maatükk on juba põlluks muudetud.

Soodeft põhja pool, Saksa mere ranna ääres, on tafafed madalmaa osad, n. nim. „**marfch'id**“. Need on wäga wiljakandwa pinnaga. Maapind on siin lawine ning liiwane ja pääle selle weel mere ja jõgede kõnfsaga segatud. Endistel aegadel olid need maakohad fagedasti wee all. Nüüd on nad tammide läbi wee eest kaitstud. Siin kaswatatakse hobufid, weiseid ja peene willaga lambaid, haritakse põldu ja peetakse aedafid. Põldude pääl kaswatatakse wiljatõugudeft kõige enam nisu, teistest taimedest linu, kanepit, humalaid ja tubakat. Kohati effetulewaid kõrgemaid, liiwase ning kuiwema põhjaga maakohti nimetatatakse „**geeff'ideks**“; nad on harilikult metsaga ja nõmmekaswudega kaetud. Marfchideft tammide läbi lahutatud, asub mere pool „polder'ite“ wõõ. Polderid on teise rea tammide läbi, mis merekaldale on ehitatud, merewoogude eest kaitstud. Siin on kõik maa neljanurgelistesse lapikestesse jaotatud, kust kraawid läbi on tõmmatud. Maalapikeste ümber on puud istutatud. Kraawide wahel on põllupidajate talud, wiljarikkad põllud, aiad ja toredad karjamaad.

Pääle Elbe jõe woolawad weel Saksa merde Weser ja Ems, merelahe-taolist jõesuud sünnitades.

Põhja-Saksa laulikmaa „läänepoolne osa on Preisi riigi päralt. Pääle selle asub Saksa mere ääres wäike **Oldenburg'i** riik ning **Hamburg'i** ja **Bremen'i** wabalinnad.

Hamburg (90.000 inim.) on Elbe jõe ääres, 100 wersta jõesuust eemal. Aga siiski wõiwad weetõulu ajal ka kõige luuremad meresõidulaewad sadamasse sõita. Hamburg on esimene Kesk-Euroopa kaubalinn ja rahwa-aruw poolest teine linn Saksa riigis. Hamburgist on korralikud aurulaewa-sõidud kõikidesse maailma-jagudesse sisse seatud. Iseäranis elaw on siin kauplemine Inglismaaga ja Põhja- ning Lõuna-Ameerikaga. Sisse weetakse kohwi, theed, kafukanahku, elawaid loomi looma-aedade tarwis j. m. Talwel, kui jõgi kinni on külmanud, peatawad laewad Elbe jõe suus, **Cuxhaven'i** (Cuxhaven'i) sadamas.

Bremen (250.000 inim.) on Weseri jõe ääres. Kuni Bremen'i linnani ulatab Weseri jõe pääl merewee tõus. Bremen on Sakfamaa teine kaubalinn. Kauplemine on iseäranis Põhja-Ameerika Uhisriikidega elaw. Säält tuatakse puuwilla, petroleumi ja tubakat. Bremenis on suure Sakfamaa aurulaewafelffi „**Bremer Lloyd'i**“ afupaik. Linnas on suured tubakawab-

rikud. Talwel, kui Weser kinni on külmanud, peatawad lae-
wad Weseri suus **Bremerhafen'i** sadamas.

Saksa mere Jahde (jaade) lahe ääres on Saksa riigi
pää-lõjafadam ja merekindlus **Wilhelmshafen**. — Teistest lin-
nadeft olgu siin weel **Altona** ja **Hannover** nimetatud.
Elbe jõe ääres, Hamburgi linnaga ühenduses on Preisi riigi
päralt olew **Altona** kaubalinn (200.000 inim.). Altonas on
tubaka-, naha-, köie- ja muud wabrikud. Weseri jõe haru
Leine ääres asub **Hannover'i** linn ($\frac{1}{4}$ milj. inim.). Hanno-
veris on malinatewabrikud ja ülikool, linna lähedal leidub
kiwisõe kaewandusi. — Hannover'ist ida pool asub **Braun-
schweig'i** linn (üle 100.000 inim.) samanimelises riigis.

Kesk Saksamaa.

Põhja-Saksa laulikmaast lõuna poole kuni Rheini jõe
Maini haruni asuwad Kesk-Saksamaa kõrgendikud.

Nende sekka tulewad ka **Sudeetide** ja **Sakli mägede**
põhjapoolsed küljed ja mäeharud arwata. Sudeetid on rajaks
Tshehi riigi ja Saksamaa wahel. Saksamaa poole on
Sudeetide järsud mäeküljed pööratud. Sudeetid lähewad kogu
poolt loode poole kuni Elbe jõeni. Elbe tuleb Tshehimaalt
ja jookseb Saksamaale jõudes sügawas, kõrgete liiwakiwi-kal-
lastega kuristikus. Elbe jõe ümbruses on liiwakiwi-kaljudel
wäga mitmesugused imelikud kujud. Kaljude wahel on süga-
wad kuristikud ja ilusad orud. Seda mägestikku nimetatakse
Elbe Liiwakiwi-mägestikuks (Elbsandsteingebirge).
Ta on lääne pool Sakli mägedega ühenduses. Maapind on
Sakli mägedes kehwa. Et siin külmad põhjatuuled puhuwad,
siis on kliima kaunis karm. Sellepärast on siinne rahwas
waene. Rahwa ülespidamise-allikateks on metsad ja mägede
külgedel olewad karjamaad, mis karjakaswatamise wõimali-
kuks teewad. Elanikkudele weel tähtsamad on mägedes lei-
tawad mineraalid: raud, kiwisüsi, wask, tina ja (Freibergi
linna ümbruses) ka hõbe. Sakli mäed seisawad edela pool
Fichteli mägestikuga ühenduses. Siin asub **Sakli riik**.

Põhja poole läheb Sakli riigi maapind laumaks. Rah-
wast elab Saksimaal paksemalt kui mujal Saksimaal (üle 300
ühe □-kilom. pääl). Mägedest leitawate mineraal-
lide (kiwisüsi ja t.) tõttu on wabrikutööstus
siin wäga edenenu. Sellepoolest on Saksimaa üks
esimestest maakondadest *Saksimaal. Linase-, puuwillase- ja
willase riide wabrikute kõrwal (**Chemnitz'i** ja **Zwickau**
linnades) leidub ka portselaniwabrikuid (Meissen'i linnas).
Sakli riigi päälinn on **Dresden** (600.000 inim.) Elbe jõe mõle-
mal kaldal. Dresden on oma ilusa ümbruse ja toredate ehi-

tuste poolest üks kõige kenamatest Saksimaa linnadest. Kuulus on Dresdeni pildikogu. Teine linn Saklenni riigis on **Leipzig** (600.000 inim.), väga wiljarikkas maakohas. Leipzig on raudteede keskkoht, mis Põhja-Saksimaaad Lõuna-Saksimaaaga ja Ida-Saksimaaad Lääne-Saksimaaaga ühendawad. Selle tõttu on siis Leipzig tähtis kaubalinn. Siin on suur ülikool. Raamatukaupluste ja trükikodade poolest on Leipzig esimene linn Saksimaaal. — Leipzigist loode pool, Preisi riigi piirides asub Elbe jõe haru Saale ääres **Halle** tööstuse ja kaubalinn (800.000 inim.), suure waguniwabrikuga. Linnas on ülikool ja linna ümbruses kiwiwoola-kaewandused.

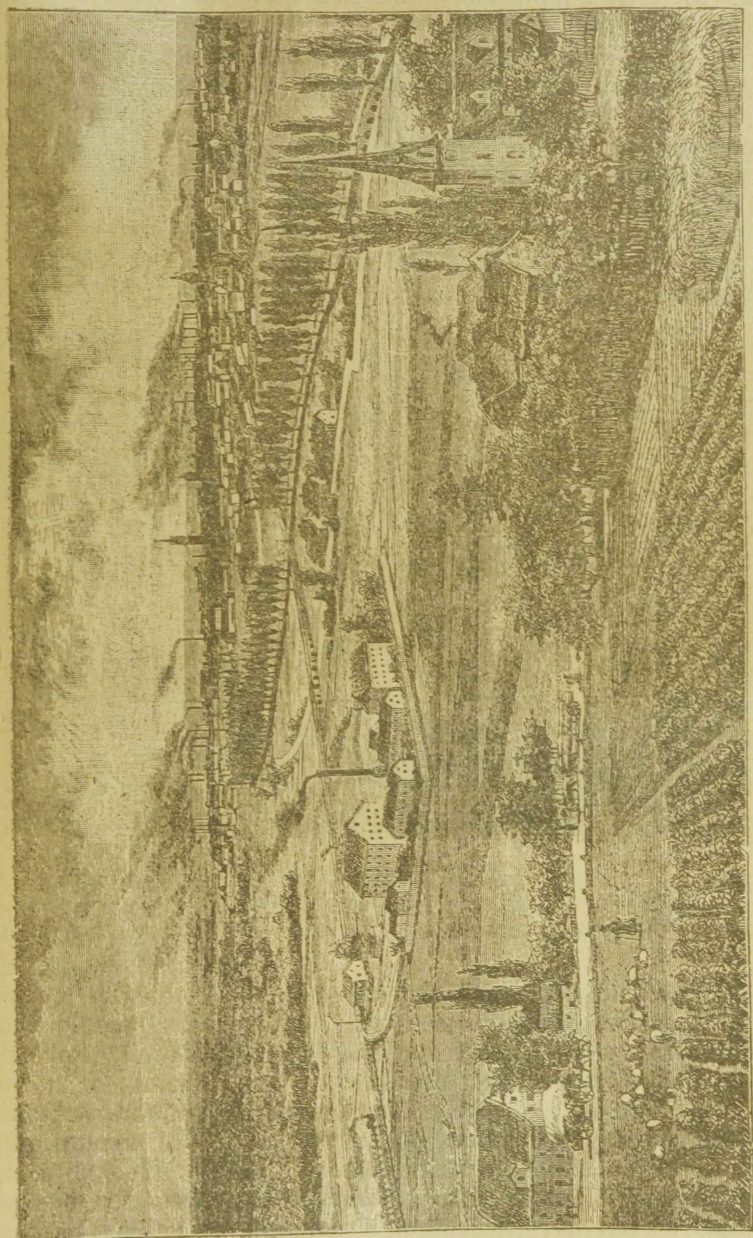
Sakli mägede ja Rheini jõe wahel on mitmed madalamad mägestikud ja mäeharud. Kõige põhjapoolsem nendest ja teistest lahus asub looduse poolest väga ilus **Harz'i** mägestik. Et see mägestik lausikmaast üles tõuseb ja niiskust toowate lääne-tuulte tee pääl on, siis korjub siia mägedesse palju niiskust, nii et siia enam wihma sajab kui kuskil mujal Euroopas. Harzi mägestikuft lõuna pool asub **Thüringi metsa** mägestik (Thüringer Wald). Ta on kagu pool **Fichtel'i** mägestikuga ühenduses, kus Rheini jõe haru Maini allikad on.

Harzi mägedest lääne pool, Weseri jõe mõlematel kallastel on **Weseri mäginine maa**. Need mäeharud ja mäetipud ei ole kuskil üle 500 meetri kõrged, paistawad aga palju kõrgemad olema, sest põhja ja lääne poolt ümbritsewad neid lausikmaad. Praegu kirjeldatud maa, Elbe jõest lääne pool, on rikas tamme- ja bukipuu metsade poolest.

Jõe orgudes on hää maapind, kus kõiki põlluwilja- ja õugulid ja wiljapuud ning palju linu kaswatatakse. Põlluharimise kõrwal on weiste ja iseäranis sigade kaswatamine nimetamisewäärne. — Thüringi ja Harzi mägedest kaewatakse kiwiwoola, waske ja teisi mineraalid.

Siin on ka tööstus kõrgel järjel. Iseäranis tähtis on siin malinate ja peene linase riide walmistamine. Thüringi mägestikus walmistatakse kodu-käitööna palju puust laste-mänguriistu, mis üle maailma tuttawad on.

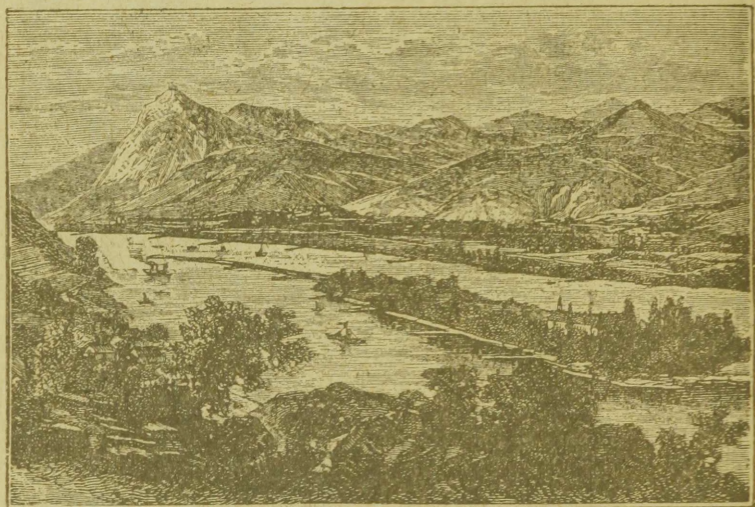
Et siin maapind nõgude ja orgude läbi hulga küngrastikkudeks, mäeseljakkudeks ja mäerühmadeks on jagatud, siis on maa siin ka poliitiliselt killustatud, kõige enam Thüringen'is, kus maapind ka geograafiliselt kõige enam killustatud on. Siin on hulk kõige wäiksemaid riikid, milledest suurem osa igaüks jälle mitmest lahus olewast maakonnast koos seisab, näit. **Sakli-Weimari** riik. Riigi päälinn on Weimar, Sakla luuletajate ja kirjanikkude Goethe, Schiller'i, Herder'i ja Wieland'i aumastega. Riigi ülikoolilinn Jena asub Elbe jõe haru Saale ääres. Läänepoolses Sakli-Weimari jaos asub tööstuselinnast **Eisenach'ist** paar wersta lõuna pool

Org Sakfi f66staf66-maakonnas.

tuttaw Wartburg'i lofs. — Lääne pool, Preisi riigi piirides, asub Bielefeld'i linn, linase riide wabrikute poolest tuttaw, ja sellest lääne pool wana Münster'i linn ülikooliga.

Ülewalnimetatud mägedest lääne pool on **Rheini Kiltkiwi mägestik**, ehk õigem ütelda, kiltmaa. Kagu poolt loode poole käib sellest kiltmaast lai ja sügaw Rheini jõe org läbi, mis seda kiltmaad kaheks jaotab. Mõlemalt poolt ühendawad endid Rheini oruga selle jõe harude orud, näit. pahemalt poolt Mosel'i org. Need põikorud jaotawad selle kiltmaa mitmesle ofasse, mis mägestikkudeks kutsutakse. Nii asub paremal Rheini ja paremal Maini kaldal metsaga kaetud ilus Taunus'e mägestik. Siin on mitmed linnad oma terwisewee-allikate

Rheini jõgi.

poolest tuttawad (Soden, Homburg, Wiesbaden, Selters ja t.).

Taunusest põhja pool olewad mägestikud on oma looduse poolest karmi kliimaga ja halwa kohati soose maapinnaga. Siin kaswatatakse ainult kartulid, otre ja kaeru. Rahwast elab siin wäga wähe ja needki, kes siin elawad, on wäga waeled. Hoopis teist pilti pakuwad meile aga jõeorud, iseäranis Rheini jõe org, mis umbes 30 wersta lai ja 270 wersta pikk on. Orud on wiljakandwa uhtmaaga kaetud. Seda uhtmaad on põhja pool paksem kord (kuni 50 sülda), kui lõuna pool. Kliima on siin soe. Sellepärast on orgudes põllud hästi haritud. Mäekülgedel olewad wiljapuu-aiad ja wiinamäed tulewad kõige paremate hulka arwata. Põlluharimise ja aiapidamise kõrwal

kaewatakse siin ka kiwisütt, rauda ja mineraalid. Selle tõttu on need maakonnad wabrikutööstuse (iseäranis raua- ja teraletööstuse) poolest teistest Saksa riigi maakondadest ette jõudnud. Teistest selle maa saadustest on weel kuulsad Rheini weinid nimetamisewäärt. Rahwast elab siin paklemalt, kui mujal Saksamaal (üle 300 inimest 1 □-kilom. pääl). Linnu on siin ka õige palju. Raua- ja teraletwabrikute poolest on tähelepanemise-wäärt **Dortmund**, **Remscheid**, **Solingen** ja iseäranis **Essen** (300.000 elan.). Wiimases asub ilmakuulus Krupp'i suurtüki-wabrik, kuna Solingen nugade, mõekade ja teiste terariistade walmistamise poolest esimene linn Saksamaal on. — Riidewabrikute poolest on siin nimetada **Elberfeld**, **Barmen**, **Krefeld** ja Rheini jõest lääne pool **Rachen** (200.000 elan.). Elberfeld ja Barmen on nii jõudfasi edenenu, et nad üheks linnaks kokku on sulanud (400.000 elan.). — Rheini jõgikonna kõige tähtsam kauba- ja tööstuse linn on **Köln** ($\frac{1}{2}$ milj. elan.). Wabrikutest on kõige tähtsamad raua-, riide- ja lõhnaõli- (eau de Cologne) wabrikud. Gooti ehitusewiilis tore pääkirik on oma kahe torni kõrguse poolest kolmas ehitus maa pääl. Köln on Rheini jõe aurulaewasõidu kelkkoht. — Kõik Rheini jõgikonna wabrikulinnad weawad oma kaupa suuremalt osalt **Düsfeldorf**'i linna kaudu välja, mis selle tõttu tähtsaks kauba- ja sadamalinnaks Rheini jõe ääres on saanud (300.000 elan.). Düsfeldorf on oma kunsti-akadeemia poolest kuulus. — Maini jõe ääres, mitte kaugel Rheini jõest on kaubalinn **Frankfurt** (400.000 inim.). Frankfurt on Lääne-Saksamaa pää kauba- ja rahaturg ja Lõuna-Saksamaa tähtsate kauba- teede keskkoht.

Lõuna Saksamaa.

Maapind. Saksamaa lõunaraja idapoolses osas tulewad Ida-Alpide põhjapoolsed mäeharud Saksamaa piiridesse. Siin asub $2\frac{3}{4}$ wersta kõrge **Zugspitze**, Saksamaa kõige kõrgem mägi.

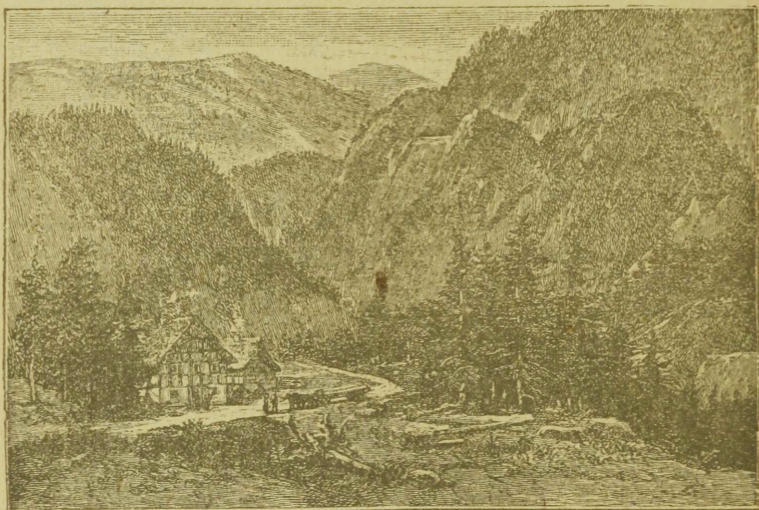
Alpi mägedest ja Schweizi rajast kuni Donau jõeni ulatab **Schwabi-Baieri** kiltmaa ($\frac{1}{2}$ wersta kõrge). Alpide jalal asuwad sood ja järwed (**Ammer**'i, **Starnberg**'i, **Chiem**'i ja teised). Donau jõe parempoolsete harude (**Iller**, **Lech**, **Isar**, **Inn**) sügawate orgude läbi on kiltmaa künklike maakoha kuhu saanud.

Maapind ei ole siin wiljakandew, pääle Donau jõe oru, kus hästi haritud põllud wiljapuu-aedadega waheldawad. Selle kiltmaa jõed jooksewad wäga ruttu, sellepärast ei wõi laewad nende pääl käia. Nimetatud jõgede orud on suurelt jaolt turbaood, ja sellepärast põlluharimiseks kõlbmatad. Kõik need

jõed woolawad Donau jõkke, mis lääne poolt, Schwarzwald'i mägestikust, tuleb. Donau jõgi jookseb ida poole: Ulm'i linna juurest algades wõiwad laewad tema pääl käia.

Schwabi-Baieri kiltmaa kliima on kaunis kare. Külmad tuuled, mis Alpi mägedest puhuwad, alandawad ruttu õhuoju, mille tagajärg suured wihmasajud on. Elanikkude päättöks on siin lõuna pool, Alpides, karjakaswatamine, enam põhja pool põlluharimine ja humalakaswatamine. Tähtis tööstuseharu on siin õllepruulimine. Edela pool, Rheini jõe kallastel, kaswatatakse ka wiinapuid.

Bodeni järwest fulles, sünnitab Rheini jõgi Schaffhauseni linna juures 10 sülla kõrguse weekose. Ülem-Rheini lausikmaast woolab jõgi läbi suuri käänuli sünnitades. Siin langeb

Schwarzwaldi mäed,

femasse pahemalt poolt Jll'i haru ja paremalt poolt Neckar ja Main.

Schwarzwald'i ja Odenwald'i mägestikud (Rheini jõe paremal kaldal) on oma suurte metsade poolest tähelepanemise-wäärt. Siit saadetakse suurel hulgal puumaterjaali Rheini jõe mööda alla, Hollandimaale ja Põhja-Saksamaale. Schwarzwaldi ja Odenwaldi mägestikkude orgudes on wiljakandew maapind. Selle tõttu on siin ka suured pähklipuude- ja wiljapuude-aiad. Mägedest kaewatakse rauda ja waske. Ka on siin kuulsaid terwisewee-allikaid olemas, näit. Baden-Baden'i linnas. Pääle selle muretsewad Schwarzwaldi'i elanikud omale päätoidust karjakaswatamise ja puust seinakellade walmistamise

läbi. Ka wabriku-tööstus on siin tähtis: [nii on siin klaasi-, portselani- ja puuwillariide- wabrikuid.

Ülem-Rheini lausikmaal on soe kliima ja väga wiljarikas maa. See lausikmaa, ainult 32 wersta lai, on oma hooltasi haritud põldude tõttu üks kõige parematest Saksa riigi maakondadest. Kõige wiljarikkamate nisupõldude kõrwal leiduwad siin suured tubakawäljad, wiljapuu-aiad ja wiinamäed.

Rheini jõeharu Moseli pääl käiwad laewad ja selle jõe orus kaswawad wiinamarjad, milledest üks kuulsamatest weinidest maa pääl walmistatakse (Moselwein).

Lääne poolt Schwarzwaldi ning ida poolt Böhmi tompmägestiku wahel asub Schwabi-Franki kõrgendik. — Wiimalest ida pool, Nabi jõe oru läbi temast lahutatud, asub Böhmi-Mähri tompmägestiku ehk kõrgendiku edelapoolne ääremägestik, Böhmi metsa mägestik, mille kõige kõrgemad mäetipud ta kagupoolses osas leiduwad.

Schwabi- ja Franki kõrgendikud on halwa maapinnaga ja kareda kliimaga. Sellewastu wiljakandwad maad on siitmaa jõgede orgudes. Nendes orgudes waheldawad nisupõldud wiljapuuadadega ja wiinamägedega. Wiinapuud kaswawad siin ka mägede külgedel.

Kliima. Lõuna-Saksamaa kliima on mitmesuguste maapinna kujude mõju läbi väga mitmekesine. Kagupoolsel kuni Donau jõeni ulatawal kõrgendikul, on kliima kare, suurte temperatuuri waheldustega. Temperatuuri waheldusi paneme iseäranis kewadel ja sügisel tähele, kui Alpi mäed lumega kaetud on, ning mägedest külm õhk madalamasse lausikmaasse alla langeb. Palju soojem on Donau jõelt põhja pool asuw Lõuna-Saksamaa osa. Siin on kõige soojem kliima kõrgendikudest piiratud jõgede orgudes, nagu Rheini org, Neckari ja Maini kesk- ja alamjooklu orud.

Lõuna-Saksamaal asuwad Baieri, Württembergi ja Badeni riigid.

Baieri riik. Maapinna suuruse ja rahwa-arwu poolest on Baieri riik teine Saksamaal. Baierimaa asub Donau ja selle jõe harude kui ka Maini jõe ääres. Pfalz'i maakond asub Rheini jõe pahemal kaldal. — Rahwas on suuremalt jaolt katoliku usku. Baierist weetakse teistesle maadesle wilja, humalaid, weini, õlut, soola, manguasju ja m.

Baieri riigi lõunapoolses osas, asub Baieri riigi päälinn **München**, Donau jõe haru Isari ääres (700.000 inim.). München on Lõuna-Saksamaa raudteede keskkoht. Niisama on see linn ka Lõuna-Saksamaa waimlise elu ja hariduse keskkohtaks saanud. Siin on tähtsad museumid ja kunsti-kogud,

ka ülikool ja muud õpeasutused. Tähelepanemise-wäärt on München oma toredate ja maitserikaste ehituste poolest. Donau jõe haru Lech'i ääres on **Rugsburg**, Lõuna-Saksamaa kõige tähtsam kaubalinn. Ka wabrikutööstus on nimetamisewäärt. Linnas ja linna ümbruses asuwad suured puuwillate ja willase riide wabrikud. Boden järwe ääres on **Lindau**, tähtis läbikäimisekoht teiste selle järwe ääres asuwate kohtadega. Donau jõe ääres asub **Regensburg**, tähtis kauplemise poolest Donau jõge mööda weetawate kaupadega. Linna lähedal, kõrge mäe otfas, Donau jõe kaldal, on templimoodu ehitus „**Wallhalla**“, kus kõikide kuulsamate sakslaste rinnakujud üles on seatud. — Baieri riigi loodepoollses osas on Maini jõe haru ääres **Nürnberg** (üle 300.000 inim.), Baierimaa esimene tööstuse- ja kaubalinn. Üle ilma kuulsad on Nürnbergi lastemänguasjad. Nürnberg on oma ehituse ja ülepeaa wälimise kuju poolest täiesti keskaja linn. Kuulus on siin Saksa wanawara muuseum. — Maini jõe ääres asuwad tööstuselinnad **Würzburg**, **Bamberg** ja **Bayreuth**. Würzburgis on ülikool ja siin algab ka Maini jõel laewafõit. Bayreuthis asub Richard Wagneri poolt asutatud kuulus teater.

Pfalzi ehk Rheinpfalzi maakond on suuremalt osalt mägine maa ja ulatab ida pool kuni Rheini jõeni ning oma edelapoolse lõpiga kiwisõerikka Saari jõgikonda. Wiljarikkas Rheini jõe orus asub keskajal suure tähtsusega riigi wabalinn **Speyer**.

Württembergi riik. See on ilus wiljakandja mägine ja künkline maa Donau ja Neckari jõgede ääres, kus põllu- harimine tähtis on. Wiinapuude kasvatamine on iseäranis Neckari orus nimetamisewäärt. Iseäranis wiimase ajal on tööstus nii jõudlasti edenenu, et ta Württembergis nüüd niisama tähtis on kui põllutöö. Päälinn on ilus **Stuttgart** (300.000 inim.), Neckari jõe lähedal, Lõuna-Saksamaa raamatukaupluse keskkoht. Linnal on oma riide- ja masinawabrikute poolest tähtsus. — Württembergi ülikool on **Tübingenis**, Neckari jõe ääres.

Badeni riik. Baden on jaolt mägine (Schwarzwaldi mägestik), jaolt tasane (Ülem-Rheini laulikmaa). See on üks kõige wiljarikkamateft maakondadest Euroopas. Rheini laulikmaal kaswatatakse põllu- ja aiawilja. Siin leidub ka wiinamägesid. Wabrikutööstuseft on puuwillase riide walmistamine nimetamisewäärt.

Badeni päälinn on **Karlsruhé** (üle 100.000 elan.), suure tehnikaukooliga. Linn on alles paari saja aasta eest asutatud. **Baden-Baden** asub toredas Schwarzwaldi orus, kuulla terwise-wee-allikatega. — Badeni lõunapoolses jaos, Schwarzwaldi mägestikus, on **Freiburg**, ülikooliga ja toreda pääkirikuga. —

Põhjapoolles riigijaos, Neckari jõe ääres, on kuulus **Heidelbergi** linn, kõige wanema Saklammaa ülikooliga ja toredate losli waremetega. — Neckari jõe suus on **Mannheim** (üle 160 000 inim), kõige suurem ning tähtsam linn Badeni riigis, Rheini jõe ääres, lääl kus temasle Neckari haru hoowab. Kuni sellekohani wõiwad Rheini jõel suuremad laewad sõita. Mannheim on Frankfurti ja Müncheni kõrwal kõige suurem Lõuna-Saklammaa kaubalinn. Ka tööstus on nimetamisewäärt. — Badeni järwe ääres asub **Konstanz**, kõige tähtsam ja suurem selle järwe kaldal asuwateist linnadest.

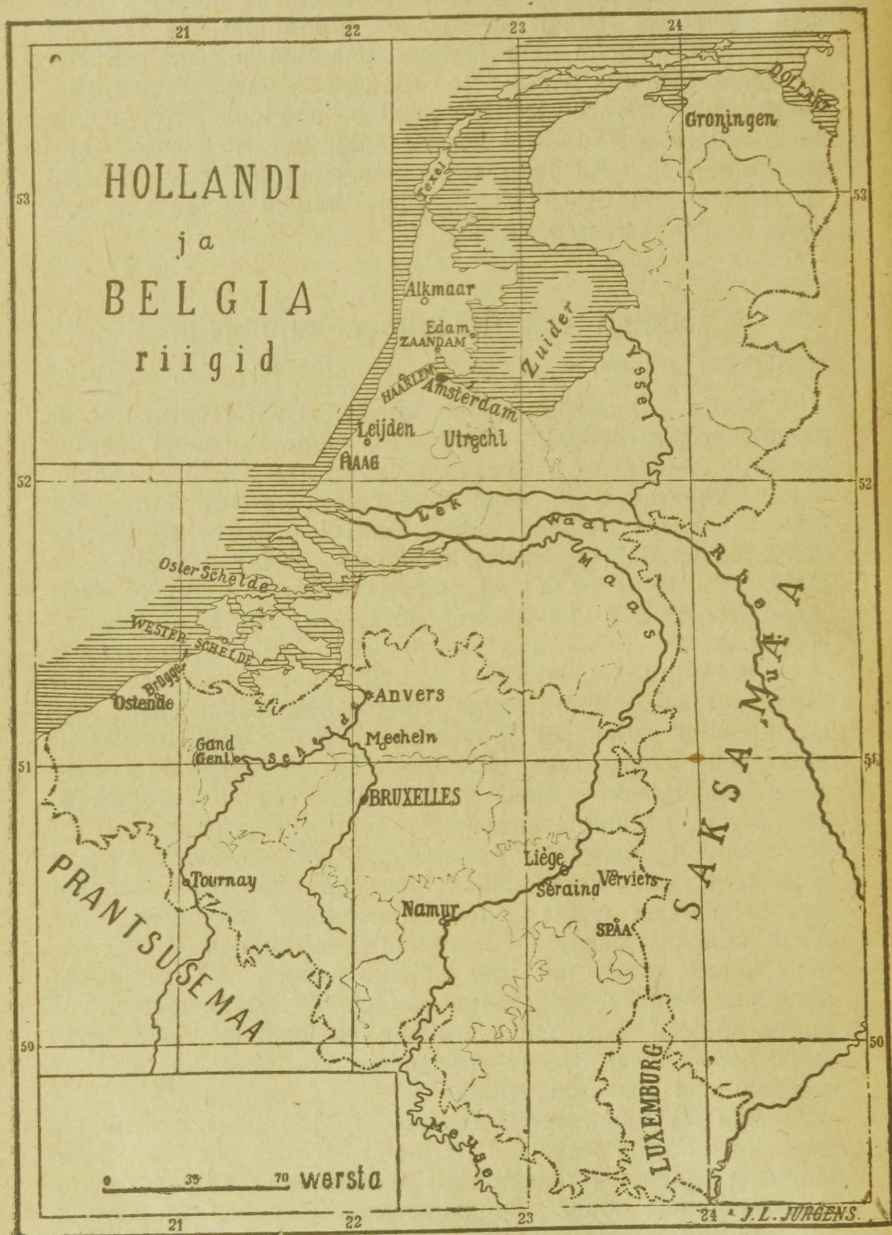
Hollandi ehk Madalmaa kuningriik.

(ligi 53.000 □-kilom. ja üle 6 milj. inim., 185 inim. 1 □-kilom. pääl).

Piirid. Hollandimaa asub Schelde, Maali ja Rheini jõgede alumise jooksu kallastel. Selle maa lääne- ja põhja poolteks piiriks on Sakla meri, lõunapoolteks piiriks Belgia ja Saklammaa. Põhjarannas on suur **Zuiderzee** (Sõidersee) laht. See laht on mööda Hollandi kallast kuni Elbe jõe suuni minewa **Friisi saarte** wõö läbi mereest lahutatud. Lääne pool on kaks lahte, milledes Seelandi saared asuwad. Põhjapoolseste lahte woolab Rhein Maas'i harujõega, lõunapoolseste — Schelde.

Maapind. Hollandimaa on laulikmaa, mis ka tema teine nimi tähendab. Ainult kõige lõunapoolsem Hollandimaa jagu on künkline. Hollandi laulikmaa on Sakla laulikmaa kõige läänepoolsem osa. Tema on täitfa tafane ja läheb Sakla mere poole madalamaks. Sakla mere kallastel on kuni 30 meetri kõrguste ja 5 kilom. laiuste luitede rida. Põhja pool elinewad meile luitede jätistena Friisi saared, mis meile endise merekalda joone näitawad. Mannermaast lahutawad Friisi saari madalad mere osad, mis watten'iteks nimetatakse ja mõõna ajal tükati kuiwaks jääwad. Mereranna ääres külwati taimi liikuwate tuitede pääle, mis selle läbi aja jooksul kindlaks maaks muutufiid. Luitede wahekohtadesle ehitati mööda merekallast suured mulded ehk paisud. Kõige ettewaatuse pääle waatamata tuleb liiski ette, et meri mulde ära purustab ja suured maatükid oma alla matab.

Aga mitte ükli merekallastele ei ole muldesid ehitatud, waid ka madalad jõekaldad on muldedest sisse piiratud. Hollandlased tegid maa raudkiwidest puhtaks, mis jääaja jätistena laialt maapinda kattid. Raudkiwa tarwitafid nad majade ja muldede ehituse materjaaliks. Turbalood lasti kuiwaks ja turwalt tarwitati eluhoonete ja wabrikute kütmiseks. Luitede wõö läbi mereest lahutatud asuwad suured maatükid, mis mar-

Belgia ja Hollandi kaart.

Ihideks nimetatakse, nad on suuremalt osalt merepinnast madalamal. Kuna lüüted kehwa liiwale maapõhjaga on, leiame marshidest ka merelaentest ja jõgedewoogudest siia kantud wiljaligitawat kõntsa. Et marshi põldudeks ja niitudeks teha, pidi neid kuiwaks laskma, sest põhjaveepind on siin väga kõrge millepärast need maakohad turbaooks muutusid. Muldede läbi wecuputuste eest kaitstud marshid ja nendes leiduwad järwed ning lood lasti kuiwaks, nendest laewasõiduks kõlblikka kaewandisi ja kuiwatamise kraawisid läbi tõmmates. Iga kaewandi otta, kus ta merde jookseb, on suured weliwärawad ehitatud. Weetäulu ajal pandakse weliwärawad kinni, et mereweli kaewandite kaudu maad ei uputaks. Mõõna ajal tehtakse wärawad lahti, et kaewandisile kogunud weli merde wõiks woolata. Kus liig palju weli juhtub olema, sääl pumbatakse üleliigne weli suurte tuuleweskite wõi aurupumpade abil kaewanditesse. Kuiwaks lastud ja kultiveeritud marshid nimetatakse polderiteks. Luitedele lähemal haritakse marshides põldu. Siin külwatakse kõrrewilja ja kaswatatakse kõiklugu juurewilja ja lillefid. Merest kaugemal on polderid lofsaka rohuga kaetud, Siin asuwad oma piimarohkuse poolest kuulsa Hollandi sarwlaomade karjamaad. Üksikute polderite wahel sünnib läbikäimine kaewandite kaudu.

Kuid mitte üksi maa kaitsmiseks merewoogude eest ei tarwitata ülemalnimetatud muldesid, waid neid mõõda käiwad maanteed ja wiimaste kõrwal sagedasti ka raudteed. Kaewandid on Hollandis ka tähtsad läbikäimise teed. Suwel sõidetakse nende pääl paatidega, talwel jääd mõõda uiskudega.

Kõige suure töö pääl waatamata on praegu weel wähemalt wiies osa Hollandi maapinnast (iseäranis lõuna ja ida pool) kõlbmata liiw, turbaoso ja kanarpikuga kaetud nõmm (geest) Aga ka need maatükid muudetakse ükskord põldudeks ümber, nagu praegu Zuiderzee lõunapoolse jao kuiwaks-laskmine käsil on.

Hollandimaa kliima on mere läheduse tõttu niiske ja pehme. Talwel on siin kaunis soe, ehk küll kaewandid kinni külmawad; suwi on siin wilu. Sügisel on maakohad pakku udu sisse peidetud. Taewas on siin sagedasti pilwetega kaetud ja sademeid on siin rohkesti.

Rahwas. Hollandis elawad Saksa sugu hollandlased, friisid (saarte pääl ja põhjarannas) ja flandidid (lõunapoolsetes maakondades). Kõige paksemalt elab rahvast mererandadel. Suurem jagu elanikkudest on protestandid, wähem osa katoliku usku. Juutisi leidub siin wõrdlemisi palju (100.000 hinge).

Rahwa töö ja aineline järg. Holland on pääasjalikult põllutöömaa. Põldude pääl kaswatatakse rukist, tat-

raid, linu, kanepit, suhkrunairid, humalaid ja tubakat. Tähtis on ka puuwilja, juurewilja ja lillede kasvatamine. Kuid heinamaid ja karjamaid on Hollandis enam kui põldu.

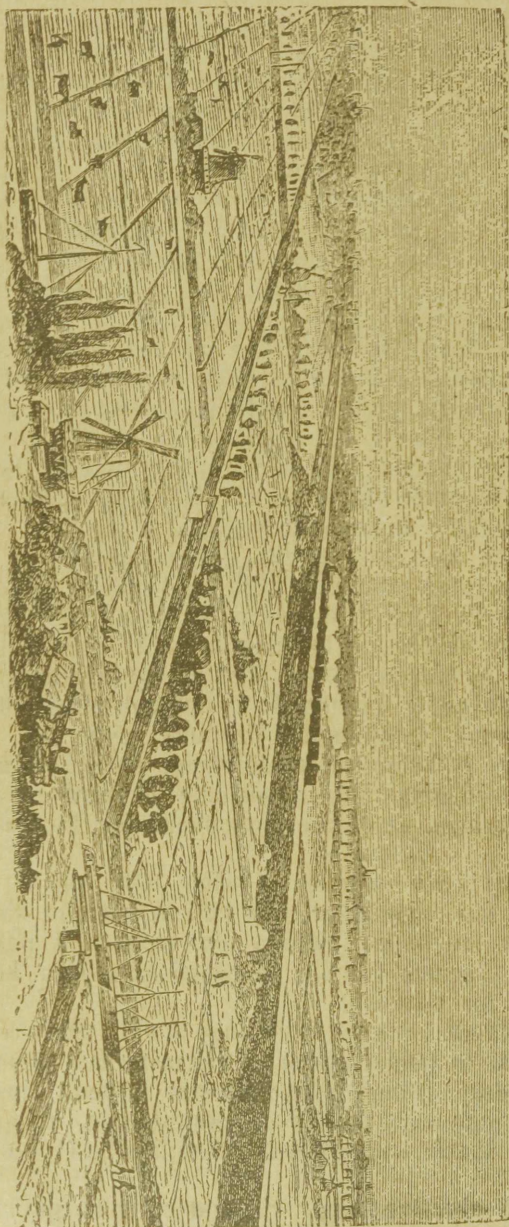
Siin kaswanud leiba ei jatku köidele elanikkudele. Selle tõttu on karjakasvatamine Hollandis väga tähtis tööharu. Iseäranis kuulsad on Hollandi lehmad oma piima rohkuse ja häduse poolest. Piimast walmistatakse suuremalt osalt juustu ja wäid.

Kalapüügist, iseäranis heeringapüügist, elab Hollandis suur hulk inimesi.

Kiwiõie, metalli ja metallide puudusel ei ole wabrikutööstus kõrgel järjel. Nimetamisewäärt on siin laewaehitamine, linase ja puuwillase riide ja paberi walmistamine. Pääle selle

walmistatakse Hollandis kallid jalawaipasid ja lihwitakse kallid kiwa (teemantid)

Kauplemine wäljamaaga on väga laialine ja suurepäraline.

Hollandimaa põllud ja karjamaad (marthid).

Hollandist weetakse teistesle riikidesle juustu, wõid, elawaid kariloomi, linast riidet, soolafud kalu, lillefibulaid ja kõiksugu koloniaal-kaupa, mis Hollandisest suurte kaagupoolse Aasia asumaadest tuuakse. Wälimise kauplemise poolest on wäike Hollandimaa mitmeft suuremast riigist ees. Suure kauplemise tõttu on Hollandi rahwas ka üks kõige rikkamatest rahwastest maailmas.

Rahwast elab Hollandis õige paksult. Juba 1900. a. taadik on kooliskäimine 6—13 eluaastani kõikidele Hollandi elanikkudele sunduslik. Ülikoolisid on 5. —

Põhiseaduse läbi on, Hollandis kuninga wõim piiratud. Seaduseandwaks asutuseks on kahekojaline rahwaasemikkude kogu.

Linnad: Kõige ilusam Hollandi linn on riigi päälinn **Haag** ehk **'s Gravenhage**, mere ja Zuidersee lahe lähedal, $\frac{1}{4}$ milj. inimest. Linna ümbruses on suured foredad aiad. — Ühe Rheini jõe haarandi ääres asub **Rotterdam** (üle 400.000 inim.), kõige tähtsam Hollandi kaubalinn; ta on kaewandi läbi merega ühendatud. Siin paigutatakse kaubad merelaewade päält ümber jõelaewade pääle ja laodetakse nad Rheini jõge mööda Saklammaale. Iseäranis nimetamisewäärt on kauplemine wiljaga ja theega. — Rotterdamist kirde pool, Rheini jõe kõige põhjapoolsema haarandi ääres, on **Utrecht** (üle 115.000 inim.). Siia linna tulewad mitmed raudteeharud kokku. Sellepärast on siin kauplemine wäga tähtis. Linnas on ka palju wabrikuid ja ülikool. — Rheini jõe haarandi ääres asub **Leyden**, kuulsa ülikooliga ja suurte teadusliste korjandustega. — Zuiderzee kääru Y (ei), Amsteli jõe ja suurte kawandite ääres on **Amsterdam**, 600.000 inimest. See kõige suurem Hollandi linn on ka kauplemise poolest tähtis, iseäranis kohwiga ja hiinapuu koorega. Amsterdam on Hollandi waimlise elu keskkoht. Õpeasutustest on ülikool ja rahwaülikool nimetamisewäärt.

Belgia kuningriik.

(29.000 □-kilom. ja $7\frac{1}{2}$ milj. elan.; 1 □-kilom. pääl 255 inim.)

Belgia asub Hollandi, Saklammaa ja Prantlusmaa wahel; ta on üks wähematest, aga kultuuri ja rikkuse poolest esimestest riikidest maailmas. Belgia maapind läheb kagu poolt loode poole madalamaks ja laumaks. — Riigi kagupoolses osas asuw **Ardennide** mägestik on Rheini mägestiku järk. Põllupind on siin kehwa ja kliima wilu ning kare. Kohati leidub siin karjamaid ja wõlasfikka, kuna kohati maa täitla paljas on. Rahwast elab siin wäga wähe. Ardennide mägedes, kaljude wahel, asub **Spa** a linnake, kuulsate terwisewee-allikatega. —

Mägestikult lääne ja põhja pool on Maas'i ja selle jõe haru Sambre'i (sambri) orud. Igal pool, orgudes ja kinkude külgedel, haljendavad siin põllud, niidud, wiljapuuaiad ja isegi wiinamäed. Selle maakoha kõige tähtsam wara aga on raua- ja kiwisööelademed. Selle tõttu on nim. jõgede orud kõige tähtsamateks ja rahwarikkamateks Euroopa tööstuferingkondadeks saanud ja Belgia riik esimese järgu tööstuferiigiks.

Sambre'i ja Maas'i orgude tööstuferingkonnas on kõige tähtsamad linnad: **Namur** (namüür) ja **Liège** (liääh) ehk Lüttich Maas'i jõe ääres. Namur on tähtis terasriistade (nugade) wabrikute ja Liège (170.000 elan.) sõjariistade wabrikute poolest. Liège'ist ida pool asub Verviers (werwjee) tööstuselinn kalewibabrikutega.

Belgia mägisest maast loode pool asub Schelde jõe lauslikmaa. Maapind on siin wiljasigitaw ja kliima pehme. Selle tõttu haritakse siin põldu niisama eeskujulikult, kui Põhja-Itaalias. Lopsaka taimekaswuga nurmed, niidud, aiad, ojad ja weskid pakuvad silmale toredat waatepilti. Siin kaswatatakse humalaid, otre, linu, suhkrunairid. Põlluharimise kõrwal kaswatatakse weiseid ja hobuseid.

Mägedest kaewatud kiwisüsi wõimaldab ka lauslikmaal wabrikutööstuse edenemist. Siin õitseb willa-, puuwilla- ja linase riide tööstus iseäranis Gand'is ehk Gent'is ja **Bruxelles'il** (brüselis).

Eeskujuliku põlluharimise ja suurepäralise tööstuse tõttu on ka kaubandus Belgias wäga kõrgele järjele jõudnud. Kaubandust toetab suurelt tihe maanteed, kaanalite ja raudteede wõrk. Tiheda raudteewõrgu poolest on Belgia teistest Euroopa riikidest ette jõudnud.

Eeskujulik põlluharimine ja õitsew tööstus ning kaubandus annawad wäga suure rahwahulgale eluülespidamise. Saksi riigi järele elab Belgias rahwast kõige paksemalt Euroopas (255 inim. 1 □-kilom. pääl).

Belgia põhjapoolses osas elawad hollandlastega lähedalt sugulased Saksa sugu flandid ehk flamid ja lõunapoolses osas — Romaani sugu walloonid, kes Prantsuse keelt kõnelewad. Mõlemad rahwad on katoliku usku. Kõige tähtsam linn Belgias on riigi päälinn **Bruxelles** ehk Brüssel (agulitega üle 700.000 elan.), oma uhkete ehituste poolest üks toredamatest Euroopa linnadest. Piitside ja linase riide wabrikud on siin nimetamisewäärt. — Schelde jõe ääres asub Belgia kõige tähtsam kauba- ja sadamalinn **Anvers** (angwérs) ehk Antwerpen, Euroopa mannermaa teine kaubalinn.

Nagu Hollandis nii läheb ka Belgias mööda merekallast luitede rida, mis muldete läbi ühendatud on. Luitede ja muldete taga asuvad wiljarikkad marsh'id. Kuid Belgia rannas on meri madal ning leetlejakud takistavad laewaõifu. Siin asuvad ainult mõned supeluskohad, milledest Ostende kõige tähtsam on.

Belgia riigi päralt on Kesk-Aafrikas suur ja tähtis **Kongo riik**, Kongo jõgikonnas.

Belgia, Saksamaa ja Prantlusmaa wahel, Ardennide mägestikus ja kagu pool kuni Rheini haru Moseli jõeni asub väike **Luxemburgi riik**. Rahwas on siin katoliku usku iakslased, kes mägedes mineraalid (rauda, rinki ja kiwisütt) kaewawad ja Moseli jõe orus põldu hariwad ja karja kaswatawad.

Prantluse wabariik.

(536.000 □-kilom. ja 40 milj. elan.; 1 □-kilom. päät 73 inim.).

Prantlusmaa põhjapoolseks rajaks on La Manche'i ja Pa's de Calais wäinad ja olalt Saksa meri, läänepoolseks Atlandi ookean Biscaya lahega, lõunapoolseks — Pirenei mäestik ja Wahe meri ning idapoolseks — Alpi mäed, Schweiz'i Juura ja Rheini jõgi. Loomulikud rajad puuduwad kirde pool — wastu Belgiat ja olalt wastu Saksamaad.

Prantlusmaa Loire'i (luaari) jõelt põhja pool asuwad maakonnad on Lõuna-Saksamaa laiuse kraadide all. Lõunapoolsetel maakondadel, Põhja-Itaalia laiusekraadide all, on Wahe mere kliima, sademedeta suwi ja pehme talwega, ning Lõuna-Euroopa taimestikuga. Prantlusmaa asub niwiiisi Kesk-Euroopa ja Wahe mere kliimawõõdes. Kolmelt küljelt meredest piiratud, wõib Prantlusmaad poolsaareks nimetada, Salletõttu on siis ka laewaõit ja merekaubandus siin õitswal järjel ning Prantlusmaal on tugew sõja- ja suur kaubalaewastik. Maapinna poolelt on kõrgemägestikka ainult Prantlusmaa rajadel (Alpi ja Pirenei mäed). Lõunapoolse Prantlusmaa keskmine osa on kiltmaa, Saksa kelkmägestiku järk. Lääne pool sellelt kiltmaast asub laulikmaa ($\frac{5}{6}$ Prantlusmaa pinnalt). Maapind on põlluharimiseks ja aiatööstuseks wäga kohane ja ei takista kuskil läbikäimist. Madalate weelahkmete tõttu on kerge jõgelid kaanalite abil ühendada. — Maapinna poolelt wõib Prantlusmaad kolme osasse jagada: 1) Rhõne (roon) jõe laulikmaa ja põhja pool temoga ühenduses Saõne (sooni) jõgikond; 2) keskmine kiltmaa, kirdepoolsete järkudega ja 3) Prantluse laulikmaa.

Saône-Rhône piirkond.

Saône jõgikond ja osa Ülem-Rheini lausikmaast (Burgundia ja Elfas) on viljakandva põllupinnaga hää kliimaga maa. Nisu, wiinamarjad ja puu-
vilja kaswab liin suurel hulgal. Ka tööstus ja kaup-
lemine ei ole tähtsufeta. — Dijon'i (dishooni) linn kaupleb
suuresti kuullate Burgundia veinidega. — Besançon'i

Prantsusmaakaart.

(befangsooni) linn on tähtis oma kellowabrikute ja oma kaup-
mise poolest Helweetsia maaga. — Rheini orus asuvad Mähl-
hausen'i tööstuselinn (puuwillase riide wabrikud) ja Elfasi
maakonnalinn Strafsburg (ligi 200.000 elan.), tähtis kaup-
mise poolest. Strafsburgi pääkirik on oma puhtamaitselise Gooti
ehitusewiisi poolest üks kõige kuullamateft kirikutest maa pääl.

Rhône jõgikond. Rhône jõgi algab niisama kui Rheingi Helweetsias Sankt Gotthardi mäel, jookseb lääne poole ja sünnitab Lac Lemani ehk Genfi järve. Siis murrab ta omale Juura mägestikust tee läbi ja jookseb Lyon'i (lionni) linnast alates lõuna poole kuni ta Lioni lahte woolab. Tema kõige tähtsamad jõeharud on pahemalt poolt (Lääne Alpidest) Isère (isäär) ja Durance (dürángs), ning paremalt poolt Saône. Rhône alamjooksul on laulikmaal täieste Lõuna-Euroopa taimestik: õli- ja mooruspuud. Viimase puu lehtedega söödetakse siidiuslikefi.

Rhône ja Saône'i jõgede ühinemise kohal asub **Lyon** (ligi $\frac{1}{2}$ milj. elan.), suuruse poolest kolmas linn Prantsusmaal ja siiditööstuse poolest esimene.

Monaco.

Rhône alamjooksult ida pool asub **Provence'i** (prowáng si) maakond, väga pehme talvekliimaga, kus harva lund ja külma näha võib. Tähtsamad linnad asuvad järful ning käärurikkal Wahe mere kaldal. Siin on kõige suurem Prantsusmaa ja ülepea Wahe mereäärne sadamalinn **Marseille** (marséj, $\frac{1}{2}$ milj. elan.). See linn on ka puu- ja lõhnaõli wabrikute keskkoht. Ida pool asub Prantsuse pääsjaladam Wahe mere ääres **Toulon**, ning viimaseft kirde pool Wahe mere pehme kliimaga rannal („riviera“) kuulsad talvised põetamiskohad **Cannes** (kann) ja **Nizza**, wiimane 150,000 elan., jaanuari temperatuur $+8,4^{\circ}$.

Nizzaft ida pool asub iliseisaw **Monaco** (Monaako) würstiriik (16,000 elan.), tuttav oma suure mängumaja poolest, kus teistes riikides keelatud õnnemängufid mängitakse.

Prantfusmaa idarajal asuvad **Lääne-Alpid**, **Montblanc** (mongbläng) ja **Monte Viso** mäetippudega. Montblanc (4800 m. kõrge) on kõige kõrgem mäetipp Euroopas. Loode pool asub ta jalal kuulus **Chamounix** (shamunii) org (1000 m. üle merepinna), kuhu toredad jäaliugustikud ulatavad. Lääne-Alpideft läbi wiib **Mont Cenis** (monglenii) mäe lähedalt tunneli kaudu raudtee Prantfusmaalt Itaaliasse.

Prantfufe keikkõrgendik.

Prantfufe keikkõrgendiku tähtsam osa on **Auvergne'i** (owérjni) kiltmaa, hulga kustunud tulemägedega. Selle kiltmaa **Mont Blanc** (mongdoor) mägestikkus asub ka Prantfufe siitemaa kõige kõrgem mäetipp (1900 m. kõrge). Keikkõrgendik on niiske ja wilu kliimaga ja looduse poolest waene maa, millepärast ka rahwas siit linnadesse wäljarändab. Keikkõrgendiku ida- ja lõunapoolseks rajaks on **Cevenne'si** (sewenni) mägestik, hulga kuristikkudega ja orgudega.

Keikkõrgendiku maakondade rikkuseks on suured **kiwi-õie-** ja **raualademed**. Selle tõttu on siin suur rauatööstus tekkinud. Iseäranis sõjariistu walmistatakse **St. Etienne'i** (längtetjenni, 150.000 elan.) ja **Le Creuzot** (lökrösoo) linnades.

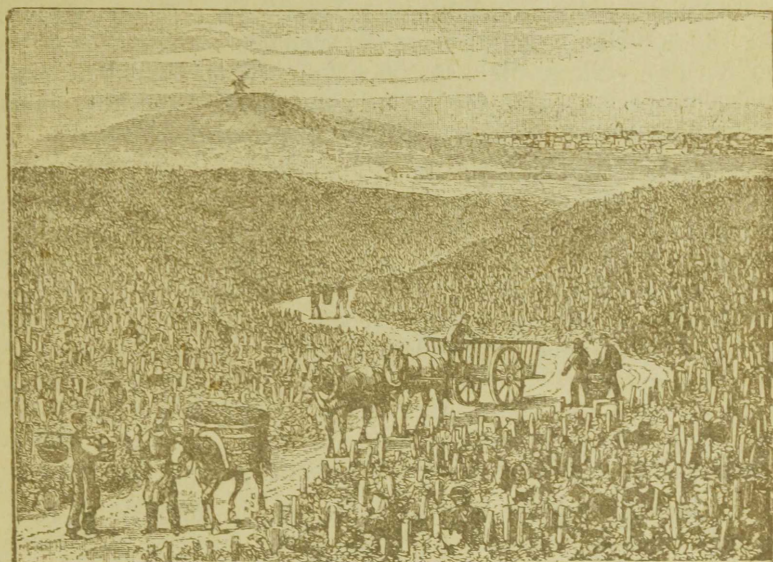
Kirde pool on keikkõrgendiku järguks **Côte d'or'i** (kootoori) mägestik ja wiimaseft põhja pool allikatest rikas **Langres'i** (längri) lubjakiwi-kiltmaa.

Prantfufe laulikmaa.

Prantfufe laulikmaa ulatab Pirenei mägedest kuni Belgia rajani. Ta kliima on soojem ja aluspind wiljakandwam kui Põhja-Sakia laulikmaal. Prantfufe laulikmaa leiab ühenduses **Rhône-Saône** piirkonnaga: 1) kitsa laulikmaa läbi Pirenei mägestiku ja kekkõrgendiku wahel, mille kaudu lõuna laewasõidu kaanal (**canal du midi** [kanál dü midii]) läheb, ja 2) madalamatel maakohtadel **Côte d'or'ist** põhja ja lõuna pool, kus keskkaanal (**canal du centre** [kanál dü santr]) **Loire'i** (luaari) jõge **Saône'i** jõega ja Burgundia kaanal **Seine'i** (säani) jõgikonda **Saône'iga** ühendab. **Rheini-Marne'i** (marni) kaanal ühendab **Seine'i** jõgikonda Rheiniga ja **Rheini-Rhône'i** kaanal Rheini harujõe **Ill'i** **Saône'i** harujõe **Duubs'ga** (duuga).

Seine'i jõgikond. Pää weeallikad on siin **Seine'i** jõgi ja selle haru **Marne**. Seine woolab **Le Havre'i** tähtsa sadamalinna juures laias merelahe-taolises jõesuus **La Manche'i** wäina. Rahwas harib siin suuremalt osalt põldu, mis pehmes kliimas rikaft **nisu** saaki annab.

Seine'i laulikmaa keskel, toredasti haritud Isle de France'i (iiil dö frangli) maakonnas asub Seine'i jõe mõlemal kaldal Prantfusmaa päälinn **Pariis**, suuruse poolest kolmas linn maakera pinnal (ligi 3 milj. elan.). Ehituste toreduse ja ilu poolest ei ole Pariiil wõistlejat. Kõige tähtsam tööstuseharu Pariiis on toredate uhkuse- ja mooduasjade valmistamine. Pariis on Prantfusmaa kaubanduse ja hariduse keskkohd, kus suur hulk õpeasutusi, muuseumisi ja raamatukogusid on. Pariiis ümbritsewatest linnakestest ja alewikkudest olgu nimetatud: lääne pool Sévres (sääwr) suure kuulsa porfelaaniwabrikuga ja Versailles (werfáj) endiste Prantfuse kuningate toreda losliga ja aedadega.

Wiinamägi Champagne'is.

Ida pool on 100—200 meetrit kõrge meffata Champagne'i (shampanji) tafandik. Kriidi aluspinna pääl asub ainult õhukene mullakord, mispäraft kõrrewiljad siin hääd saaki ei anna. Rahwa päälisetuleku-allikaks on siin wiinamäed. Siin valmistatakse ilmakuulsat shampanjeri wahuweini. Wahuweini kauplemise keskkohd on Prantfuse kuningate wana kroonimiselinn Reims (rängs, üle 100.000 elan.). Marne'i (marni) jõe ääres asub Châlons-sur-Marne (shalong-sür-márn), tähtis weinikauplemise poolest.

Loodepoolne laulikmaa, Somme ja Schelde jõgede wahel, käib põlluharimise ja rahwahulga poolest teistest Prantfuse maakondadest ette. Siin kaswawad kõiklugused põllu- ja aia-

wiljad, ristikkeid ja muud rohulistsid, lina, tubakas ja suhkrunairid. Belgiaft ulatab fiia kiwiõerikas Ardenni mägestik. Selle tõttu on fiin ka tööstus kõrgel järjel. Meäranis suurel määdul walmistatakse fiin suhkrut, linaft ja willaft riidet, pitsiisid ja m. Kõige suurem tööstuslinn on fiin **Lille** (lill, üle 200.000 elan.), puuwillase ja linase riide wabrikutega. Lille'i linnast lõuna pool asub Valenciennes (walangljenn), pitside ja batistiriide walmistamise poolest esimene linn Prantsusmaal. — Pas de Calais wäina ääres, kõrgel, järsul kriidikaldal asuwad ülesõidukohad Euroopa mannermaalt Inglismaale, Calais (kalee) ja Boulogne-sur-mer (bulónj-sür-määr). Wiimane on ka kuulus supeluskoht. Seine jõe suus asub Põhja-Prantsusmaa tähtsam sadamalinn Le Havre (löáwr, üle 130.000 elan.), Pariisi linna merefadam. — Seine jõe ääres on Rouen (ruáng, üle 120.000 elan.), suurte puuwillase riide wabrikutega. — Seine jõe suust lääne pool La Manche'i wäina ääres asub suur sõjafadam Cherbourg (sherbuur).

Loire'i jõgikond. Loire'i jõe laulikmaad wõib ta wiljasigitawa põllupinna ja korraliku harimise tõttu „Prantsusmaa wiljaaidaks“ nimetada. Põldude kõrwal leidub fiin ka wiinamägesid. Tähtsamad linnad asuwad Loire'i jõe ääres: Orléans (orleáng), mitmete raudteede keskkoht, asub kaanali ääres, mis Loire'i jõge Seine'iga ühendab. Nantes (nangt, 130.000 elan) on Loire'i jõgikonna kaubanduse keskkoht, suurte wabrikutega. Tours (tuur), willase riide wabrikutega, asub suurte wiljapuuaedade keskel. — Põhja poolt piirab Loire'i laulikmaad Bretagne'i (brötánji) poolsaare mäGINE maa. Poolsaare kääruikkal läänekaldal asub tugew merekindlus ja sõjafadam Brest.

Garonne jõgikond, kõige suuremate ja tähtsamate Prantsusmaa wiinamägedega. Rannamaakond, Garonne jõest lõuna pool, les Landes (lelángd), oli weel minewal aastafajal osalt liiwane nõmm ja soo. Nüüd on fiin jaolt wäljad ja wiinamäed, jaolt männimeffad. Garonne jõgi tuleb Pirenei mägestikust. Ta laia merelahe-taolift jõe suud nimetatakse Gironde (shirónd). Pirenei mägestiku ja keskkõrgendiku wahel asub Toulouse (tuluus, 130.000 elan.), lõuna kaanali ja raudtee ääres, mis Hispaaniasse wiib. Toulouse on lõuna-Prantsusmaa tööstuse, kaubanduse ja oma ülikooli ning teiste haridusliste asutuste tõttu hariduse keskkoht. Garonne jõe suus asub **Bordeaux** (bordo, üle 1/4 milj. elan.), kõige suurem ja tähtsam Prantsuse sadamalinn Atlandi ookeani ääres ja Gironde kallastel kaswawate kuulgate Bordeaux weinide wäljameo-fadam.

Pirenei mägestiku maakondades on kõige tähtsamad linnad Biscaya lahe ääres merekindlus Bayonne (bajónn) ja supeluskoht Biarritz.

Prantfule riigi päralt on' Wahe meres olew **Korfika** saar. Eoduse, kliima ja rahwa poolest peab seda saart Itaalia juurde arwama. Saar on mägine, toredate metskadega. Orgudes kaswatatakse wiinamarju, apelsiniid ja tfitronid. Saare päälinn on Ajaccio (ajatsho), Napoleon I. sündimisepaik.

Rahwas. $\frac{9}{10}$ Prantfusmaa elanikkudest on prantslased; nad on endiste selle maa elanikkude, keltide, järeltulijad, kes selle maa 6. aastajal e. Kr. alla heitsid, aga roomlastega ja Saksa sugu rahwastega segatud. Bretagne'i poolsaarel leidub weel praegu üle miljoni segamata keltiid; neid nimetatakse bretoonideks. Pirenei mägestiku läänepoolses jaos elab üle 200.000 baski, selle maa algelanikkude järeltulijad. Pääle selle elawad Prantfusmaa loodepoolsel rajal Saksa sugu flaamid, ida pool Elfasi maakonnas sakslased ja kagupoolisel Prantfusmaal ning Korfika saarel itaallased. — Kõige paksemalt elab rahwast Prantfusmaa kirdepoolletes, kõige harwemalt — edelapoolletes maakondades. Kuna teistes riikides rahwaarw iga aastaga kaswab, ei kaswa Prantfusmaa elanikkude arw mitte, sest siin sureb peaaegu niisama palju inimesi ära, kui neid sünnib. — Kaugelt suurem jagu Prantfule rahwast on Katoliku usku.

Riigivalitsus. Prantfusmaa on wabariik, mille eesotfas 7 aasta pääle walitud president seisab. Seadusi annawad Prantfusmaal lenat (senatorid walitakse 9 aasta pääle) ja saadikutekogu (mille liikmed 4 aasta pääle walitakse). Prantfusmaa jaotatakse 89 départemangu, milledele jõgede ja mägede nimed on pandud.

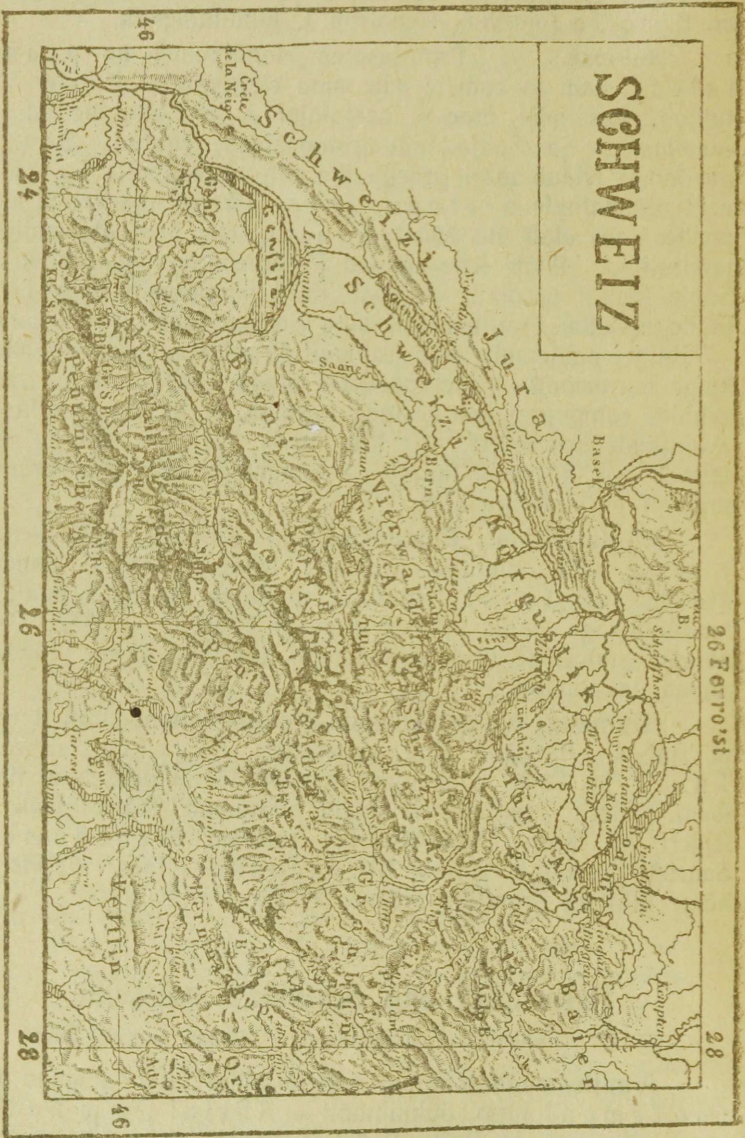
Afumaad. Kõige tähtsamad Prantfule afumaad on Aafrikas ja Aasias. Aafrikas olgu nimetatud: Algeria (altheeria), Tunis ja kõik maakonnad nendest lõuna pool kuni Kongo jõeni. Need Prantfule afumaad ulatawad lääne poole üle Nigeri jõe kuni Lääne-Aafrika rannani (Senegambia). Saartest on kõige tähtsam Madagaskari saar. Aasias asub kõige tähtsam Prantfule afumaa Indo-Hiinas.

Helweetsia ehk Schweiz'i wabariik.

(41.000 □-kilom., 3,8 milj. elan., 1 □-kilom. pääl 92 inim.)

Prantfusmaalt lahutawad Helweetsiat Juura mägestik ja Sac Léman'i järw, Saksamaalt — Rheini jõgi ja Boden'i järw, Itaaliast ja Austraalt Alpi mäed, wiimaselt osalt ka Rheini jõgi.

Helweetsia wabariik seisab 22 osariigist, n. n. kanton'ist, koos. Nendest on kolm kantooni kahte iseseiswasle olasse jao-

Helweeflia kaart.

tatud. Igal kartoonil on täielik omawalitsus. Lepingute tegemine teiste riikidega, sõjakuulutus ja rahutegemine on iga kartooni poolt saadetavate saadikute kogu, n. n. Ühisuse-nõukogu (Bundesversammlung) otustada. Riigi eesotsas seisab president.

Rahwas. Rahwuse poolest elab Helweetsias kõige enam sakslasi (72 %), põhja ja ida pool; 22 % elanikkudest on prantslased (lääne pool) ja 7 % itaallased (lõuna pool). Seaduse järele on siin Saksa, Prantsuse ja Italia keel täiesti üheõiguslised ametlikud keeled.

Schweizi kõrgendik.

Helweetsia põhjapoolne osa (Schweizi kõrgendik) on künkline kiltmaa (keskmiselt 400 meetrit üle merepinna). Põhja ja ida poole ulatab Schweizi kõrgendik kuni Rheini jõeni, kuhu ka selle maa jõed woolavad. Rheini jõe allikad on Sankt Gotthardi mäel. Siit woolab ta laias pikiorjus ida poole. Chur'i linna juures pöörab ta põhja poole ja woolab Bodeni järwe. Sellest järwest välja woolates sünnitab ta Schaffhausen'i linnakese juures toreda 23 meetri kõrge weekose ja jookseb siis lääne poole kuni Basel'i linnani, kust ta ülemjooks lõpeb. Kõige tähtsam Rheini jõeharu Helweetsia piirides, Aare, woolab Brienz'i ja Thun'i järvest läbi. Aare jõkke woolavad paremalt poolt Zürich'i järvest tulew Limmat ja Vierwaldstätt'i järvest läbi woolaw Reufs, mille allikad Sankt Gotthardi mäel on. Terwe põhjapoolne Helweetsia asub Rheini jõgikonnas — Elanikud on siin suuremalt osalt sakslased. Schweizi kõrgendik on wiljakandwa põllupinnaga, sooja kliimaga ning hulga jõgede ja järwede tõttu hästi niisutatud. Suuremaid nõmmi ja loosid siin ei leidu. Põldu haritakse siin uuemate ja täiendatud wiiside abil wäga hoollasti. Põlluharimise kõrwal on puuwilja ja wiinamarjade kaswatus tähtis. Kõrrewiljade kõrwal kaswatatakse põldudel ka ristikkheina ja teisi sarnaseid taimi, millega jõudsasti edenenuw karjakaswamine ühenduses seisab. Tööstus on siin kõrgel järjel, igal pool käepärast olewa weejõu tõttu.

Tööstuse ja põllupidamise kõrge edenemisejärje tõttu on siin ka kaubandus jõudlasti edenenuw.

Linnadest on tööstuse ja kaubanduse poolest siin kõige tähtsamad: **Basel**, **Zürich**, **Bern** ja **Genève** (ihõnääw) ehk Genf. Nendes linnades asuwad ka ülikoolid. Baseli linn (150.000 elan.), Rheini jõe ääres, on kõige rikkam Helweetsia kaubalinn, suurte liidiriide- ja masinate-wabrikutega. — Zürich'i järwe põhjapoolsetel kaldal ja Limmati jõe ääres asub Zürich,

Helweefia kõige suurem linn, (200.000 elan.), selle maa puu-
willatööstuse keskkoht. Ka on Zürich oma liidriide-wabrikute
ja kauplemise poolest tähtis. — Aare jõe ääres asub Helweefia
riigi päälinn Bern. Ka tööstuse ja kaubanduse poolest on see
linn nimetamisewäärt. Genève (120.000 elan.), kõige ilusam
Helweefia linn, asub Lac Léman'i järwe ja Rhône jõe kallastel,
toredas ümbruses. Kui tööstuslinn on Genève taskukellade ja
ehteasjade walmistamise poolest tähtis. — Lac Lémani järwe
põhjapoolsel kaldal asub ülikoolilinn Lausanne (lofänn),
looduse poolest toredas maakohas, nagu mitmed teised selle
järwe kaldal olewad linnad.

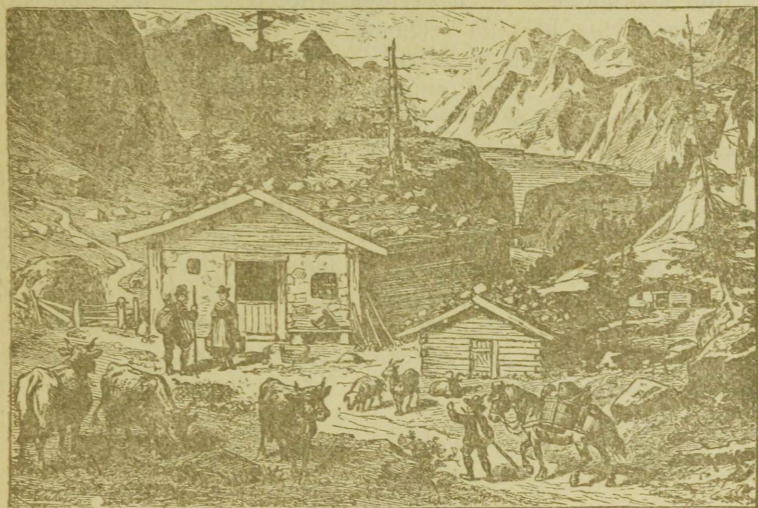
Schweizi Juura.

Schweizi kõrgendikuist loode poole, Prantsuse ja Schweizi rajal,
asub Schweizi Juura mägestik. See mägestik läheb mitmes
harus edela poolt kirde poole. Põikorgude puudusel wiivad
wähelised teed sellest mägestikust üle. Prantsusmaa poolt on
Juura laug kiltmaa, kuna tal Helweefia poole järjed kallakud
on ja temal sealt poolt mägestiku nägu on. Nagu teistes
lubjakiwi mägestikkudes, nii leidub ka Juuras kuristikka ja
koopaid. Puuduliku niisutamise tõttu ei ole põllud wiljakand-
wad. Selle tõttu on ka **tööstus** rahwale pää sisetuleku-alli-
kaks, iseäranis tunnikellade walmistamine ja
riidetööstus. Ka karjakaswatamine oleks siin
nimetada. Kõige tähtsam linn on siin Neuchâtel (nõshotell),
sellelamanimelise järwe ääres, tähtis taskukellade walmistamise
poolest.

Lõunapoolne mägin Helweefia.

Helweefia lõunapoolses osas asuwad kõrged Kesk-Al-
pid, igawese lumega kaetud mäetippudega. Helweefia Alpide
keskkohaks on Sankt Gotthardi mäesõlm. Siit edela ja kagu
poole minewad pikiorud jaotawad Kesk-Alpid põhja- ja lõuna-
poolsetesse mäeharudesse. Edela poole läheb Rhône jõe org.
Sellest põhja pool asuwad Berni Alpid. See nõnda nim.
Berner Oberland on kõige ilusam maakoht Alpi mäge-
des, millepäraft siin ka iga aasta tuhanded wõõrad looduse ilu
waatlemas käiwad. Lagemata hulga Berni Alpide mäetippude
seas on Finster-Aarhorn ja Jungfrau kõige kõrgemad
(4200 meetrit). — Sankt Gotthardi lähewad edela poole,
mööda ülemise Rhône lõunapoolset kallast, Wallis'i Alpid.
Nad lõpewad lääne pool Prantsuse piirides asuwa Mont-
Blanc mäega (4800 meetrit). Nad on Alpi mägestiku kõige
kõrgemad mäed, hulga igawese lumega kaetud mäetippudega.
Kõige kõrgemad mäed on siin Monte Rosa (4600 meetrit)

ja Matterhorn (4407 meetrit), Helveetia ja Itaalia rajal. — Helveetia idapoolses osas asuwatelt mäeharudest on **Graubünden'i** Alpid kõige kõrgemad. Neid jaotab Inn'i jõe ülemjooklu org („Engadin“) kahte osaks. Inni jõelt lõuna pool on Bernina mäerühmas selle mägestiku kõige kõrgemad mäetipud (üle 4000 meetrit). Mäetippude toreduse, jääliugustikkude suuruse ja nurmede, metsade ning koskede iluduse poolest wõistlewad Graubündeni Alpid Berner Oberlandiga. — Sankt Gotthardi mäesõlmel on Rheini, Rhône, Reussi ja Ticino jõgede allikad. Raudtee wiib sellest mäest 14 wersta pikkuse tunneli kaudu läbi. Sellel raudteel mis Reussi orgu Ticino oruga, Kesk-Euroopat Itaaliaga ühendab, on kaubanduse kohta suur tähtsus.

Elu Helveetia mägedes suwel.

Mägede kuhu, taimede ja kliima poolest on igal mägestikul, igal orul Alpides oma iseäraldus, selle järele, kas maa-koht mäeharjalt põhja wõi lõuna pool on, kas ta merepinnaft arwates kõrgel wõi madalal asub, kas mäed teda külmade põhjatuulte eest warjawad jne. Alpi mägedest põhja pool on külmem kliima, kui Alpi mägedest lõuna pool. Talw on Helveetias nii külm, et järwed ja jõed talwel kinni külmawad. Alpi mägestiku kliima on rikas wihma- ning lumefadude ja sagedate udude poolest. Tähelepanemise-wäärt on siin soe ja kuiw sõhn'i tuul, mille mõjul lumi mägedes wäga ruttu sulab. Jõed, mis selle tagajärjel mägede külgeid mööda alla jooksewad, teewad orgude elanikkudele sagedasti suurt kahju, wahelt weel

suuremat, kui allalangewad kaljud ja lumeweersed. Lõuna-poolsetes orgudes on juba Wahe mere kliima, siin walmiwad nisu, mais, wiinamarjad, oliivid ja tsitronid.

Alpi mägede orgudes, mis üle 2000 meetri üle merepinna on, ja mägede külgedel on põlluharimine wõimata. Sellepärast leidub siin ka wäga wähe alalisi inimeste elukooneid. Suwel aga, kui lumi sulanud, kaswawad siin lopsakad Alpi rohutaimed ja kirjud lilled. Siia aetakse kewadel suured weiste, lammaste ja kistede karjad karjamaale wälja. Loomad jääwad siia kuni sügiseni. Karjased elawad siin suwe otta onnides ja walmistawad lüpsitud piimast juustu. Helweetsia lehmade piim on wäga maitsev ja rammus, sellepärast on ka temast walmistatud juust ja wõiilmakuulsad ja kõige tähtsamad wäljaweo ained. — Tähtsaks lisetuleku-allikaks Helweetsia elanikkudele on ka reisijad (300.000 — 400.000 inimest iga aasta), kes siia tulewad, et siinse looduse ilu üle imestada wõi oma terwist kolutada. — Kõige suurem linn on siin Sankt Gallen suurte puuwillase riide wabrikutega ja tekstiilise töökodadega. — Vierwaldstädti järwe ümber asuwad nõnda nimetatud wanad kantonid Schwyz, Uri ja Unterwalden. Need kantonid tegid kõige enne ühifuse, millest pärast poole Helweetsia ühiswabariiki tekkis. Schwyzi kantonis on Vierwaldstädti järweft ida pool kuulus Rigi mägi, kust tore waade kaugele igawese lumega kaetud mäetippude, järwede, nurmede, metsade, külade ja linnade päale awaneb. Selle mäe harjole on hammasrataslega raudtee ehitatud, niisama kui Vierwaldstädti järweft lääne pool asuwa Pilatus'e mäele. Selle mäeharjale sõidawad igal suwel ka tuhanded reisijad, et toredat waadet maitsta.

Austria riik.

Maapind. Ida-Alpide keskmiised mäeharud on kõige kõrgemad, kuid siiski on nad madalamad kui Helweetsia Alpid. Ida-Alpide kõige kõrgemad mäetipud Ortler ja Groß-Glockner (w. pilt „Maadeteadus I.“, lk. 19) on wawalt 4000 meetrit kõrged. Keskimiste kristalliliste mäeharudega kõrwi lähewad lõuna ja põhja pool madalamad lubjakiwifst mäeharud, elimestest pikiorgude läbi lahutatud. Õige mitmekeliseid maalilisi maastikke leidub lõuna pool Dolomiiti lubjakiwifst mäeharus. Ehk küll Ida-Alpide mäeharjad ja mäeteed madalamad on kui Lääne-Alpide omad ja siin igal pool laiud põikorgulid leidub (Inn'i, Mur'i, Draawa, Etsch'i ja t. j. õgede omad), siiski ei ole Ida-Alpide laiuse tõttu mitte kergem Austria maakondadesse pääfeda kui Helweetsiasse. Selle wastu

on Ida-Alpides inimestele elamiseks kõlbmata maakohti palju vähem, ja selle tõttu elab ka Austrias rahvast palju paksemalt. Austria jagatakse Tirol'i, Kärnten'i, Steiermark'i, Salzburg'i ning Ülem- ja Alam-Austria maakondadesse.

Rahvas ja ta töö. Kaugelt suurem osa elanikkudest on sakslased. Rahvas elatab ennast magedes metsatööstusest. Teisel kohal asub karjakasvatamine, mis siin niisama kõrgel järjel seisab kui Helveetias. Lõunapoolsetes maakondades kasvatatakse viinamarju ja puuvilja. Mineraalised leidub Ida-Alpides enam kui Lääne-Alpides ja nimelt leitakse põhja pool Soola (Salzburgis) ja ida pool rauda (Gradez'i ehk Graz'i linna juures). Graz

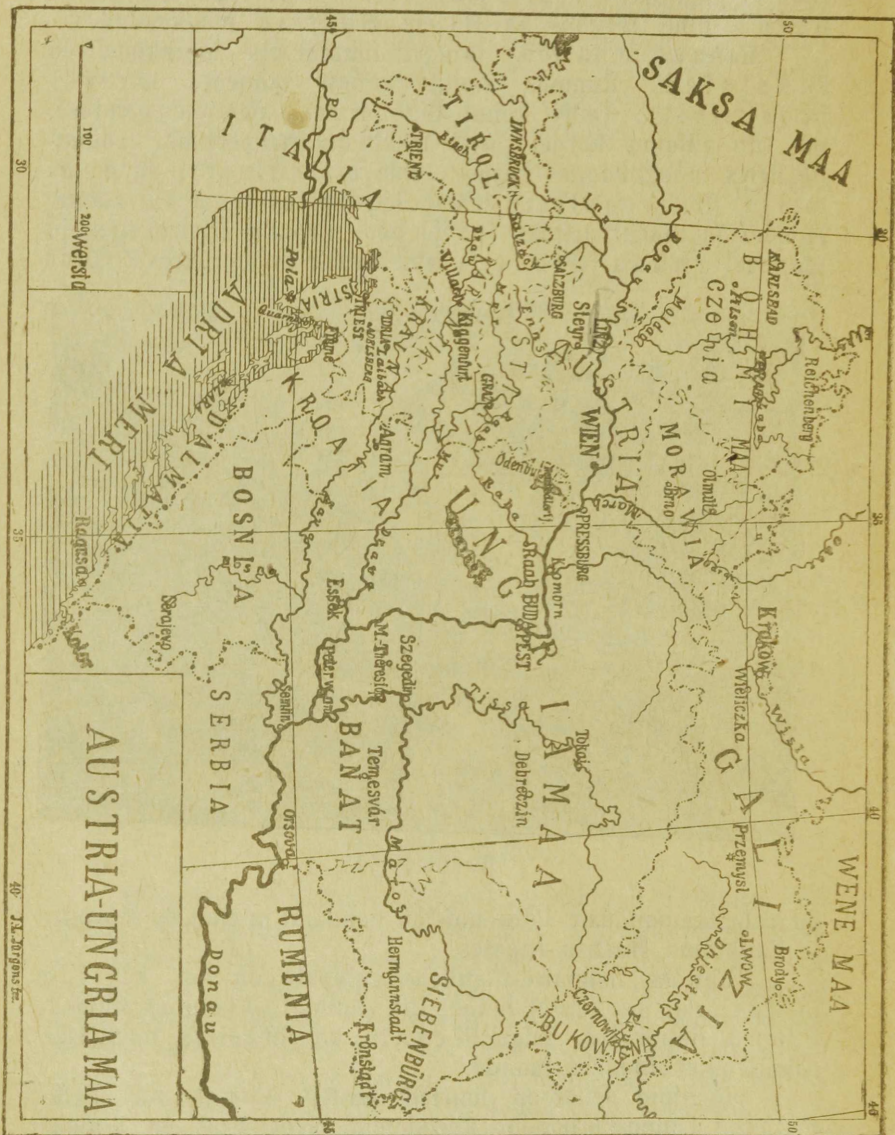
Austria Alpid.

on rauakaevanduste tõttu mäetöö keskkoht ja esimene tööstuse- ja kaubalinn Austria Alpides.

Tähtsaks sisetuleku-allikaks rahvale on ka reifijad ja haiged, kes suurel hulgal siin puhkust ja kolutust otsivad. Mitmed linnakesed, nagu Meran, on tähtsateks talvisteks ravitsemisekohtadeks saanud.

Ida-Alpid seisavad suurte teedest kõrval, mis Kesk-Euroopat Lõuna-Euroopaga ühendavad, sellepärast on siinsetel raudteedel vähem tähtsust kui Helveetia omadel. Kõige tähtsam raudtee (Brenner'i mätee kaudu) ühendab Austriat, Tihehimaad ja osalt ka kagupoolset Saksimaad Itaaliaga. Tirolimaakonna pealinna Innsbruck'i juures lõikab ta põigiti raudteest läbi, mis Arlbergi mätee kaudu Helveetiat Austria

päälinna Wiini'ga ühendab. Ka kõik teised raudteed, mis Kesk-Euroopat kagupoolsega ja Itaaliat Austriaga, Tšehhimaaga ja Ungriaga ühendavad, lähevad Wiini linna kaudu. Selle tõttu

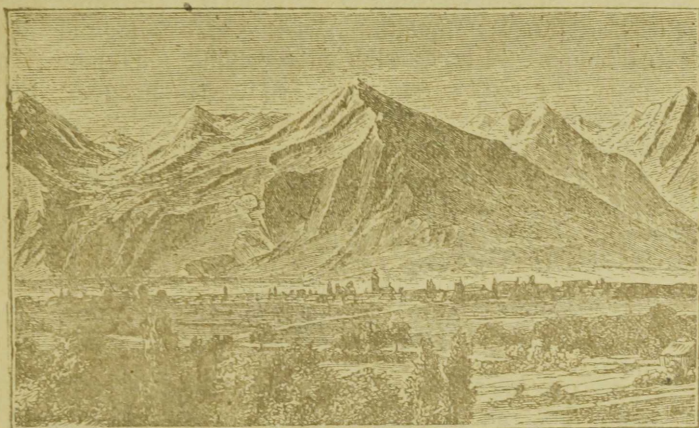

on ka see linn elimeleks Austria tööstuse- ja kaubalinnaks saanud (1½ milj. elan.). Tööstuse poolelt tähtsad on ka palju väikseid linnu Wiini ümbruses ja iseäranis Ülem-Austria maakonnalinn Linz Donau jõe ääres.

Tšehhi-slowaki riik.

Tšehhi-slowaki riigi piirideks on edela pool Böömi mjeťja mägestik, loode pool — Saksi mäed, kirde pool Sudeetid ja ida pool Karpaati mägestiku harud, kuna tal lõuna pool, Austria wastu, loomulikku piirid ei ole.

Maapinna poolest on Tšehhi-slowaki riigi suurem, läänepoolne, osa kiltmaa, mis weerte poolt keskpole madalamaks läheb, kus selle kiltmaa kõige suurem jõgi, Elbe jõe haru Moldaawa woolab. Kagu pool saadawad Donau jõe harud oma weed Musta merde, ida pool Oder — Läänemerde. Paks mullakord katab kiltmaal raudkiwi aluspinda. Selle tõttu haljendawad siin wiljapuu-aedade ja wiinamägede

Tatra mäed.

kõrwal toredad niidud ja nurmed. Kiltmaa põhjapoolses osas leidub maakera pinna murde kohal kuumi ja mineraalweeallikaid (näit. Karlowi Wary [Karlsbad'i] linna juures). Kiltmaa weertel asuwad mäed ei ole kõrged (ainult mõned mäetipud ulatawad üle 1000 meetri). — Tšehhi-slowaki riigi idapoolne osa on mägine (Wäiksed Karpaatid, Ungria ja Tatra mäed).

Rahwas. Kiltmaal elab rahwast õige paksult (120 inim. 1 □-kilom. pääl). $\frac{2}{3}$ rahwast on Lääne-Slaawi sugu tšehhid, kuna $\frac{1}{3}$ sakslased on. Wiimased elawad pääasjalikult kiltmaa weertel ja mägedes. Mõlemate rahwaste wahel waltseb suur waen. Rahwaharidus on siin kaunis kõrgel järjel

ja rahwas on jõukas. — Põlluharimine ja wabrikutööstus on siin ühtewiisi edenenu. Harimata, kasuta tühjalt seiswaid maid ei ole siin olemaski, isegi lood ja turwarabad on põldudeks tehtud. Maad haritakse hoofsalt ja põllud annawad hääd wiljasaaki. Põllu all on üle poole kõigist maapinnast. Kõrrewilja (rukis, oder) kõrwal kaswatatakse siin ka suurel hulgal suhkrunairid ja humalaid, mis koha pääl suhkru- ja õllewabrikutes ümber töötatakse. — Riigi põhjapoolses osas leitakse palju rauda ja kiwisütt, mille tõttu siin õitsew raua-, riidekudumise- ja klaasitööstus tekkinud on. Wabrikute piirkonnas elab rahwast väga paksult (400 inim. 1 □-kilom. pääl). Kõige tähtsamad tööstuselinnad Tšehhi-slowaki riigis on riigi päälinn **Praaga** ($\frac{1}{2}$ milj. elan.) Moldau jõe kaldal, Pilsen (õllewabrikute poolest tähtis) ja Brno (Brünn) kalewi-, naha- ja suhkruwabrikutega. Tšehhi riigi idapoolses osas (Wäike - Karpaati, Ungria ja Tatra mägesfikkudes) elawad Slaawi sugu slowakid. Hariduse poolest seisawad nad kaunis madalal järjel, kirjaoskamataid leidub nende seas palju. Rahwas elab pääasjalikult põlluharimisest, mäe- ja metsatööstusest. Talupoegade juures seisab põlluharimine weel madalal järjel. Tööstus on wähe edenenu. Hulk slowakkilid rändab iga aasta oma kodumaalt wälja, et wõersil päiwilistena, sulastena, palgiparwetajatena, woorimeestena, rändajate kauplejatena ja s. omale eluülespidamist teenida. Mägedest leitakse kulda ja t. metallilid.

Ungria riik.

Ungria riik asub Donau laulikmaal, Draawa jõest põhja pool. Lääne pool on ta piiriks Austraia riik, põhja pool — Ungria mäed, kuna teda ida poolt Rumeenia riik piirab. Ungria laulikmaa on maapinna wajumise läbi tekkinud Alpi ja Karpaati mägestikkude wahel. Ta oli mere all ja sai alles siis kuiwaks, kui Donau jõgi Raudwärawa kurisfiku kaudu Karpaati mägedest läbi omale tee Musta mere poole läbimurdu. Ta pinda katkivad ajajooksul mereweest põhja langenud uhtlademed, mis meile praegu väga wiljaligitawa lõssi aluspinnana eilnewad. Endise laulikmaad katwa weekogu jäätisena on siin Balaton'i ehk Platten'i järw järele jäänud. Donau ja Tisla jõed ning nende harud on siin lõssi aluspinda mitte sügawaid orgulid uhtunud, kus maapind jõgede läbi siia kantud uhtlademetega kaetud on. Niiviisi on maapind siin väga wiljaligitaw, ainult harwa leidub liiwaseid maakohti. Kuiwa kliima tõttu on laulikmaal suuremalt osalt rohtlaane nägu, mis siin p u s z t a' d e k s (pulhtadeks) kutsutakse. Need

rohtlaaned on aga wiimasel ajal suurelt osalt põldudeks muudetud, kus maisi ja nisu kasvatatakse. Tisfa, pääle Donau, Ungria kõige tähtsam jõgi ja selle harud tulewad mägestikudest ja sellepärast on nendes ka palju wett. Wäga wäikse kukkumise juures woolawad need jõed madalate kallaste wahel. Selle tõttu on siis ka suured weeputused siin alalifeks nähtuks, iseäranis kewadel.

Rahwas ja ta töö. Kaugelt suurem osa Ungria elanikest on Soome-Ugri sugu magyar'id (mádjarid). Nende seas elawad kohati ka sakslased ja rumeenlased, iseäranis Donau jõe läheduses. Wäiksel arwul leidub Ungrias ka mustlasi. Rahwa päättö on põlluharimine. Siin kasvatatakse nisu ja maisi nii palju, et iseäranis nisu suurel hulgal weel wäljamaalegi weetakse. Koduloomadest kasvatatakse weiseid, hobuseid, lambaid ja sigu, kuid põllutöö edenemisega kootab karjakaswatus aegamööda oma tähtsuse. Suured karjad on rohtlaanes poolkolijate karjuste waluwe all. Mägede jalal kaswatatakse ka wiinamarju. Weiniwalmistamise poolest on iseäranis Tokaj linn Tisfa jõe ääres tähelepanemise-wäärt. — Tööstus ja kaubandus seisawad Ungrias weel madalal järjel. Ungarlased on kas kõrgem rahwaklass — mõisnikud ehk jälle talupojad; keskmist tööstuses ja kaubanduses töötawat rahwaklassi ei ole Ungrias peaaegu olemaski. Kõige tähtsam kauba- ja tööstusaine on wili; jahu walmistamiseks on Ungrias suur hulk auruweskid. Ungria kaubanduse keskkohaks on riigi päälinn Buda Pest (pest) Donau jõe ääres (900.000 elan.). Häa wälimise korra ja oma toredate hoonete poolest on Buda Pest üks kõige kenamatest Euroopa linnadest. Siia tulewad ka raudteeharud kokku, mis Buda Pesti teiste Ungria tähtsamate linnadega ühendawad: Szegedin'iga, Debreczen'iga (debretfeniga) ja Temesvár'iga (témeszhaariga). Wiimane linn asub Ungriamaa kagupooles osas Tisfa, selle haru Maros (mároshe) ja Donau jõgede wahel olewas Temesvári (témeszhaari) Banatis. See on Ungria riigi kõige wiljakandwam maakond, kus kõige parem nisu kaswab. Maa seest kaewatakse siin waske, tiinki, hõbedat ja kuld. Siin on ka terwisewe-allikaid. Kõige suurem tähendus selle maanurga kohta on aga siin leitawal kiwisöel — Magyaride kõrwal elab selles maakonnas ka rumeenlasi.

Lõuna-Slaawi riigi Horwatia ja Slawonia maakonnad.

Need maad olid kuni viimase ajani Kroatia-Slawonia kuningriigi nime all Ungria riigi osad, oma maapäewaga ja omawalitsusega. Nende maakondade ja Ungriamaa wahel on Draawa jõgi rajaks. Lääne pool asuw Horwatia on lubjakiwilt pinnaga mägine waene maa, kuna temast ida pool Draawa ja Saawa jõgede wahel asuw Slawonia künkline wiljakandwa aluspinnaga maa on, kus suurel hulgal kõrrewilja, puuwilja ja weini kaswab. Rahwas on siin serblastega lähedalt sugulased katoliku usku horwaatid. Nad seisawad oma waesuse tõttu haridusliselt kaunis madalal järjel. Lääne pool kaswatawad nad enam karja, kuna nad ida pool enam põldu hariwad. Selle maa päälinn on **Zagreb** (Agram) Saawa jõe ääres, Slaawi ülikooliga, teaduste akadeemiaga, pildikoguga ja kuulsa pääkirikuga. — Ungria rajal, Draawa jõe ääres asub tööstuslinn **Osijek** (Essek), suurte siidiriide-wabrikutega. See linn on ka wiljakauplemise poolest tähtis.

Ülewaade.

Maailma-jagude seas asub Euroopa oma suuruse järele 4. kohal, kuna ta rahwa arwu poolest (10 milj. □-kilom. püäl 440 milj. inim.) teisel kohal asub. Kõrgema rahwahariduse ja edenenud kultuuri tõttu on eurooplastel korda läinud suurema osa inimestele elamiseks kõibulikult maakerapinnalt endi alla heita. Selles tükis on muidugi loodus inimest mitmel wiisil toetanud. Euroopa asub teiste maailma-jagude wahel ja on selle tõttu maailmakaubanduse-keskkohaks saanud. Mered, mis seda maailma-jagu kolmest küljest piirawad, kergendawad nimelt suurel määdul läbikäimist teiste maailma-jagudega. Siia juurde tuleb weel suur hulk merekäärulid ja poolsaari Euroopa randadel, niisama ka mailamaa saared. Et niiviisi Euroopa kallastele igal pool kergesti ligi pääseda wõis, oli Aasia waimliselt kõige enam edenenud rahwastel wõimalik haridust Euroopas laiali laotada.

Ka maapiinna ehituse poolest on Euroopa kultuuri edenemisele väga kohane. Euroopa pinnalt on $\frac{2}{3}$ lausikmaa, mis ida poolt lääne poole sellest maailma-jaost läbi läheb ja niiviisi rahwaste rändamisi väga hõlbustab. Mägestikud on siin suuremalt osalt keskmise kõrgusega, mis läbikäimisele mitte suureks takistuseks ei ole. Kõrgetest mägestikkudest piiratuid laialisi kiltmaid nagu Aσίας, mis rahwasteliikumistele ärawõitmata takistuseks on, ei ole Euroopas olemaski. Kõrgemäges-

fikud ei ole Euroopas nii laialdased ega nii kõrged, kui teistes maailma-jagudes. Ka läheb Euroopas mägesfikkudest enam madalikka ja jõeorgusid läbi kui mujal, mille tõttu mägestikud kultuuri laiailaotamisele suureks takistuseks ei ole. Maapinna ehituse poolest leidub Lõuna-Euroopas peamiselt kurrulisi mägestikke (Alpid, Pireneid, Apenniinid, Karpaatid, Balkan ja teised vähemad mägestikud,) kuna põhja pool enam vanemaid madalamaid tompmägestikke on. Nad on raudkiivist ja teistest algaja purskmäetõugudest, ning on tuul, wesi ja külm aja jookkul nende kallal nii palju oma häwitamise tööd teinud ja neid talandanud, et nendest ainult alamad osad järele jäänud on. (Sakia kesk-mägestik, Inglis mäed, Skandinaawia mäed ja t.).

Jõgedel on kõikides Euroopa osades leida, mis maapinda, niisutawad ja läbikäimist hõlbustawad. Sellepärast leidub rahtlaant ainult Euroopa kagupoolises osas ja kõrbet ei ole Euroopas olemaski. Jõed on Euroopas suuremalt jaolt ka küllalt sügawad ja ilma koskedeta, nii et laewad nende pääl käia wõiwad. Euroopa jõgedel on weel see hää omadus, et nad üksteist mitte kucgel ei ole, ja pääweelahkmed mitte wäga kõrged. Sel põhjusel on siis ka wõimolik olnud neid kaubawedamise otstarbeks üksteisega kaanalite abil ühendada.

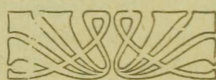
Kliima. Pääle selle, et Euroopa kaugelt suuremalt jaolt parajas wöös asub (ainult wäike jagu põhja pool on külm wöös), läheb mööda Euroopa lääne- ja loodekallast see merewool *Golfstrom*. Selle tõttu on Euroopas soojem kliima, kui teistes maailma-jagudes sellesama laiuskraadi all. Ka puudub siin suur wahe päewa- ja öötemperatuuri ning talwe- ja suwetemperatuuri wahel, nagu meie seda Kesk-Aafias tähele paneme. Sademed on Euroopa maades kaunis ühtewiisi ära jaotatud. Euroopas puuduwad kõrged mäed, mis Atlandi ookeanist niiskust toowatele edela- ja läänetuultele takistust teeksid. Sellepärast langewad pilwed, mida nimetatud tuuled toowad, üle terve Euroopa laiuli ja wiiwad igale poole niiskust. Läänepoolsed maad saawad aga muidugi enam wihma kui idapoolsed, ja sellepärast on wiimased kuivemad.

Rahwas. Niisugusid loodusferikkusi Euroopas palju ei ole, mis inimesele ilma tööta kättesaadawal oleksid. Kuid see asjaolu, et Euroopa inimene ainult raske töö läbi omale muretsema saab kõike eluülespidamiseks tarwilikka aineid, pidi Euroopa inimeste waimlise ja kehalise edenemise pääle suurt mõju awaldama. Ka on Euroopa rahwad suuremalt osalt hääde waimuannetega. Keele järele langeb kaugelt suurem osa Euroopa rahwastest kolme rahwaste peresse: *romaanlased*, 111 milj. (prantslased, hispaanlased, portugallased, itaallased, rumeenlased); *germaanlased*, 138 milj. (sakslased, hollandlased, inglased, skandinaawlased); *ilawaalased*, 132 milj.

(ida-flaawlasted — wenelased; lääne-flaawlasted — poolakad, fihehid, slowakid; lõuna-flaawlasted — serblased, norwaatid, bulgaarlased). Slaawlastega on lätlased ja leedulased lähemalt lugulased kui teised mainitud rahwad. Pääle nende elab Euroopas veel Soome-Ugri rahwaid (ungarlased, soomlased, eestlased, laplased, permlased, wotjalased, tšheremislid) ja Türgi-Taafari rahwaid (türklased, tatarlased, tšhuwashid, mordwalased).

Hääde geograafiliste tingimiste tõttu on Euroopa anderrikkad ja tegewad rahwad mitmesajaaastase töö ja waewa läbi kõrgele waranduslisele ja hariduslisele järjele jõudnud. Euroopa on lõõstule mäetöö, põlluharimise ja karjakasvatamise poolest teistest maailma-jagudest ette jõudnud. Täiendatud läbikäimise-abinõude (aurulaewade, raudteede, telegraafide ja telefonide) tagajärjel leidub siin palju suuri ja rikkaid kaubalinnu. —

440 milj. inimesest on Euroopas ainult 9 milj. Juudi usku, 8 milj. muhameedlast ja väike arv paganaid. Kaugelt suurem osa Euroopa elanikkudest (400 milj.) on ristiisku. Nendest on umbes 180 milj. Rooma-katoliku usku, 103 milj. protestanti ja 113 milj. Greeka-õiget usku.

Palutakse „Maatetu“ Euroopa osas järgmised trükitööd ära parandada, enne raamatu tarwitusele wõtmist:

	on trükitud	peab olema
lhk. 32 rida 11 alt	pahem	parem
„ „ „ 10 „	parem	pahem
„ 47 „ 8 ülewalt	Maakonna ja kubernanguwalituse linn	Riigi päälinn ja maakonna linn
lhk. 73 rida 24 ülewalt	on wälja jäänud: „Riigi läänepoolies jaos Warta jõe ääres afub wanaaegne P o s n a n'i (Pofen'i) linn, esimeste Poola würstide afupaik.“	

Pääle selle tuleb igalpool „jögikond“ lugeda, kus trükitud on „jökond.“